

D 2643

BOREČ 8-9

28. LETNIK

1976

BOREC 1976/8-9 ★ XXVIII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 417 **Milan M. Miladinović:** Temeljne vrednote naše revolucije s stališča marksistične etike
- 429 **Dr. Tone Ferenc:** Jesenice in Celovec — središči za podtalno delo v Avstriji in Italiji
- 437 **Benedetič — Košuta:** Rižarna
- 447 **Marjan Žnidarič:** Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Stajerske
- 459 **Vida Tom-Lasič:** Radijska tehnika v službi NOB
- 472 **Dušan Mevlja:** Satirične pesmi
- 473 **Janez Kajzer:** Življenje Slovencev v svobodi
- 483 **Dr. Tone Zorn:** Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932—1933
- 487 **Janez Švajncer:** Srečanje s teto
- 490 **Cvetko Zagorski:** Pesem o partizanki
- 491 **Marija Stanonik:** O množičnem slovenskem NOB pesništvu 1941—1945
- 501 **Jože Plešnar:** Trnova pot Palestinev
- 504 **Franci Lakovič:** Ubita vest, pesem

Književnost — ocene

- 505 **Janko Poljanec:** Pet prvih knjig nove zbirke »Rdeči atom«
- 506 **Slavko Rupel:** Milan Lipovec: Leseno jadro
- 507 **Črtomir Šinkovec:** Janko Perat: Golo upanje
- 509 **Slavko Rupel:** Cankarjeva založba v počastitev stoletnice rojstva Ivana Cankarja
- 510 **Iztok Ilich:** Marjan Britovšek: Boj za Leninovo dediščino
- 511 **Slavko Rupel:** Ivan Cankar: Očiščenje in pomlajenje

Bibliografija

- 512 **V oceno smo prejeli**

Podoba na naslovni strani: Ive Šubic: Ob tabornem ognju, 1944, osnutek za linorez, tuš, tempera

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk. Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Milan M. Miladinović

Temeljne vrednote naše revolucije s stališča marksistične etike

I

Socialistična revolucija v Jugoslaviji je prinesla in uveljavila vrednote nove, socialistične družbe. Medtem ko se je uresničevala v pogojih narodnoosvobodilnega boja, je bila naša revolucija že prežeta z vrsto posebnih značilnosti in torej ni le potrdila marksistične teorije revolucije, marveč je prispevala veliko novega, kar je zgodovinska zasluga ZKJ. Potrdila je tudi temeljne vrednote komunističnega gibanja in obogatila marksistični nauk o morali in etiki. Zato stojita pred jugoslovanskimi marksisti predvsem dve veliki nalogi: da opozorijo na resnični prispevek k marksistični etiki in da predstavijo javnosti znanstveno oblikovane moralne in humane vrednote NOB in socialistične revolucije. Nič manj pomembno pa ni (a) sprejeti te vrednote in razumeti njihovo moralno-humano bistvo, ki se kaže v osvobodilni, domoljubni in revolucionarni usmerjenosti, ter (b) poiskati najustreznejše načine, oblike in metode za njihovo razlaganje in prenašanje na mladi rod, z namenom, da vzgojimo zares vsestranske socialistične osebnosti, ki bodo s svojo dejavnostjo v samoupravljanju in združenem delu še naprej razvijale revolucijo ter s tem bogatile stare ter ustvarjale nove moralne vrednote.

II

Poznamo vrsto napačnih pogledov na moralne vrednote v NOB in v naši revoluciji, ki moramo nanje posebej opozoriti:

Prvo, apologetsko dojemanje poudarja same vrednote in dokazuje, da se je revolucija razvijala po v naprej pripravljenem načrtu, da so bili vsi dogodki že prej pričakovani, da ni bilo odstopanj od politične osnove, ki jo je definirala in avantgardno uresničevala Komunistična partija in podobno. Razumljivo je, da takšnih pogledov ni mogoče sprejeti, saj ne izhajajo iz znanstvenih dognanj in resničnosti NOB in revolucije. Spregledali so dejstvo, da je socialistična revolucija globoko

družbeno dogajanje, kjer »del prebivalstva,« kakor je zapisal F. Engels, »s pomočjo pušk, bajonetov in topov vsiljuje svojo voljo drugemu delu prebivalstva.«¹ To nasilno uveljavljanje volje vodi do socialnih premikov; eni predsodki izginjajo, da jih nadomestijo drugi, temeljito se spreminjajo medčloveški odnosi in z njimi tudi sami ljudje. Vse to ne more miniti brez krčev, globokih konfliktov in silnih potresov, ki spreminjajo ljudi bodisi v junake bodisi v strahopetce, v humane in moralno čvrste posameznike ali v nečloveške in nemoralne iztirjence. Tudi narodnoosvobodilni boj in socialistična revolucija sta globoko pretresla temeljne buržoazne Jugoslavije in zagotovila pogoje za izgradnjo socializma. V tem revolucionarnem procesu je seveda prihajalo do umiranja starih in rojevanja novih odnosov, ki so se kazali zlasti v odločanju, ali za revolucijo ali za kontrarevolucijo, ali za svobodo ali za udinjanje okupatorjem, za domoljubno izpolnjevanje dolžnosti ali za izdajo domovine. Zato je napak poenostavljati dejanske dogodke ter s tem ogroziti avtentičnost vrednot NOB in socialistične revolucije. V revoluciji so revolucionarno spremembo doživele tudi navade, predstave in načini vedenja. Na vsa področja je segel proces preverjanja, rušenja starega in ustvarjanja novega. Tukaj moramo prisluhniti Marxovi misli, da ni revolucija nujna samo zato, ker drugače ni mogoče strmoglaviti vladajočega razreda, marveč tudi zato, ker se lahko revolucionarni razred samo v procesu revolucije sam otrese stare umazanije in se usposobi za ustvarjanje novih osnov družbe.«² Po Marxu se mora torej razred, ki ruši temelje stare družbe, prav tako oprati vse njene umazanije, saj se lahko šele tedaj loti ustvarjanja novih pogledov, odnosov, morale in kulture. Tako se je ravnal tudi naš delavski razred v času NOB in v boju za socialistično revolucijo. Revolucija je zavrgla vse tisto, kar človeka ovira v osebnem osvobajanju in ustvarjanju novih pozitivnih družbenih vrednot.

Druga oblika napačnega dojetja socialistične revolucije se kaže v nihilistični kritiki njene stvarnosti in v prizadevanju za razvrednotenje njenega pomena in vrednot, ki jih je ustvarila. Ta kritika je bila še posebej dejavna v obdobju anarho-liberalizma, nacionalizma, novolevičarstva in močnejših vplivov teokratizma. V bistvu je bila to predvsem malomeščanska in anarhistična kritika NOB, socialistične revolucije in njenih vrednot. Predstavljala je celo poskus opravičevanja izdajstva četnikov, ustašev, belogardistov in drugih, ki naj bi pač po svobodni volji izbrali le napačno pot, a ker gre za vprašanje svobodne odločitve, jih ni potrebno obdolževati za vse, kar so storili. Da bi postale na novo ustvarjene vrednote vprašljive, so bila izkoriščana tudi sredstva javnega obveščanja, filmska produkcija, literatura in vsi drugi vplivni mediji. Toda ni dvoma, da narodnega in razrednega izdajstva ni mogoče opravičiti z nobenim sredstvom. Srečujemo se tudi s prizadevanji, da bi bila poudarjena samo sredstva, uporabljena v revoluciji, in da bi v tem smislu govorili, kako so vsi ubijali in s silo pritiskali na vse, ki so ostali neopredeljeni; ta sredstva pa so delovala nečloveško samo zato, ker so bila slaba, kar naj bi veljalo za vse enako. Takšni zagovorniki so zavestno obšli dejstvo, da je osvobodilno gibanje moralo odgovarjati na nasilje z nasiljem, drugi pa so s silo samo hoteli ohraniti svoje položaje, ki so jim omogočali zaslužjevanje, ropanje, ubijanje in razpihovanje bratomorne mržnje itn. Zato ni mogoče primerjati ravnanja borcev NOB in POJ z delovanjem okupatorjev in oboroženih kontrarevolucionarnih sil. Bilo je celo nekaj poskusov kritike temeljnih vrednot in izhodišč revolucije, kar naj bi omajalo tudi sodobne dosežke, vrednote socialističnega samoupravljanja in nadaljnji razvoj revolucije. Potemtakem je jasno, da nihilistična

¹ Marx, Engels, Izbrana dela, Kultura, Beograd, 1949.

² Marx, Engels, Nemška ideologija.

Ive Šubic: Pomoč vojski, 1945, linorez

kritika ne izhaja iz zgodovinskih dejstev, česar pa niti noče, marveč si prizadeva postavljati nebitveno namesto bistvenega in posamično nad obćim ter s tem razvrednotiti velike dosežke, ki so v NOB in socialistični revoluciji doživeli svojo potrditev.

Tretje je dogmatično pojmovanje, ki negira specifičnost in avtentičnost NOB in socialistične revolucije ter s tem tudi vse v tem procesu izoblikovane vrednote. Prizadeva si dokazati, da se je jugoslovanska socialistična revolucija odvijala v celoti docela enako kot velika Oktobrska revolucija in da je samo reproducirala vrednote, ustvarjene v mednarodnem delavskem gibanju. Iz takšnih trditev sledi zaključek, da jugoslovanska socialistična revolucija ni ničesar prispevala k marksistični teoriji vrednot. Tovrstnim dogmatskim pogledom na NOB in revolucijo smo priča tudi danes; kažejo se zlasti v prizadevanjih, da bi tako ali drugače zavrli razvoj revolucije in njenih vrednot. Dogmatizem hoče s tem dokazati, da postajajo zaradi socialističnega samoupravljanja vprašljive vrednote NOB in socialistične revolucije, kakor tudi, da prevelika svoboda in demokratičnost omogočata oživljanje buržoaznih in drugih protisocialističnih vrednot ter da je zmanjševanje vloge države kot nosilca socialističnega razvoja pričelo odpirati vrata prodoru buržoazne, malomeščanske, anarhistične in drugih nesprejemljivih vrednot in zavesti. Dogmatiki skušajo na ta

način s kanoniziranjem, dogmatiziranjem in kritiko samoupravljanja zaustaviti razvoj socialistične revolucije in njenih vrednot. S tem tudi zavračajo dialektično razvojnost revolucije, samoupravljanja in vrednot NOB ter socialističnega samoupravljanja v njihovi kontinuiteti. Zato se dogmatična zavest kaže kot prizadevanje za razvrednotenje vseh doslej ustvarjenih, aktualnih in nastajajočih vrednot socialističnega samoupravljanja.

Apologetom, nihilistom in dogmatikom je skupno prizadevanje, da iz različnih izhodišč ogrozijo dosežke NOB in revolucije, da zavrejo njihovo bogatenje in dialektično prehajanje v nove, še bolj humane vrednote ter tako zaustavijo vse tokove socialističnega samoupravljanja. Kajti s pretiranim povečevanjem vrednot NOB in revolucije apologeti navadno dosežejo, da postane vprašljiva njihova avtentičnost, vpliv in zgodovinska resnica o njihovem nastanku, veljavnosti, razvoju in rezultatih. Apologetično dokazovanje posameznih vrednot torej, hote ali nehote, vodi v dvom o njihovi vsebini in prepričljivosti.

K enakemu rezultatu vodijo tudi prizadevanja nihilistov. Na tak način apologeti, nihilisti in dogmatiki, čeprav ima njihova kritika različna izhodišča, s svojimi škodljivimi vplivi enako zavirajo razvoj socialističnega samoupravljanja, ki hoče razvijati in bogatiti vrednote, nastale v NOB in v socialistični revoluciji. Zato je nujna temeljita kritika apologetskega, dogmatskega in nihilističnega obravnavanja NOB in revolucije. Takšna kritika pomeni nujen pogoj za nadaljnje znanstveno oblikovanje, predstavljanje in razvijanje moralnih vrednot, ki se porajajo v procesu uresničevanja socialističnega samoupravljanja.

III

V teku NOB in socialistične revolucije so bile ustvarjene številne moralne vrednote komunističnega gibanja, ki so se bogatile skozi nova spoznanja in izkušnje. V revolucionarni praksi so bile že preizkušene, s čemer so izpričale svojo praktično veljavnost in resničnost. KPJ je uresničevala Marxove misli, da komunizem »*ni stanje*, ki mora biti uspostavljeno, in ne *ideal*, po katerem se mora ravnati stvarnost. Mi imenujemo komunizem *resnično gibanje*, ki ukinja sedanje stanje.«³ Prav v takšnem razumevanju nujnosti potrebe praktičnega gibanja so bile dokazane vse ustvarjene in veljavne vrednote, ki jim bomo tukaj posvetili nekaj več pozornosti.

1. *Človek kot najvišja vrednota* — je bil cilj in smisel revolucionarno-osvobodilnega boja, boja za ukinitvev izkoriščanja, brezpravnosti, poniževanj, nesvobode in izvorov izdajalstva, nehumanosti in nemorale. KPJ se je postavila na čelo boja za svobodo, enakost, solidarnost, bratstvo in enotnost ter osvoboditev človeka in dela. V tem boju se je uresničevalo humano sporočilo revolucije, s čimer se je obenem manifestiral Marxov realni humanizem. Iz navedenega sledi zaključek, da je človek bil in tudi ostaja najvišja vrednota komunističnega gibanja. Resnično se je mogoče v tem smislu tudi vprašati, kolikokrat je bil človek tudi sredstvo, saj je moral izpolnjevati bojne naloge, brez katerih ne bi bilo mogoče uresničiti ciljev revolucije. Sodeloval je v diverzantskih akcijah in v juriših, izpostavljal se je nevarnostim, da bi rešil tovariša, ali se celo žrtvoval za rešitev ranjencev. Po tem lahko sklepamo, da je moral biti človek v določenih pogojih tudi sredstvo, kar pa nikakor ne more spremeniti dejstva, da je bil vseskozi predvsem najvišja vrednota in cilj revolucije.

Poznamo številne dokumente, ki pričajo o skrbi za ljudi v bojih, o izpolnjevanju nalog s kar najmanjšimi žrtvami, o skrbi za varnost itn. V nekem pismu Okrožnega

³ Marx-Engels, Zgodnja dela.

komiteja KPJ za Šabac lahko, na primer, preberemo: »Spuščati se v najostrejše spopade, izvajati najresnejše akcije, vendar pri vsem tem misliti predvsem na varnost naših ljudi.«⁴

Komunistično geslo je: »Ljubiti ljudi in varovati njihova življenja — skrbeti zanje kot za največje bogastvo.«⁵ Vrhovni poveljnik NOV in POJ je ničkolikokrat poudarjal, da mora biti za slehernega starešino osnovno pravilo »dobljene naloge izpolnjevati brez žrtev ali vsaj s kar najmanjšimi človeškimi žrtvami.«⁶

Med vsem časom narodnoosvobodilnega boja ni bilo niti enega primera, da bi bila zavestno žrtvovana kakšna večja enota. Kadar govorijo o Tretji diviziji, ki naj bi bila leta 1943 na Sutjeski žrtvovana zaradi obrambe ranjencev, le-to ne ustreza resnici. Nikoli ni nihče ukazal, da se mora ta divizija žrtvovati, marveč je dobila le nalogo, naj se prebije in reši ranjence. Borci te divizije so se globoko zavedali svoje dolžnosti do ranjenih tovarišev; vedeli so, da jih morajo rešiti in da morajo zato, ne glede na vse žrtve, do kraja ostati s Centralno bolnico. V tem primeru torej ni šlo za žrtvovanje, marveč za zavestno prizadevanje za izpolnitev tovariške in revolucionarne dolžnosti, v čemer se kaže tako humana kot revolucionarna in etična vsebina izkazanega poguma borcev Tretje divizije NOVJ.

2. *Svoboda predstavlja ob človeku najvišjo vrednoto.* Človek niti ne bi mogel predstavljati najvišje vrednote, če se ne bi mogel uresničevati kot ustvarjalno svobodno bitje, izhajajoče iz socialističnih pogojev, v katerih se bori, ustvarja in potrjuje svoje človeško bistvo. Tako je bilo v NOB in je v obdobju socialistične revolucije, kjer sta človek in svoboda bila — in sta tudi danes — nenehno dialektično povezana.

Že v samem osvobodilnem boju se kaže vrsta značilnosti. V partizanskem pozdravu je bila svoboda, na primer, povezana z željo po uničenju fašizma: »Smrt fašizmu — svoboda narodu!« Ves čas je šlo za dokončno opredelitev: boj na življenje in smrt: »ali živeti v svobodi in za njo dati tudi življenje ali pa poginiti na kolenih!«; partizanski borci so se seveda odločili za prvo alternativo.⁷ Sam vrhovni komandant je ob neki priložnosti dejal borcem: »Jasno je, da si brez žrtev ni mogoče priboriti nikakršne svobode, še najmanj pa takšne, za kakršno se bojujemo mi.«⁸

Osvoboditev nekega naroda je nujno povezana z odpravo socialnega in gospodarskega zatiranja ter z odpravo politične brezpravnosti. O tem je že leta 1942 docela jasno pisal sam generalni sekretar KPJ, da namreč ne moremo govoriti o narodni osvoboditvi, ne da bi mislili na osvobodilni boj, katerega moč je v tem, da se bije za osvoboditev Jugoslavije in hkrati pomeni »osvoboditev Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Albancev in Muslimanov..., saj lahko samo takšen boj prinese svobodo, enakopravnost in bratstvo vseh jugoslovanskih narodov.«⁹

Osvobodilni boj jugoslovanskih narodov je bil naperjen tako proti vrnitvi k staremu, buržoaznemu, izkoriščevalskemu, nehumanemu, kot se je bil za uveljavitev novega, humanega, revolucionarnega, osvobajajočega, moralnega. Vse to predstavlja vsebino stare parole: »vrnitve k staremu ni več!« V procesu boja za osvoboditev vseh narodov in narodnosti so se še jasneje izoblikovale narodnostne značilnosti in posebnosti udeležencev NOB in socialistične revolucije, nove vrednote, ustvarjene v takšnih pogojih, pa so prišle še bolj do izraza.

⁴ Zbornik dokumenata NOR, I, 3, dok. št. 47.

⁵ Zbornik dokumenata NOR, IX, 3, str. 88.

⁶ Zbornik dokumenata NOR, II, 7, str. 227—228.

⁷ Josip Broz Tito, Govori in članki, knj. I., str. 77 (izdaja »Naprijed«, Zagreb, 1959).

⁸ Prav tam.

⁹ »Proleter 1929—1942«, IIRP Beograd, 1968, str. 809.

Svoboda je bila vsebovana v opredelitvi slehernega posameznika za NOB in socialistično revolucijo. Ljudje so se sami odločali za boj, pripravljeni žrtvovati tudi svoja življenja, s čemer so se hkrati opredelili proti strahopetnosti, suženjstvu, trpljenju in nesvobodi pod oblastjo okupatorjev in kontrarevolucije.

Skupaj s svobodo je rasla tudi odgovornost za svobodo. V boju za uresničitev vseh pogojev za manifestiranje človekove svobode so se spontano realizirale vrednote komunističnega gibanja in osvobodilnega boja. Odgovornost, ki se je zaostрила v boju za uresničitev pogojev za svobodo, je bila tudi odgovornost za uveljavljanje posameznikovih pravic do svobode.

V boju za ustvarjanje pogojev za svobodo, z razširjanjem človekove svobode in z odgovornostjo do svobode se je manifestirala in dokazovala moč človeka-borca, ki se je zavedal svoje dolžnosti in ki mu je bilo jasno, da lahko vse to doseže samo z bojem proti fašizmu, kontrarevoluciji in proti stari jugoslovanski buržoazni družbi, ki je bila prav tako izvor nesvobode. Tako je boj za osvoboditev domovine postal boj za osvoboditev iz fašističnih in kapitalističnih okovov. Prav v tem pa se kaže neločljiva povezanost boja za svobodo človeka in jugoslovanske družbe. Na ta način marksistična teorija o svobodi ni bila samo potrjena, marveč je bila tudi v praksi uresničena, preverjena in obogatena. Ob vsem tem smemo trditi, da so jugoslovanski komunisti-marksisti v praksi razvili in obogatili marksistično pojmovanje svobode, zlasti še, ker se je z NOB in socialistično revolucijo pričel proces osvobajanja dela in človeka.

3. *Enakost in enakopravnost* sta bili osrednji vrednoti NOB in revolucije. Borci so imeli docela enake pogoje oziroma možnosti, da preživijo ali da padejo, da glede na svoje zmožnosti dosežejo ustrezne položaje v narodnoosvobodilnem gibanju ter v NOV in POJ, da trpijo lakoto ali da so siti, da izpolnjujejo najtežje ali pa tudi najlažje naloge, da se, skratka, tako ali drugače izkažejo z delom. V dnevnem povelju Glavnega štaba NOV Slovenije lahko na primer preberemo: »Komandantski, komandirski in komisarski kader mora s soborci deliti vse težave.«¹⁰ Enakopravnost in enakost sta bili značilni tudi za odnose v ostalih partizanskih enotah po vsej Jugoslaviji. Tako je v navodilu štaba Prvega šumadijskega NO odreda z dne 25. aprila 1944 med drugim zapisano: »vse dolžnosti je treba enakomerno porazdeliti med borce, da bodo čutili, da so enakopravni člani kolektiva (enote).«¹¹

Vsi, ki so se tako ali drugače izneverili tem načelom, so bili ostro kritizirani. Kritika je na primer doletela komandanta Severnodalmatinskega bataljona, ker je »za nekatere borce bolj skrbel kot za druge.«¹² Vrhovni poveljnik NOV in POJ je tudi odločno obsodil primere, kadar si je poveljujoči kader skušal zagotoviti prednosti pri razdeljevanju hrane in drugih materialnih dobrin.¹³

Seveda pa ni bilo mogoče vselej govoriti o popolni enakopravnosti in enakosti; do razlik je prihajalo zavrlo neenakih pogojev, pa tudi sami borci glede na borbene naloge niso bili vedno v enakem položaju. Glede na to je bilo treba starešinam praviloma zagotoviti več počitka, kar so sami največkrat odklanjali, v bojih pa jih kolikor mogoče obvarovati, saj je bilo izgube v njihovih vrstah najteže nadomestiti.

4. *Proletarski internacionalizem* se je v času NOB manifestiral na vsakem koraku, ostal pa je tudi značilnost naše socialistične revolucije.

V proletarskem internacionalizmu lahko vidimo zelo konkretno vrednoto. Takoj po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je CK KPJ pozval vse komuniste in delovne

¹⁰ Zbornik dokumenata NOR, VI, 4, str. 9.

¹¹ Zbornik dokumenata NOR, I, 7, str. 366.

¹² Vojno-istorijski institut, reg. št. 11—19/I, k. 16034.

¹³ Zbornik dokumenata NOR, II, 5, str. 99.

ljudi Jugoslavije, naj se pripravijo na boj,¹⁴ z razširjenega zasedanja Politbiroja CK KPJ, ki je bil 4. julija 1941, je bil osem dni zatem že odposlan poziv narodom in narodnostim Jugoslavije, naj pričnejo z oboroženo vstajo.¹⁵ O odmevih tega poziva zgovorno pričajo številni dokumenti, živi pa so ostali tudi v spominu naših ljudi, ki so temu klicu sledili.

V SKOJ, KPJ in drugih organizacijah so bili pripadniki vseh narodov in narodnosti, ki žive na jugoslovanskem ozemlju. V Subotiškem partizanskem odredu so se na primer borili z ramo ob rami Madžari, Srbi, Hrvati, Črnogorci in drugi.¹⁶ Podobno je bilo tudi v drugih partizanskih enotah po vsej Jugoslaviji.

KPJ je na vse načine pomagala tudi osvobodilnim gibanjem drugih narodov. Vsestranske pomoči sta bila na primer deležna Albanska partija dela in osvobodilno gibanje v tej deželi.¹⁷ Na albansko ozemlje sta bila kot predstavnik CK KPJ oziroma vrhovnega štaba NOV in POJ poslana Dušan Mogoša in Miladin Popović. S svojimi bogatimi izkušnjami sta pomagala albanskim tovarišem, da so se lažje znašli v zelo težkih pogojih tamkajšnjega boja, posredovala pa sta jim tudi moralne vrednote našega revolucionarnega gibanja. Albanske partizanske enote, organi oblasti in protifašistične organizacije so bile oblikovane po naših zgledih.

Naš boj je predstavljal tudi neposredno podporo boju Sovjetske zveze.¹⁸ Rade Končar je rešil sekretarja italijanske KP iz taborišča Kerestinec.¹⁹ V Ljubljani se je zadrževal poverjenik CK KP Italije, ki je sprejemal pomoč za italijanske komuniste. Na jugoslovanskem ozemlju so bile ustanovljene celo italijanske partizanske enote, v katerih so bili naši partijski kadri, ki so si prizadevali razviti protifašistično razpoloženje in italijanskim tovarišem posredovati vrednote naše socialistične revolucije.²⁰

KPJ je odigrala pomembno vlogo tudi pri formiranju bolgarskih partizanskih enot na našem ozemlju. V Makedoniji je bila na primer formirana brigada »Hristo Botev«, na področju Puste Reke pri Leskovcu pa brigada »Georgi Dimitrov«.²¹ Črnotravski oziroma Drugi južnomoravski odred je na vse načine pomagal Trnskemu partizanskemu odredu, ki se je pred fašističnim preganjanjem v Bolgariji umaknil na srbsko ozemlje.²²

Osvobodilno gibanje v Jugoslaviji je prav tako pozitivno vplivalo na razvoj osvobodilnega gibanja na Madžarskem. Ustanovljenih je bilo tudi več madžarskih partizanskih enot, sestavljenih iz Madžarov, ki so se čez mejo prebili na naše ozemlje.²³ Prek Subotice in Vrbasa so prihajali v partizanske enote na področju Fruške gore celo madžarski antifašisti iz Budimpešte.

Južnobanatski odred se je večkrat bojeval na ozemlju Romunije, prišlo pa je tudi do skupnih akcij naših in romunskih partizanov v okolici Bele crkve.²⁴

Makedonski partizani so često odhajali na ozemlje Egejske Makedonije in tam neposredno pomagali grškim partizanom.

¹⁴ Zbornik dokumenata NOR, I, 1, str. 13.

¹⁵ Zbornik dokumenata NOR, I, 1, str. 18.

¹⁶ »Mi smo borci Osme brigade«, Subotica, 1969.

¹⁷ Đuro Vujović, »Veze NOP-a u Crnoj Gori i Albaniji krajem 1941 i početkom 1942. godine«.

¹⁸ V razglasu CK KPJ z dne 22. junija 1941 je bila zelo poudarjena internacionalistična dolžnost pomagati boju Sovjetske zveze, o čemer pričajo številni dokumenti.

¹⁹ Zbornik dokumenata NOR, VI, 2, str. 34.

²⁰ Jovan Vujošević, »Baš kao naši borci«.

²¹ Veljko Vlahović, »Internacionalizam KPJ na delu«, Socializam 2/1959, str. 46–48.

²² Slavčo Trnski, »Partizanski zapiski« str. 69–86; in tudi Radomir Kostatinović, »Crna trava i Crnotravci«, Leskovac, 1968.

²³ Formiran je bil bataljon »Šandor Petefi«.

²⁴ Zbornik dokumenata NOR, I, 6, str. 462.

Pomoč je dobivalo tudi osvobodilno in antifašistično gibanje v Avstriji. Naše partizanske enote na Koroškem pa so sprejele v svoje vrste številne Avstrijce.

Številni Jugoslovani so prav tako sodelovali v protifašističnem gibanju Francije, Italije, Albanije itn.

Veliko je bilo tudi primerov, da so pripadniki okupacijskih sil — Nemci, Bolgari, Madžari in Italijani — pribežali k partizanom.

V sestavu NOV in POJ so bile formirane čete in bataljoni, sestavljeni iz osvobojenih ujetnikov rdečearmejcev. Nekaj partizanskih enot pa je bilo sestavljenih tudi iz Poljakov, Čehov, Slovakov in drugih.

Internacionalistični duh se je kazal v vsestranski pomoči vsem antifašističnim gibanjem, med drugim tudi nemškemu, saj je vplival na širjenje antifašističnega razpoloženja in zmanjševal moralo fašistične vojske. Podobno je veljalo še za pomoč antifašističnemu gibanju v Bolgariji in nekaterih drugih državah, ki so se vojskovale na strani sil Osi.

5. *Solidarnost*; zavest o proletarski solidarnosti se je prav tako razvijala in uresničevala ves čas narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Kot razredna zavest delavcev o solidarnosti je imela močan vpliv na vedenje borcev in civilnega prebivalstva.

Vrednota solidarnosti se je najizraziteje kazala v obdobju oboroženega boja. Dokazovala se je v praksi in tako najbolj neposredno uresničevala svojo vsebino in pomen.

Partizanske enote so si pomagale v boju, saj so v tem videle svojo veliko dolžnost in priložnost, da bistvo solidarnosti uresničijo v praksi.²⁵ Vsi zavestni dejavniki NOB in revolucije so zato razvijali zavest o solidarnosti, ki se je v odločilnih trenutkih spremenila v materialno silo. Sleherno odstopanje od te vrednote revolucionarnega gibanja je bilo vselej izpostavljeno najostrejši kritiki.

Mednarodna solidarnost se je kazala v pomoči pripadnikov ene narodnosti pripadnikom drugih narodnosti. Dogajalo se je, da so cele vasi pomagale vsem s prebivalci druge narodnosti in jim nudile zatočišče v primeru sovražnega napada. S tem so naši ljudje presegali in zavračali načela bratomornega boja, ki so ga podpirale okupacijske in domače protirevolucionarne sile.²⁶

Med številna zverinstva sovražnikov je sodilo tudi požiganje in uničevanje. Poznamo ničkoliko primerov, ko so si naši ljudje nesebično pomagali pri ponovnem postavljanju porušenih domov, pri obdelovanju opustošene zemlje itn. Solidarnost, ki se je kazala na tak način, je zelo veliko pomenila pri premagovanju težav ter pri ustvarjanju novih pogledov in medčloveških odnosov. Solidarnost je pomenila novo vrednoto, ki je prihajala najpogosteje do izraza prav na osvobojenem ozemlju.

V razvijanju solidarnosti so odigrali pomembno vlogo tudi narodnoosvobodilni fondii, ki so nastali z zbiranjem prostovoljnih prispevkov. NO odbori so nato odločali, kateri posamezniki oziroma enote NOV in POJ bodo sprejele pomoč.

6. *Bratstvo in enotnost*; ti dve vrednoti sta izšli iz prakse proletarskega internacionalizma in iz razredne osnove boja za novo socialistično Jugoslavijo, saj je bilo mogoče samo v okviru takšne države uresničiti enakopravnost in enakost vseh narodov in narodnosti.

V času NOB je prišel pojem bratstva in enotnosti še zlasti do veljave; v Prvi makedonsko-kosovski brigadi so se na primer skupaj borili Makedonci, Albanci,

²⁵ Med boji za osvoboditev Kolašina so Dalmatinci jurišali z vzkliki »Živela Četrta proletarska!«, Druga proletarska brigada je šla v napad z vzkliki »Naj živi bratstvo Muslimanov in Srbov!« itn.

²⁶ V Srbiji so najprisrčneje sprejeli izgnane Slovence. V Vojvodini je prebivalstvo madžarske narodnosti pomagalo Srbom, ki so jih preganjali madžarski fašisti. Makedonci so se postavili po robu bolgarskim fašistom, ki so preganjali priseljence iz Srbije in Črne gore itn.

Srbi, Črnogorci, Turki in predstavniki še nekaterih narodnosti. V Vrbasu so bile enote sestavljene iz Madžarov, Srbov, Nemcev²⁷ itn. Samo na ta način je bilo mogoče preprečevati bratomorno vojno in razvijati nove mednacionalne odnose. Kajti narodnoosvobodilni boj »ne bi bil tako uspešen, če jugoslovanski narodi v njem ne bi hoteli, poleg zmage nad fašizmom, doseči tudi zmago nad vsemi ostanki nekdanjih režimov, zmago nad vsemi, ki so in še tlačijo naše narode.«²⁸ V tem skupnem boju so nastali objektivni pogoji za uresničitev nacionalne enakopravnosti in enakosti.

7. *Revolucionarni patriotizem jugoslovanskih narodov in narodnosti*. KPJ je že pred napadom na Jugoslavijo, še zlasti pa v času aprilske vojne leta 1941 vselej poudarjala pomembnost prizadevanj za razvijanje patriotskih občutkov, pozivala je v boj za novo družbeno skupnost narodov in narodnosti Jugoslavije ter se obenem postavljala po robu vsem pojavom separatizma.

KPJ je bila edina politična sila, ki ni priznavala razkosanja Jugoslavije, ki se je vselej borila za enotnost in celovitost našega nacionalnega ozemlja.

Komunisti in skojevci so ob vsaki priložnosti razlagali in razvijali patriotske občutke, ki je bila zanje značilna ljubezen do nove in enakopravne jugoslovanske skupnosti in obenem nasprotovanje slehernemu zatiranju na narodnostni podlagi. S takšnim pojmovanjem patriotizma so pozivali v boj za svobodo in za novo življenje. To pomeni, da je patriotizem že v svoji osnovi pomenil revolucionaren in aktivističen klic v boj za nacionalno in razredno svobodo.

Razvijanje patriotskih občutkov je bilo še zlasti pomembno na začetku naše vstaje leta 1941. Po vsej državi so pričeli nastajati partizanski odredi in udarne skupine, iz katerih je nato zrastle naša močna narodnoosvobodilna vojska. V tem boju je princip, da je pripravljenost za oborožen boj osrednje merilo patriotizma, najmočnejše orožje, s katerim je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja neprestano krepilo svoje vrste,«²⁹ ostal živ in dejaven skoz ves čas NOB in revolucije. Naši borci so se borili za pravo domovino delavcev in kmetov ter proti brezpravnosti in izkoriščanju. Na čelu tega boja so stali komunisti, ki so utrjevali temelje nove družbene skupnosti in razvijali ljubezen do nove domovine.

V razglasih, direktivah, na političnih srečanjih, sestankih, konferencah in v drugih oblikah ter z drugimi sredstvi političnega in revolucionarnega delovanja, je bila vselej naglašena potreba po razvijanju jugoslovanskega revolucionarnega patriotizma. Uveljavile so se lahko tudi vse pozitivne zgodovinske značilnosti in vrednote vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Takšen pogled na preteklost in tradicije je še zlasti vplival na utrjevanje patriotske zavesti in nacionalnega ponosa. Hkrati pa je bil v tem tudi dokaz, da ima KPJ pravičen odnos do zgodovinske preteklosti vseh naših narodov in narodnosti in da je naš revolucionarnoosvobodilni boj pravzaprav nadaljevanje poprejšnjih uporov in bojev za svobodo in boljše življenje.

Jugoslovanski komunisti so tako uresničevali Leninovo misel, da je postal »pojem komunizma neločljivo povezan s pojmom najbolj pristnega patriotizma.«³⁰ Z uveljavljanjem marksističnega razumevanja pojma domovine in odnosa do te domovine, je KPJ postopoma razvila nov jugoslovanski revolucionarni patriotizem, kar se je v praksi pokazalo v pozivu jugoslovanskih narodov in narodnosti v boj za novo socialistično Jugoslavijo. Pozitivni »patriotizem delavskih množic je najtesneje povezan tudi z resničnim internacionalizmom.«³¹

²⁷ »Vrbas v NOB«, Vrbas, 1971.

²⁸ Josip Broz Tito, »Govori in članki«, knj. I., str. 119.

²⁹ »Nova Jugoslavija«, št. 4–5, 1944.

³⁰ Boris Zihertl, »Komunizam i otadžbina«, Kultura, Bgd, 1950.

³¹ Prav tam, str. 13.

Revolucionarna dejavnost KPJ ima vodilno vlogo tudi v oblikovanju novega jugoslovanskega patriotizma. V času oboroženega boja so se partizanske enote imenovale po narodnih in revolucionarnih herojih, dobivale pa so imena tudi po herojih iz NOB in revolucije. Tako so se nadaljevale tradicije, ki so se stapljale in postale sestavni del novega jugoslovanskega patriotizma. Tako tudi danes negujemo tradicije vseh večjih enot, partijske in drugih organizacij ter razvijamo zavest o pripadnosti kolektivu in odgovornost, da ne zamre spomin na najsvetlejše like komunistov in partizanskih borcev.

8. *Revolucionarni humanizem* je bil vedno in povsod pričujoča vrednota NOB in socialistične revolucije. V obdobju popolne dehumanizacije družbe, ki je bilo značilno za fašistično nasilje, je naše osvobodilno gibanje še naprej razvijalo vero v človeka, v njegovo sposobnost, da se osvobodi in ostane svoboden, da ohrani svoje ideološko prepričanje in je pravi človek. Revolucionarni humanizem tudi razvija zaupanje v človeka, da lahko premaga lastno nepopolnost, pomanjkljivosti družbe in da ostane človek.

Mar o tem ne govori dovolj zgovorno primer Kragujevškega bataljona, ki je sprejel v svoje vrste tudi Nemce; nemški fašisti pa so leta 1941 ustrelili več tisoč Kragujevčanov, med njimi številne svoje borcev tega bataljona, ki pa so morali v sebi premagati sovražstvo in željo po maščevanju. V tem se kaže tako velik pogum kot globoka humanost.³² To je bila velika zmaga človeka nad samim seboj, zmaga njegovega hotenja, da ostane človek.

Humanizem se je manifestiral tudi v odnosu do vrednosti življenja in dostikrat zavestnega žrtvovanja, ter po drugi strani v razvijanju sposobnosti za izbiranje najustreznejših ljudi za najodgovornejše naloge.

Posebno obliko izražanja revolucionarnega humanizma lahko naposled vidimo še v odnosu do ujetih sovražnikov — seveda v prvi vrsti do tistih, ki niso bili že do kraja zakrknjeni zločinci. Tudi sam tovariš Tito je poudaril, da »moramo biti v boju s peto kolono do skrajnosti obzirni. Naša kazen mora zadeti samo prave krivce«. ³³ Z ukazom je bilo tudi prepovedano kakršnokoli mučenje ujetnikov.³⁴ Da so naši borci poslušno sledili tem ukazom je med drugim mogoče razbrati tudi iz zaplenjenih sovražnikovih dokumentov.

Nasprotno pa je sovražnik navadno ukrepal drugače. Na humana dejanja naših borcev je odgovarjal z maščevanjem, z ubijanjem talcev in ujetih oziroma ranjenih partizanov. V mnogih nemških dokumentih lahko najdemo obenem dokaz o partizanski humanosti in fašistični nehumanosti; medtem ko so partizani puščali ujete nemške vojake in zdravili ranjence, so Nemci iz maščevalnosti streljali civilno prebivalstvo in obešali ujetnike. Enako je četniški poveljnik Kosta Pećanac v Srbiji izdal ukaz: »Ujete komuniste brez kakršnegakoli zaslišanja pri priči ubijte.«³⁵ Podobno so ravnale tudi bolgarske, madžarske, italijanske in druge fašistične oblasti. Tudi o tem so se v zajetih arhivih ohranili številni dokumenti. Zato skorajda ne moremo doseči večjega vzgojnega učinka, kakor če javnosti predstavimo te sovražnikove dokumente, namesto da o njih samo govorimo, oziroma jih le omenjamo.

³² »Prva proleterska«, knj. II, Bgd., 1963.

³³ Josip Broz Tito, »Govori in članki«, I., str. 59.

³⁴ Zbornik dokumenata NOR, I, 2, str. 223—224.

³⁵ Zbornik dokumenata NOR, I, 3, str. 347.

Temeljne etične vrednote, ustvarjene že v mednarodnem delavskem gibanju in v boju delavskega razreda Jugoslavije za osvoboditev, so se verificirale in obogatile v NOB in v povojnem obdobju nadaljevanja socialistične revolucije. Ustvarjene so bile številne nove moralne vrednote, ki jih moramo s pomočjo bogate zakladnice revolucionarnih vrednot in s stališča marksistične etike znanstveno oblikovati ter doseči, da postanejo vzor in vir moči vsem revolucionarjem, ki se bojujejo za nove dosežke socialistične revolucije. Njihov pomen se nam danes kaže v vsej svoji življenjskosti, v sili, ki vodi nove generacije proti novim revolucionarnim podvigom; z uresničevanjem končnih ciljev komunizma se tako razvijajo spoznanja in se gradi marksistično pojmovanje sveta, kar vse je neločljivo povezano s sprejemanjem sistema socialističnih moralnih vrednot.

Danes stojimo šele na začetku oblikovanja moralnih vrednot revolucije, vendar vse, kar smo doslej že dosegli, zgovorno priča o neizčrpnem bogastvu spoznanj in praktičnih izkušenj iz NOB in socialistične revolucije. To bogastvo je raztreseno po številnih dokumentih, ki jih moramo danes zbrati in predstaviti kot pomembne temelje in izvirne vrednote v razvoju socializma.

Preseganje napačnega ocenjevanja revolucionarnih moralnih vrednot — tudi kadar gre za neznanje, oziroma kadar si kdo prizadeva, da bi jih »ohranil« ali »povečeval« — je nujno za ohranitev avtentičnosti teh vrednot, v čemer je tudi njihova največja vrednost. Revolucionarne vrednote so dovolj velike, da bi jim morali še kaj dodajati. Toda skrb za ohranjanje avtentičnosti in hkrati za posredovanje resnične podobe NOB in revolucije, zlasti kar zadeva moralo, je bistvenega pomena za pospeševanje sodobnih socialističnih tokov. Iz tega sledi, da je nujen neprestan kritičen odnos do vseh poskusov razvrednotenja dosežkov NOB in revolucije. Kritično pa moramo gledati tudi na vse ustvarjene vrednote, da bi jih s stališča marksistične etike znanstveno oblikovali in tako obvarovali pred pozabo.

Še zlasti pomembno je, da skušamo teoretično in znanstveno čim globlje prodreti v resnične izvire revolucionarnih moralnih vrednot, med katerimi so temeljnega pomena revolucionarni humanizem, svoboda, enakost, enakopravnost, proletarska solidarnost, jugoslovanski revolucionarni patriotizem, proletarski internacionalizem in še nekatere, ki v tem delu sicer niso omenjene, vendar brez njih ne moremo dojeti bistva vseh ustvarjenih vrednot, spoznati njihove vsestranskosti, vzajemnega vplivanja in koherentnosti.

Pri ustvarjanju in razlaganju vrednot NOB in revolucije je odločilnega pomena pravilno izkoriščanje in razumevanje virov. Podatki sami zase namreč govorijo, da so bili na jugoslovanskem ozemlju boji, v katerih so — nekateri v večjem številu, drugi spet v manjšem — sodelovali vsi jugoslovanski narodi in narodnosti, da so se med bojem izoblikovale identične vrednote, kar pomeni, da so bile sprejete temeljne vrednote delavskega razreda, ki jih je uveljavljala in razlagala komunistična partija Jugoslavije. Toda ti viri govorijo tudi o spajanju, medsebojnem vplivanju, dialektičnem preseganju in bogatenju tradicionalnih vrednot z novimi, ki so se izoblikovale med samim narodnoosvobodilnim bojem. Posebne značilnosti tako ustvarjenih novih vrednot pričajo o bogastvu oblik in načinov uveljavljanja osebnosti ter o pravilni usmerjenosti komunistov in skojevcev, ki se ob teh pozitivnih tradicionalnih vrednotah bogatijo.

Osnovne temeljne vrednote NOB in revolucije so postale danes vrednote socialističnega samoupravljanja. Predstavljajo pa tudi izhodišče za nadaljnji razvoj socialističnih vrednot na današnji stopnji razvoja socializma. Spoznavanje in dojetje kontinuitete oziroma diskontinuitete v razvoju revolucije in njenih vrednot je bistvenega pomena za razumevanje globine dosedanjih revolucionarnih procesov, kakor tudi za predvidevanje smeri razvoja socialistične skupnosti samoupravljalcev Jugoslavije v prihodnosti.

Prevedel in priredil Iztok Ilich

Dr. Tone Ferenc

Jesenice in Celovec — središči za podtalno delo v Avstriji in Italiji*

Nemška policija je v zvezi z napadi na železnico pri Judenburgu, ki so bili 15. aprila in 19. maja 1940, prijela več kot dvajset ljudi, od katerih jih je nato nekaj izpustila. Pri tistih, ki jih je obdržala, je ugotovila različne stopnje odgovornosti. Ugotovila je tudi, da so glavne niti podtalnega delovanja na Koroškem in Štajerskem vodile na Jesenice, kjer so bili organizatorji podtalnega dela v Koroški in Štajerski in morda še širše.

Nemška policija je pri zaslišanju prijetih ljudi, ki so na nek način sodelovali pri napadih na železnico pri Judenburgu, ugotovila, da so na Jesenicah trije »zadnjaki« (Hintermänner). To so bili Ferdo Kravanja, Anton Ivančič in Alojz Knez.

Za Ferda Kravanjo je nemška policija ugotovila, da se je rodil 10. 8. 1912 v Čezsoči očetu Matiji in materi Ani Kravanja, da je po poklicu delavec in trgovski potnik. Nemška policija ga je prvič zapisala leta 1937, ko ji je italijanska policija sporočila njegovo ime v zvezi z Mussolinijevim obiskom v Nemčiji (26.—30. 9. 1937); imela ga je namreč na seznamu možnih atentatorjev. Gestapo je nato dobil tudi fotokopijo Kravanjevega kartona italijanske posebne kartoteke in njegovo fotografijo, ko je že zbežal iz italijanske države. Vendar je nemška policija o Kravanjevem delu na Koroškem in Štajerskem zvedela šele iz zaslišanj ljudi v zvezi z napadom na železnico pri Judenburgu, pa še takrat bolj malo. Zvedela je to, da je Kravanja na božič 1939 skupaj z Antonom Ivančičem in njegovo ženo obiskal Franca Ivančiča v Möderbruggu, »mu izročil komunistične letake in ga pozval, naj jih razdeli« ter naj mu pove za ljudi, ki bi bili pripravljeni razstreljevati železnice. Zvedela je tudi za Kravanjeve zveze z Gabrielom iz Leš pri Področci, ki so vodile od tihotapskega sodelovanja do prenašanja in razpečavanja podtalne literature, predvsem letakov. In končno je zvedela za Kravanjeve stike z Martinjakovo iz Srač, ki jih je po zaslišanju Martinjakove označila za »ljubezensko razmerje«. Nemško policijo seveda drugi podatki o Kravanju niso zanimali.

---

* Objavljamo 4. poglavje razprave dr. Toneta Ferenca Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, za katero je avtor februarja letos prejel Kajuhovo nagrado. Knjiga bo izšla v začetku prihodnjega leta pri založbi »Borec« v Ljubljani.

Ferdo Kravanja se je že mlad vključil v narodnorevolucionarno organizacijo TIGR v svojem rojstnem kraju Čezsoča pri Bovcu. Ko je drvaril na Golobarju, je leta 1931 zažgal šolsko poslopje v Čezsoči, skupaj s Francem Čopijem pa tudi šolsko poslopje v Bovcu, medtem ko se je poskus požiga šolskih poslopij v Plužni in Logu pod Mangartom izjalovil. V noči na 1. maj 1932 pa sta v Bovcu izobesila veliko slovensko zastavo. Kravanja je skrivaj hodil v Jugoslavijo in je večkrat prekoručil državno mejo pri Bogatinu, na sedlu pri Jalovcu in pri Ratečah. Leta 1933 so ga na takšni poti pri Fužinah prijeli italijanski vojaki. Pretepli so ga, da se je moral dalj časa zdraviti v videmski bolnišnici. Domov ga niso več pustili, temveč so ga poslali v vojsko, ki jo je služil v Rimu od marca 1933 do avgusta 1934. Tudi v vojski je bil ves čas v stikih z organizacijo TIGR v domačem kraju. Ko se je vrnil iz vojske domov v Čezsočo, je nadaljeval s svojim protifašističnim delom. Ponovno je skrivaj hodil čez mejo, prenašal literaturo in orožje iz Jugoslavije še nekaj mesecev pred končnim begom iz italijanske države.

Januarja 1931 so skrivaj pobegnili iz Čezsoče v Jugoslavijo trije delavni člani organizacije TIGR, in sicer Ferdov brat Franc Kravanja, Janko Klavora in Ivan Ivančič, vendar sta se slednja čez nekaj mesecev zaradi slabe plače in odpusta z dela pri Inteksu v Kranju vrnila domov. Oba sta sodelovala s Ferdom Kravanjem, ko je bil še v Čezsoči in tudi pozneje, ko je živel v emigraciji. Ko je Italija začela mobilizirati slovenske mladeniče v vojsko, da jih pošlje v Abesinijo, je Ferdo Kravanja deloval proti mobilizaciji in je pozival mladeniče, naj pobegnejo v Jugoslavijo, dokler ni 21. junija 1935 tudi sam skrivaj zbežal na Jesenice. Tam je nekaj časa prebival pri prijatelju Andreju Čopiju iz Čezsoče, s katerim sta že od prej sodelovala v protifašističnem boju. Čez nekaj časa pa se je preselil k Tomaničevim v Pod gozdom 3, kjer je živel do poletja 1940.

Na Jesenicah se je Ferdo Kravanja zaposlil najprej pri gradbenem podjetju Slograd. Brat Franc se spominja, da mu je leta 1938 Ferdo dejal, da ga bodo verjetno odpustili z dela zaradi pogostih izostankov; bil je preveč obremenjen zaradi podtalnega političnega dela in prehodov čez mejo. Pri tem delu mu je včasih pomagal tudi brat Franc, ki je po pobegu v Jugoslavijo živel v Ljubljani. Ferdo je odpovedal službo in se začel ukvarjati s preprodajo blaga, ki mu ga je dobavljal brat iz Ljubljane (ta si je namreč tudi sam na tak način služil kruh), pa tudi sam ga je nakupoval v Avstriji, zlasti takega, ki v Jugoslaviji ni bilo v prosti prodaji. S tem se je skromno preživljal in je imel dovolj časa za protifašistično delo. Obvladal je več tujih jezikov in rad je bral knjige naprednih pisateljev.

Ferdo Kravanja na Jesenicah ni samo nadaljeval s svojim protifašističnim delom, temveč ga je celo razširil. Njegova pota so vodila v Avstrijo, Italijo in na Primorsko. Na Jesenicah so bili njegovi sodelavci Anton Ivančič iz Podbrda, Andrej Čopi iz Kala-Koritnice, Nikolaj Loncner iz Ruta, Srečko Šorli iz Tolmina in drugi. Imel je tudi velik vpliv na organizacijo TIGR v Čezsoči, kjer so bili po njegovem odhodu najbolj delovni Ivan Ivančič, Janko Klavora, Franc Kavs, Mirko Zornik in Leopold Čopi. Kaže, da so pod njegovim vodstvom pripravljali napad z razstrelivom na Mussolinija, ko je ta jeseni 1938 obiskal Kobarid. Atentat bi moral napraviti Franc Kavs; opasati bi se moral s kovinskim pasom, v katerem bi bilo razstrelivo, oblečen v črnosrajčnika prodreti skozi zavarovanje pred Mussolinija, pritisniti na gumb na zapetju desne roke, da bi električni vžigalnik vžgal razstrelivo in bi Kavsa razneslo skupaj z Mussolinijem. Vendar je Kavs v zadnjem času sklenil, da tega dejanja ne bo storil. O akcijah članov organizacije TIGR v Čezsoči bomo še slišali.

Ferdo Kravanja

Za Antona Ivančiča je nemška policija poleg skupih osebnih podatkov ugotovila, da se je okrog leta 1935 odselil iz italijanske države na Koroško in nato v Jugoslavijo. Iz zaslišanj je ugotovila, da je Ivančič dvakrat obiskal brata v Möderbruggu in pri prvem obisku vzpostavil zvezo med njim in Kravanjo, da je nekajkrat pozval brata v Beljak in mu izročil večje zneske denarja, da je Knez izročil njegovemu bratu Francu razstrelivo z njegovim sporočilom itd.

O Alojzu Knezu je imela nemška policija več podatkov kot o Kravanju in Ivančiču, saj je bil doma iz Koroške in je prišla ter zaslišala vse njegove svojce. Ugotovila je, da je po pobegu iz nemške vojske v začetku leta 1940 zbežal na Jesenice, večkrat skrivaj obiskal dom, vsaj dvakrat prinesel domov razstrelivo in ga doma razkazoval ter poučeval ljudi, kako ga je treba uporabljati, enkrat pa ga je prinesel Ivančiču v Möderbrugg oziroma Glitznerju v Judenburg.

Ko je urad tajne državne policije v Gradcu dobil pri zaslišanjih prve podatke o omenjenih »zadnjakih« na Jesenicah, je domnevo, da »delajo za tujo silo«, nemudoma sporočil uradu vojaške obveščevalne službe XVIII. vojnega okrožja v Salzburgu. Od tam so to domnevo potrdili, saj sta dva njihova agenta uspela predrti v drugo središče podtalne dejavnosti na Koroškem — v jugoslovanski generalni konzulat v Celovcu.

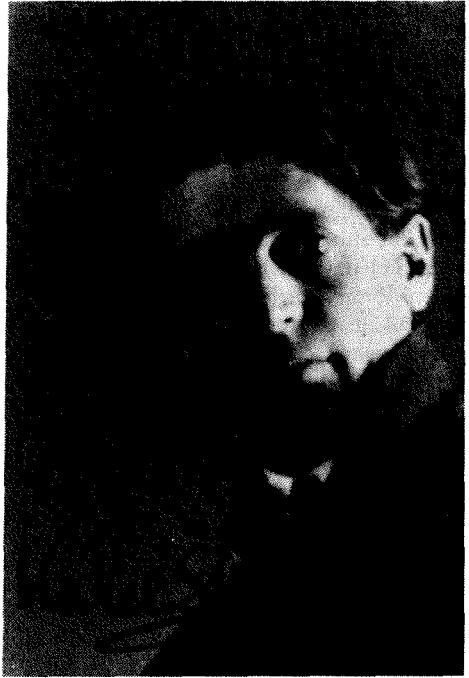
V jugoslovanskem generalnem konzulatu v Celovcu, ki ga je vodil častni konzul dr. Jašo Rankl (z naslovom vicekonzula), je bil uslužben tudi Karl Širok. Avstrijska obveščevalna služba je že leta 1936 začela sumiti Široka, da se ukvarja z vohunjenjem za Jugoslavijo. Avstrijska varnostna policija je pridobila zaupnika in mu naročila, naj se približa jugoslovanskemu vicekonzulu dr. Jašu Ranklu, da bi zanesljivo ugotovila Širokovo vohunsko delo. Zaupnik je uspel, da je s pomočjo

uslužbenca na generalnem konzulatu, avstrijskega državljana Johanna Schleicherja prišel v stik z Ranklom in Širokom. Rankl je v Širokovi navzočnosti zaupniku avstrijske varnostne policije večkrat dal vohunske naloge. Zaupnik jih je nato z vednostjo direktorja varnostne policije in obveščevalnega oficirja 7. divizije v Celovcu tudi »opravil«. Zato sta ga vicekonzul Rankl in uslužbenec Schleicher nagradila s skupno okrog 130 šilingi. 21. aprila 1937 se je avstrijski policiji zdelo dovolj in je udarila. Aretirala je Schleicherja in zahtevala od tožilstva, da začne s preiskavo. »Čeprav je bilo proti Schleicherju, Ranklu in Široku dovolj gradiva, so morali na zahtevo pravosodnega ministrstva sporazumno z uradom zveznega kanclerja postopek takoj ustaviti.«

Kaže, da je Širok za nekaj časa prenehal zbirati zaupne podatke, po priključitvi Avstrije k Nemčiji ali po začetku druge svetovne vojne pa je s tem nadaljeval. Nek moški, ki mu je pozneje nemška vojaška obveščevalna služba dala vzdevek »Wagner« in ga je tako pozneje v svojih poročilih označevala tudi nemška tajna državna policija, je imel v Celovcu starinarno. Vanjo je rad zahajal Širok in kupoval stare srbske in slovenske knjige ter starine. 6. avgusta 1939 so »Wagnerja« poklicali v vojsko, a je prišel večkrat na dopust v Celovec. Širok ga je tudi takrat večkrat obiskal in »Wagner« je opazil, da Široka ne zanimajo samo starine, temveč tudi sodobne vojaške zadeve. To je sporočil uradniku gestapa v Celovcu, vladnemu svetniku dr. Hansu Bauerju (ta je leta 1941 prišel na Bled v urad komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko) in po vrnitvi v enoto tudi komandirju svoje topniške baterije. Slednji ga je napotil na urad vojaške obveščevalne službe »Abwehr« na Dunaju, kjer so »Wagnerjevo« izjavo zapisali.

Potem ko so »Wagnerja« zaradi srčne napake (prave ali dozdevne?) odpustili iz vojske in se je vrnil v Celovec, ga je še naprej obiskoval Širok. Ta je nekoč začel »Wagnerju« pripovedovati, da je bil v Jugoslaviji in se je tam srečal z nekim profesorjem, ki je povezan s francosko in britansko obveščevalno službo, pri čemer je mislil na Ivana Rudolfa. Profesor ga je pooblastil, naj v Celovcu poišče tri zanesljive moške, ki bi bili pripravljeni nekaj storiti za obnovo avstrijske samostojnosti. Širok je tudi povedal, da so predvideni napadi na železnice ter mu pripovedoval o uporabi kroglic, ki jih je treba dati v mazalne puše železniških vagonov. Te kroglice naj bi obdajala smola, ki bi se talila počasi in bi bil učinek viden šele čez nekaj časa, tako da ne bi mogli ugotoviti storilcev. Nekaj železničarjev bi tako moglo v enem letu ohromiti ves železniški promet v Nemčiji. Širok je nato naročil »Wagnerju«, naj za to poišče in pridobi železničarje, ki so na progah proti Italiji. Omenjene kroglice naj bi uporabljali tudi za sabotaže na italijanskih vagonih, posebno pri vlakih, ki prevažajo premog, bencin, olje in vojaški material. Širok je »Wagnerju« opisoval tudi delovanje razstrelilnih naprav.

Za »Wagnerja«, ki je ta čas že postal zaupnik nemške vojaške obveščevalne službe, je bilo Širokovo naročilo kot nalašč, še posebno zato, ker mu je Širok napovedal povezavo s sabotažno organizacijo v Jugoslaviji. Za ta namen naj bi se nekega dne pripeljal v Podrožco in se tam na železniški postaji srečal s človekom, ki se bo pripeljal iz Jugoslavije in bo imel na zavihku suknjiča rdeč nagelj in s katerim se bosta nagovorila z geslom »Imate dukate?« Vendar je do srečanja še minilo nekaj časa in je medtem Širok še nekajkrat obiskal »Wagnerja« in govoril o njegovih nalogah. 23. maja 1940 pa se je »Wagner« po Širokovem naročilu res odpeljal v Podrožco, se na postaji srečal z neznancem, stopil v njegov vagon in sta se skupaj odpeljala v Beljak. Zaupnika »Wagnerja« je v Podrožco in naprej v Beljak spremljal zaupnik »Friedl«. To je bil nek uslužbenec Slamove trgovine

Karel Širok

s pohištvo v Celovcu. Širok ga je spoznal v začetku leta 1940, ko ga je nemška vojaška obveščevalna služba poslala k njemu po potni list, da bi potoval v Jugoslavijo, kjer naj bi se srečal z avstrijskimi emigranti, ki se vračajo iz Pariza. Širok ga je »pridobil« za razpečavanje letakov in mu res enkrat izročil zavitek letakov. Po vrnitvi iz Jugoslavije v začetku marca pa se »Friedl« ni več oglasil pri Široku in ga je nato ta sam poiskal v Slamovi trgovini. Vprašal ga je, ali je razširil letake, in ko je dobil pritrdilen odgovor, ga je povprašal še, kaj meni o »Wagnerju«. »Friedl«, ki ga je obveščevalna služba že o vsem poučila, je seveda odgovoril Široku tako, kot si je ta želel. Za srečanje z drugimi zaupniki je dal Širok »Friedlu« geslo: »Ali kupujete hrastov les?« Neznanec — bil je Anton Ivančič — je odpeljal »Wagnerja« proti Dravi, vmes pa je skušal na postaji ali v hotelu Fischer najti brata Franca iz Möderbrugga, vendar pri tem ni uspel. Ivančič je govoril o svojem bratu Francu, ki da je izkušen razstreljevalec in je že dobil razstrelivo za napade na železnico. »Wagner« naj bi poizvedel, ali je Ivančič — pravzaprav Gritzner — razstrelivo že uporabil, in če ga še ni, naj ga izroči »Wagnerju«. Poleg tega so se Anton Ivančič, »Wagner« in »Friedl« dogovorili, da se bodo na Korenskem sedlu srečali »z jugoslovanskimi predstavniki sabotažne organizacije«. Iz Beljaka sta se agenta »Abwehra« vrnila v Celovec in tam o sestanku poročala svojim »delodajalcem« — Širokemu in celovški podružnici »Abwehra«.

Zgodaj zjutraj — bila je ura 5 po nemškem času (Nemčija je imela t. i. letni čas, poleti so čas premaknili za eno uro naprej) 28. maja sta zaupnika »Wagner« in »Friedl« že čakala na jugoslovansko-nemški meji pri Korenskem sedlu. Kmalu je prišel Anton Ivančič in pomignil »Wagnerju«, naj pride čez mejo. Ivančič ga je odpeljal v nek gozd, kjer sta čakala dva neznanca — eden od njiju je bil Kravanja. Imela sta nahrbtnika, v katerih je bil razstrelilni material: okrog 8,5 kg razstreliva, več

vžigalnikov, vžigalnih vrvic itd. Ta material sta izročila »Wagnerju«, dala pa sta mu tudi še tri pištole s strelivom in 200 mark. »Wagnerju« se je zdelo čudno, da je bil pri izročitvi navzoč tudi jugoslovanski graničar, ki je to mirno opazoval. »Wagner« in Kravanja sta se še dogovorila za sestanke, ki naj bi bili vsak terek ob petih zjutraj na istem mestu, nakar se je »Wagner« vrnil čez mejo in sta skupaj s »Friedlom« odnesla razstrelivo vodji podružnice »Abwehra« v Celovcu, kapetanu Fritzu.

Drugi dan se je »Wagner« sestal s Širokom in mu poročal o prevzemu razstreliva. Povedal mu je, da je razstrelivo skril do uporabe, da ne bi prišlo v neprave roke, v resnici pa je bilo že v rokah »Abwehra«. »Wagnerju« se je zdelo sprejeta količina premajhna, »z njo ne bi mogel začeti ničesar«, saj bi je s »Friedlom« potrebovala vsaj 30 kg. Obžaloval je tudi, da ni bil pri prevzemu navzoč tudi »profesor«, ki ga je bil nekoč omenil Širok, da bi ga kot strokovnjak poučil o uporabi razstreliva. Širok se je opravičeval, da je bil rok med dogovorom in izročitvijo tako kratek, da ni mogel poskrbeti za vse. Obljubil je, da bo pri prihodnjem srečanju na Korenskem sedlu boljše, ker bo »do takrat lahko obvestil vse urade v Jugoslaviji«. Ko sta se »Wagner« in Širok nato pogovarjala o napravah, ki bi jih bilo treba razstreliti, je Širok opozarjal »Wagnerja«, naj ne dela manjših akcij. Razstreljevati je treba železniške mostove, viadukte itd., da bi za dalj časa ohromili železniški promet. Akcij ni treba izvajati v Koroški, da ne bi policije opozarjali na storilce. Širok mu je tudi naročil, naj poizve, kateri letalski polk je na celovškem letališču Annabichl. Obljubil mu je tudi, da bo še zvečer pisal bratu Albertu v Ljubljano, naj poskrbi za boljšo organizacijo, poduk in izročitev razstreliva. Obljubil mu je še, da bo v prihodnji pošiljki tudi nekaj živil. To pismo naj bi poslal čez mejo sam vicekonzul Rankl, ki pa je pozneje pri zaslišanju to tajil, imel pa je za mogoče, da ga je odposlal s kurirsko pošto, vendar ni vedel za njegovo vsebino. Zaupnik »Wagner« se je 1. junija odpeljal k Francu Ivančiču v Möderbrugg. Na drugi sestanek pa Ivančič ni več mogel priti, ker ga je policija aretirala.

»Wagner« in »Friedl« sta bila 4. junija zgodaj zjutraj ponovno na Korenskem sedlu. Z druge strani sta prišla dva, njima že znani Kravanja in nov neznanec, za katerega je nemška policija šele čez nekaj mesecev ugotovila, da je bil Alojz Knez. Ivančiča tokrat ni bilo zraven. Nemška zaupnika sta ponovno dobila dva nahrbtnika, v enem je bilo okrog 6 kg razstreliva in večje število vžigalnikov ter škarje za pri-ostritev vžigalne naprave, v drugem nahrbtniku pa so bila živila. Po tem, da sta Kravanja in Knez prinesla tudi živila, je nemška policija sodila, da je Širok res poslal pismo bratu Albertu v Ljubljano. Tudi tokrat sta »Wagner« in »Friedl« razstrelilni material izročila kapetanu Fritzu.

»Wagner« in »Friedl« sta se še tisti večer sestala s Širokom in se mu je »Wagner« ponovno pritožil, da je dobil premalo razstreliva. Spraševal ga je tudi, zakaj niso poslali sabotažnih kroglic, o katerih mu je nekoč pripovedoval. V razgovoru, ki sta ga imela »Wagner« in Širok 8. junija, je Širok celo predlagal »Wagnerju«, naj 11. junija na Korenskem sedlu pove funkcionarjem, da bo po Širokovem naročilu šel z njimi k Albertu Široku v Ljubljano, ki ga bo nato napotil k profesorju Ivanu Rudolfu. Temu naj pove geslo: »Ali imate dukate?« in bo že vedel, kdo ga pošilja. Rudolfu naj bi se pritožil zaradi premajhnih količin razstreliva, on naj bi mu pa posredoval zvezo z Beogradom. Ker so Kravanja, Ivančič in Knez na Korenskem sedlu bili že nestrpni glede napadov na železnice, naj bi »Wagner« izrazil Rudolfu Širokovo stališče, da ni treba delati napadov na vrat na nos. Ko je »Wagner« Širokemu izrazil bojazen, da bi se mu lahko zaradi političnih pripetljajev v Jugoslaviji kaj zgodilo, mu je Širok odgovoril, da bi ga v tem primeru dodelili jugoslovanski

obveščevalni službi. V Jugoslavijo naj bi potoval kar brez potnega lista, če bi se mu kaj pripetilo, naj obvesti generalni konzulat v Celovcu, ki ga bo osvobodil v enem dnevu.

Kot pravi pregovor, da v tretje gre rado, tako sta »Wagner« in »Friedl« 11. junija na Korenskem sedlu že tretjič nameravala prevzeti razstrelivo. Z jugoslovanske strani je bil tokrat navzoč le Kravanja. Ko mu je »Wagner« povedal za Širokov predlog, je bil osupel in je menil, da bi bilo to za generalni konzulat v Celovcu zelo nevarna zadeva. Sploh pa je imel »Wagner« tokrat vtis, da mu Kravanja ne zaupa. Ko mu je »Wagner« pomolil dva prazna nahrbtnika, da bi ju napolnili z razstrelivom, ga je Kravanja zavrnil. Rekel mu je, da ne bo dobil več razstreliva, dokler ne izvede neke akcije. Naročil mu je še, naj z njo pohiti in se 18. junija ponovno oglasi na Korenskem sedlu. Ko sta se zaupnika »Abwehra« praznih rok vrnila v Celovec, nista mogla več govoriti s Širokom, ker ga je policija tisti dan aretirala. Zaupnika nista šla več na Korensko sedlo, temveč je nemška policija 18. junija ob petih zjutraj uprizorila »dozdevni spopad« med zaupnikoma in obmejno policijo. To naj bi bilo »zadnjakom« z Jesenic sporočilo, zakaj ne moreta priti prevzet razstrelivo.

Vse kaže, da je bil Širok pri svojem delu zelo nepreviden, saj mu je nemška vojaška obveščevalna služba podtaknila kar dva svoja agenta. Preko enega od njih, tj. »Friedla«, je uspela odkriti tudi nekaj Širokovih sodelavcev. 29. maja 1940 je Širok povedal »Friedlu«, da ima zvezo z nekim vojakom in je tega pozval, naj mu preskrbi podatke o vojaškem taboru Tessendorf in prepise iz službene knjige. Toda vojak — tako je pripovedoval Širok, je pripravljen samo preslikati uradne predpise, če bi mu Širok za to preskrbel ustrezen fotografski aparat. Nemška vojaška obveščevalna služba je pozneje ugotovila, da gre za vojaka Rudolfa Debenjaka iz Celovca, ki je bil od 1. aprila 1940 pisar v pisarni I. bataljona 139. nadomestnega polka planinskih lovcev v Celovcu. Tam je upravljal vse uradne predpise in tajne ukaze. Čudno je seveda, da so mu vojaške oblasti toliko zaupale, če pa je pozneje policija ugotovila, da je »že od nekdanj nacionalno slovensko usmerjen in nasprotnik NSDAP«. 17. junija 1940 so ga aretirali. Pri zaslišanju je povedal, da Široka pozna že deset let, ker je ta očetov prijatelj, saj sta doma iz istega kraja. Še pred odhodom k vojakom ga je Širok večkrat povabil v stanovanje in ga obiskoval tudi kot vojak. Večkrat sta se srečala tudi na cesti. Njuni prvi pogovori so bili »nedolžne narave«, ko pa je prišel v bataljonsko pisarno in je Široku povedal, kaj tam dela, ga je ta začel spraševati, »koliko vojske je v Koroški, kako močno je topništvo, ali je topništvo tudi v Celovcu, koliko je v Celovcu letalcev itd.«. Širok ga je tudi pozval, naj mu preskrbi »vojaško pomembne predpise«, vendar mu je Debenjak odgovoril, da to ni mogoče. Širok mu je nato rekel, naj jih preslika. Vendar je Debenjak pri zaslišanju tajil, da bi mu obljubil preslikavo in zanikal je tudi to, da mu je rekel, naj mu preskrbi fotografski aparat. Pri preiskavi na Debenjakovem domu so našli več vojaških dokumentov, med katerimi so bili tudi zaupni. Debenjak se je izgovarjal, da jih je vzel domov, ko je slišal novico, da ne bo več za pisarja v bataljonski pisarni, in ne bi rad pisarne v neredu izročil drugemu pisarju. Odločno pa je zanikal, da bi imel namen te dokumente izročiti Široku. Debenjaka je imela nekaj časa po zaslišanju zaprtega policija, nato ga je izročila vojski. Preiskovalni postopek proti njemu so najprej vodili pri graški podružnici sodišča 188. divizije, nato so ga izročili državnemu vojnemu sodišču, ki pa je zadevo vrnilo nazaj na divizijo.

Zadnji dan maja 1940 so v Celovcu aretirali vicekonzula Jaša Rankla. Njega so avstrijske oblasti že leta 1936 osumile, da zbira podatke za Jugoslavijo, vendar so

morale na zahtevo avstrijskega pravosodnega ministrstva ustaviti postopek proti njemu. Dne 30. maja 1940 pa so ga aretirali uradniki carinskega zasledovalnega urada iz Celovca, ker so ga osumili deviznega prekrška. Izročili so ga deviznemu zasledovalnemu uradu na Dunaju, kjer je priznal, da je nekajkrat v Nemčiji prodal švicarske franke, ki jih je dobil kot honorar za svoje delo na generalnem konzulatu. Policija pa ga je dolžila, da je v Jugoslavijo odposlal pismo, ki je vsebovalo podatke o vohunskem delu in prenašanju razstreliva iz Jugoslavije. Zategadelj so Rankla 13. junija premestili z Dunaja v Celovec in ga tam zasliševali. Vztrajno je zanimal, da bi karkoli vedel o Širokovi podtalni dejavnosti in o vsebini omenjenega pisma. Menil pa je, da bi bilo mogoče, da ga je odposlal s kurirsko pošto, vendar ni vedel za njegovo vsebino. 21. junija so Rankla premestili na Dunaj, ker mu niso mogli dokazati sodelovanja pri Širokovem podtalnem delu. Po naročilu nemškega pravosodnega ministrstva so Rankla 28. junija 1940, okrog 19. ure, pri Področci izgnali v Jugoslavijo in mu prepovedali bivanje na vsem ozemlju nemškega rajha.

V zvezi s Širokovo aretacijo je nemška policija 17. junija 1940 aretirala tudi njegovo kuharico Antonijo Malle, ker jo je osumila, da je vedela za Širokovo podtalno delo. Po izjavah zaupnika »Friedla« naj bi Mallejeva po Širokovi aretaciji večkrat prišla na »Friedlovo« delovno mesto v Slamovi trgovini s pohištvom in je »Friedl« domneval, da je prihajala tja vohunit. Mallejeva je pri zaslišanju priznala, da je vedela za Širokovo »protinemško prepričanje« in za njegovo »sovraštvo do nacionalnega socializma«, je pa zanimala, da bi karkoli vedela o Širokovem sodelovanju s sabotažno organizacijo. Policiji so se zdele njene izjave prepričljive in jo je 14. 7. 1940 izpustila iz zapora.

Širok je pri zaslišanju vztrajno zanimal sodelovanje s sabotažno organizacijo, čeprav je imela policija dovolj dokazov o nasprotnem; obremenjevale so ga izjave agentov »Wagnerja« in »Friedla«. Na njegovo srečo pa pri preiskavi njegovega stanovanja niso našli nič obremenilnega. Zapičili so se le v eno pismo, ki mu ga je 4. junija 1940 pisal Anton Batagelj-Nino iz Beograda. Batagelj je bil do leta 1933 komisar obmejne policije na Jesenicah in nato v notranjem ministrstvu v Beogradu. V pismu je Široka nagovarjal, naj še vztraja na delovnem mestu v Celovcu in vmes je bil tudi stavek: »Če pa misliš in čutiš, da je Tvoj položaj nevzdržen in da se je bati posledic, potem seveda trdno vztrajaj pri odpovedi.« Nemška policija je seveda hotela vedeti, kakšna je Batageljeva vloga v sabotažni organizaciji. Slutila je namreč, da podtalne vezi vodijo iz Celovca in Jesenic celo v Beograd. Nas pa omenjeni stavek iz pisma vzpodbuja k domnevi, da je Širok maja in začetek junija 1940 že čutil pod nogami vroča tla in je vprašanje, zakaj je še naprej sodeloval z »Wagnerjem« in »Friedlom«. Postavlja se nam tudi vprašanje, kdaj so na Jesenicah ali v Celovcu začeli sumiti ta dva človeka, da sta vrinjenca, saj jima 11. junija Kravanja ni maral več dati razstreliva. To bo verjetno ostalo v temi za vedno.

Potem ko sta »Abwehr« in gestapo menila, da sta popolnoma odkrila mrežo sabotažne organizacije v Avstriji in Jugoslaviji, so na zahtevo vrhovnega poveljstva nemške vojske, »ki je bilo zelo zainteresirano za tak ukrep«, Karla Široka 11. 9. 1940 izgnali iz nemškega rajha. Ko so ga na Jesenicah izročili jugoslovanskemu komisariatu obmejne policije, so mu strogo prepovedali prihod na vse ozemlje nemškega rajha.

Benedetič — Košuta

Rižarna

Sodobna obdelava avtentičnega gradiva, ki ga je v dolgih letih z ljubeznijo in potrpežljivostjo zbral Albin BUBNIČ.

1. prizor

PRED ZIDOM

Na mračnem tesnobnem prizorišču dolg, sveže pobeljen zid. Le tu pa tam je izpod beleža še razbrati kak napis. V podzavesti začujemo vlak z lokomotivo. Spomin na transporte deportirancev. Po pisku se efekt zgubi v ozadje. Pride ON, previdno, in pramen njegove močne žepne svetilke, ki ga najprej vodi skozi temo, obsveti zid, potem pa začne mrzlično begati po njem. Presenečenje in bes. Njegova levica sledi luči po zidu.

On (krikne): Kdo?! ... Kdo?! (Otipava še svežo barvo. Zasoplo.) Popoldne... danes popoldne... morda pred kakšno uro... od jutra bi se gotovo posušilo! ... Kako so to mogli dopustiti? ... Kdo?! ... Kdo je to storil? (Zdrkne ob zidu na kolena. Po trenutku pogreznjenosti vase skuša kaj razbrati skozi belež. Potem vzame notes in bere, kar si je bil že prepisal.)

On (bere): 6 gennaio ...

sono desolata Giannina Sereni ...

Mahne Ivanka

držana pri milizi in SS dni 24

preseljena u Sansabo na 12 novembra

Žalosten pozdrav usem tistem ki pridejo nas obieskat

u to dvorano ...

Ivan Valenčič

ovde buhe lovi

27 — 8 — 44

Simčič Giuseppe Lipa 53

Scema Israel, dove sei?

I. P1 ... Alpini

Julia

(*Sam pri sebi.*) In s tabo, kako je bilo s tabo, Marija?

Marija, pomagaj ...

(*Bela dlan se mu v soju luči stisne v pest. Vstane. Iznenada pasji lajež, ki divje narašča. On se sunkovito obrne in s svetilko zgrožen išče okoli sebe in potem po dvorani. Približa se rampi. Se zave, da je lajež le v njegovi zavesti, in lajež polagoma utihne. Ugasne svetilko, za hrbtom pa mu v luči reflektorjev posamično oživljajo razne osebe. Zbor zapoje uvodno pesem. Vmes pričevanja.*)

Uvodna pesem:

Pripeljali so nas
med zidove strahu —
bil je daleč ta čas
maj svobode, miru,
bil je daleč ves svet,
človek sam in preklet
je stal
pred svojim križem,
in vendar preroben,
v trdni veri kaljen:
naj bo še tako grenko morje,
izpil ga bom,
naj bo še tako težka gora,
nosil jo bom,
naj bo svet še tako umazan
v svoji srčni krvi
izmil ga bom!

Pripeljali so nas
med zidove strahu —
in od severa mraz,
dim in ogenj sramu,
in od severa noč,
en sam krik na pomoč
in ti
sam s svojim križem,
ampak sredi pekla
ta prisega je šla:
naj bo še tako grenko morje,
izpil ga bom,
naj bo še tako težka gora,
nosil jo bom,
naj bo svet še tako umazan
v svoji srčni krvi
izmil ga bom!

Moški: Dne 18. novembra 1944 okrog šestih zjutraj sem odšel z doma, da nesem pošto na okrajni komite partije. V vasi je bilo vse mirno in sem zato šel brez skrbi po poti, nenadoma pa me je nekdo močno prijel od zadaj za ovratnik in rezko ukazal: Halt! Mislim sem, da je moj bratranec in da se hoče pošaliti, ko pa sem se ozrl, sem spoznal, da me je zgrabil esesovec. Odpeljal me je v Rjavče. Tam so bili na kamionu že Milko Guštinčič in Lojze Cotov, neka plavalasa punca, Boštjanov iz Prelož, ki je bil poročen na Orehku, njegova žena in njena sestra.

Vse skupaj so nas odpeljali čez Pregarje in Zajelšje naravnost v Trst — v Rižarno...

Italijan: E' arrivato un gruppo di SS per prelevarci. Erano in quattro o cinque. Tra questi c'era uno che sembrava terribile, e domandò: »Wie viel stück?« ... Ci hanno caricati su un autoblinda e portati a Trieste, ove siamo arrivati in serata. Ci hanno scaricati in Risiera ...

Ženska: Ko so 28. maja Nemci in Colottijeva banda zgodaj zjutraj prišli oropat in požgat našo vas, sem bila že odšla nabirat česnje. Pri tašči sem bila pustila svojo hčerko Nerino, ki je bila takrat stara štiri leta in pol. Nazaj se nisem mogla vrniti, ker je bila vas že obkoljena. Nemci in fašisti so divjali ves dan, vse pokradli in odpeljali, ubili pa devet vaščanov. Tako so ubili tudi mojo hčerko in njeno trupelce sem rešila iz goreče hiše. 15. februarja 1945 so me prišli aretirat italijanski fašisti in me odpeljali v Podgorje. Tam so me zaprli v temen in vlažen bunker pod zemljo, potem pa zasliševali in pretepali. Čez tri dni so me ponoči odpeljali v Trst. Mislila sem, da me bodo zaprli v Coroneo in da ne bo prav hudo, pri Sv. Ani pa so krenili na levo. Takoj sem se zavedla, da me peljejo v Rižarno ...

Hrvatica: Zovem se Biserka Hajon, rodjena 6. 12. 1897 u Tuzli, udovica. Moj pokojni muž zvao se David. Djevojačko moje prezime je Pessach. Uхватili su me osmoga marta 1944 ustaši u Lici kod Dabra, gde sam tražila sina, koji se borio u NOV. Ustaši su me držali u Otočcu, onda su me prebacili na Sušak, onda u Coroneo, iz Coronea su me prebacili krajem jula u Rižarnu ...

Židinja: Il 28 marzo 1944 fui presa dalle SS a Fiume insieme con le mie due figlie, mia madre, le mie due sorelle, Sonia e Paola, i miei fratelli, Ernesto e Giuseppe; inoltre furono arrestati i miei nipoti Mario e Silvio Perloff, mia cognata Karola nata Braun con il figlio, ed infine anche l'altra miansorella Gisella De Simone con il suo bambino, che allora aveva appena 6 anni. Mio marito non fu catturato, essendo cattolico e di razza ariana. Fummo trasportati subito alla Risiera di S. Sabba ...

Moški: Prve dni aprila 1944 me je aretirala Gestapo. Odpeljali so me na Sušak in zaprli v celico v Wortmanovi hiši. Tam so bili takrat zaprti tudi Židje. Tri ali štiri dni mi niso dali ne hrane ne vode. Nato so nas po kakih desetih dneh odpeljali z blindo v Trst. Esesovci so med vožnjo razbijali ob strojnice steklenice šampanjca in jih prazne metali v žide. Peljali so nas v Rižarno ...

(Znova luč na njega, ki spregovori kakor sam zase.)

On: In s tabo, kako je bilo s tabo, Marija? Zdaj so mi vzeli še ta zid, še to moje zadnje pribežališče. Zdaj nimam več kraja, kamor bi hodil s svojo žalostjo in s svojim praznim srcem.

(Uvodna pesem se izteče.)

2. prizor

S PRVIMI PRİČAMI

Na novem prizorišču v drugem časovnem razdobju.

On: To je tisto, razumite vendar! Nobenih dokazov ni nikjer! Vsaj pravijo, da jih ni!

Starec: Nekateri moji znanci so bili tam pred kratkim. Povedali so mi, da stavba še zmeraj stoji. Jaz nisem videl, jaz ne morem, ne, jaz ne morem tja ... Še zmeraj se tudi pozna, kje je bila peč, so mi rekli ...

On: Hoteli so zbrisati tudi to, pa jim ni uspelo. Vendar čas dela zanje. Zato moramo pohiteti, zbrati je treba dokaze in priče ...

Starec: Mar jih ni dovolj?

On: Za naju dva jih je vse preveč, ampak sodišče zahteva točno dokazane obtožbe: ta je storil to, ta pa to. Kdaj, kje, kolikokrat in zakaj. In še potem ... Poglejte! Tu imam zapisnik policije z dne 6. decembra 1945 o najdbi posmrtnih ostankov, do katerih so prišli ob odstranjevanju ruševin ... (*Bere.*) »Posmrtni ostanki so bili zbrani v treh papirnatih vrečah, kakršne uporabljajo za cement. Te so bile v trenutku, ko se je stavba sesula zaradi razstreliva, ki so jo povzročili Nemci, pripravljene, da jih kot običajno odnesejo k morju in tam razpršijo. Iz pričevanj, zbranih med delavci rafinerije pri Sv. Soboti namreč izhaja, da sta vsak dan po dva Nemca prihajala do pomola rafinerije z vrečami na hrbtu in tam izpraznjevala njihovo vsebino v morje« ... (*Po daljšem premolku, tiho.*) Kaj veste vi o tem?

Starec: Ne, o tem ne vem ničesar, o tem ... Čemu mi to obujate?

On: Morate povedati, kar veste.

Starec: Moram?

On: Morate.

Starec: Zakaj? ... Vi ne veste, kako mi je pri srcu. Po cele noči ne spim. Če zaslišim okovane čevlje po kamnitem tlaku, se ne morem premagati ... si ne morem dopovedati, da ne prihajajo pome ... Tudi če vidim človeka, ki jih nosi ... in vidim, da niso oni ... ampak tisti zvok! Na srečo je zdaj malo ljudi, ki hodijo s takimi čevlji ... Nikar me tako ne glejte! Vem, vi tega ne morete razumeti ...

On: Mislite? (*Si zaviha rokav in pokaže vtetovirano številko.*)

Starec: Tudi vi!

On: Tudi ... Potrebujem vaše pričevanje in objavljeno bo tudi.

Starec: Kadar mora človek povedati dolgo zgodbo, ne ve, kje začeti. (*Pristopi sestri.*) Lahko bi začel s prizorom dveh Židov, ki sta morala na povelje esesovca z brcami spraviti drugega napol mrtvega Žida do krematorija ... ali pa ...

Sestra: O korakih povej.

On: O okovanih čevljih, mislite?

Sestra: Šteli smo korake.

Starec: Najprej okovani čevlji, za njimi koraki žrtev. Enkrat sem jih naštel šestinpetdeset, drugič štiriinšedeset. Sodeč po značilnem ropotu ženskih čevljev in sandalov so bile večinoma ženske. (*Čez čas.*) Njena sestra je bila aktivistka Osvobodilne fronte ...

Sestra: Sestro so aretirali 28. maja 1944. Po treh tednih nam je poslala iz Coronea sporočilo, da jih bodo naslednji dan odpeljali neznano kam. Takoj sem odšla v Coroneo, toda moje sestre ni bilo več tam. Iskala sem jo povsod, na železniški postaji, v ulici Tigor pri jezuitih, toda vedel ni nihče nič. Od nikoder nobenega sporočila. Potem so aretirali še mene.

On: In kdaj ste izvedeli, da je bila vaša sestra umorjena v Rižarni?

Starec: Šele po osvoboditvi.

On: Kako?

Sestra: Iz seznama z imeni dvajsetih moških in dvajsetih žensk, umorjenih v noči 21—22. junija 1944 v Rižarni.

On: In kje ste dobili seznam?

Sestra: Imela ga je Fani, naša znanka iz Trsta. Takoj po končani vojni, pred 12. junijem 1945, je poizvedovala po svojem možu in odšla tudi k škofu. »Škof gotovo kaj ve,« si je rekla in ga naravnost vprašala, če je bil njen mož umorjen v Rižarni. Škof ji je povedal, da je bil njen mož obešen s talci v ulici Ghega, pokazal pa ji je tudi tisti seznam štiridesetih umorjenih v Rižarni, da bi se prepričala, da med njimi ni bilo njenega moža. Fani je seznam prepisala in nam ga prinesla, ker je bila med žrtvami moja sestra. *(Mu pokaže seznam.)*

On: To je samo navaden prepis. Uradnega nimate ničesar?

Sestra: Takoj po 12. juniju sem odšla s Fani na Škofijo, toda zatrjevali so, da o tem ne vedo nič.

On: Kako, če je nekaj dni prej ...

Starec: In vendar ... Začnjalo se je okrog desetih. Ugasili so luči, potem se je začel strašen hrup motorjev, iz zvočnikov je na ves glas tulila glasba, esesovci pa so z reflektorji svetili v okna ...

3. prizor

V RIŽARNI

Prizor v Rižarni. V prvem planu velika skupina ljudi, kot nagnetenih v utesnjem prostoru. Čisto spredaj Milena, vsa sključena na tleh. Ob njej Olga, ki ji briše kri z obraza in ji pomaga sestri. Milena se prebuja iz omotice. Približa se Anton.

Milena: Vode ... malo vode ... prosim ...

Olga: Nimamo vode, malo še potrpi.

Anton: Vsakega najprej hudo pretepejo, od udarcev omedliš, od udarcev se prebudiš, omedliš, se prebudiš.

Olga: Zanj smo se bali, da je mrtev. Šele tretji dan se je oglasil in prosil vode. Kakor zdaj ti.

Anton: Smrt še ni tako strašna. Najhujše je tisto poprej. *(Po kratkem premoru.)* Pa jim nič ne pomaga!

Milena: Ničesar jim nisem povedala. Slekli so me ... Vse stene so bile okrvavljene. Visele so bele halje, kakor jih imajo zdravniki ... Bele halje umazane od krvi ... Slekli so me ... Vtikali so mi gumijasto cevko v usta, da bi me napolnili z vodo. Zbili so mi zobe ... Slekli so me ...

Anton: Morala se boš privaditi, nič ne pomaga. Glavno je, da ne prideš v tisto štirikotno barako na dvorišču, kjer sežigajo ljudi.

Milena: Torej je res.

Olga: Res je, res, vsako noč. No, zdaj se lepo pomiri.

Milena: Kdaj bodo prinesli malo vode?

Olga: Bodo že prinesli.

Starec: Nič ne bodo prinesli. Kaj nas ne slišite, nas ne vidite?

Glasovi: Vode! Vode!

(Nenadoma je slišati oddaljeni pasji lajež z zavijanjem.)

Olga: Tiho! Psi!

Milena: Slekli so me ...

Olga: Nikar se ne muči. Bo že minilo. Vidiš, si že dobra. Stopi malo ... Tako ... Vidiš? *(Napravita nekaj korakov.)* Kako ti je ime?

Milena: Milena.

Olga: Tako, tako ... zdaj je že bolje ... kmalu bo minilo.

Milena: Rekli so, da mi bodo pokazali brata in da bom lahko govorila z njim.

Prijeli so me in odpeljali na zasliševanje.

Glas: So te odpeljali v tisto sobo v pritličju ob vhodu v Rižarno?

Starec: Lahko so jo tudi odpeljali v tisti prostor pred celicami.

Milena: Nobenih celic nisem videla.

Olga: Kaj silite vanjo? Takoj bomo zvedeli kje je bilo.

Milena: Odpeljali so me v mesto.

Starec: Mogoče pa so jo odpeljali na komando.

Milena: V zidu so bili kavlji.

Glas: A, soba s kavlji. Mene so na tiste kavlje obesili za kite. Tako sem visela in so me še topli.

Glas: Naju dve so obesili na kavlje z žicami. Zarile so se v meso. In zdaj se noče zaceliti.

Milena: Slekli so me in me privezali k mizi. Spravili so se name.

Olga: Ja, ja, to je njihovo junaštvo.

Milena: Prvega sem videla, preden sem omedlela. Imel je žepni robček na temni jopici.

Glasovi: On, to je on.

Glas: Zmeraj prvi začenja.

Glas: Sì, il dottore, quel che parla fin.

Anton: Krvnik!

Glas: Colotti, un boia nato.

(Oddaljeni pasji lajež.)

Milena: Prinesla sem paket bratu Stanku. Več kot štirideset dni je, kar so ju odpeljali.

Olga: Če sta zaprta v Rižarni, bomo že zvedeli zanju.

Milena: Je sploh mogoče kaj zvedeti?

Olga: Je mogoče, je. Zidovi nas sicer ločijo od sveta, kar pa se tu notri dogaja, to vsi vemo.

Anton: Kaj bi ne vedeli... vemo pa tudi, da se tovariši tam zunaj ne borijo samo za svoje življenje, vemo da edino z bojem, bo moč pokončati to črno, strupeno golazen, te svinje, te hijene.

Olga: Dokler nas ne privlečejo v tisto štirikotno barako na dvorišču, govorimo skozi zidove. Povezani smo med seboj, kot nikjer tam zunaj. Oni mislijo, da ne bomo nikdar več prišli iz Rižarne. Oni mislijo...

Anton: Ja, ja, naj kar mislijo...

In kaj pravijo zunaj, kako je na frontah?

Milena: Jugoslovanska armada je ob soudeležbi sovjetske vojske osvobodila Beograd.

Anton (od enega do drugega z navdušenjem): Ste slišali. Ste slišali? Beograd je osvobojen.

Glasovi: Beograd osvobojen... Beograd osvobojen...

Anton: Naše fronte se pomikajo naprej.

(Pasji lajež, glasneje.)

(Besede mu zastanejo v grlu.) Naše fronte... naše fronte...

(Premor.)

(Na dvorišče privozijo kamioni. Klici. Ukazi. Prepevanje v pijanosti.)

Olga: Prepevajo, hudiči. Kje so danes ropali? V Istri, na Krasu?

Anton: Skladišča so zmeraj polna.

Ana: Vsak drugi dan pripeljejo svinje, krave, vsega...

Olga: Vsemogoče stvari.

Ana: Preproge, srebra, zlata, slike . . .

Anton: To pobirajo bogatim Židom.

Olga: To so krvoločni roparji, volkovi.

Glas: Morilci.

Ana: Jaz moram delati v kuhinji. En liter olja za 500 ljudi, trava, »gemüze«, suhi krompir pomešan s steklom.

Anton: To je, vidiš, naš jedilni list.

Ana: A tam se koljejo svinje in teleta in vse samo za njé.

Anton: Ne vse, surove kože pustijo, da jih znosimo prek celice. Metati jih moramo na kup zraven okrvavljenega korita. Tistega za mučenje. Ko se v njih črvi zare-dijo, moramo kože z golimi rokami naložiti na kamione, da jih odpeljejo.

Glas: Morilci!

(Na dvorišču velik hrup in ropot.)

Glas (iz ozadja): Za božjo voljo, kaj delajo s človekom?

Glas (iz ozadja): Na kamionu med živino leži človek. Tepejo ga.

Glas (iz ozadja): Živ je! Še je živ!

Glas (bolj v ospredju): Vlačijo ga sem. Pazite Schultz prihaja.

Olga: Schultz prihaja . . .

(Vsi sedejo. Hrup se bliža. Vojaški koraki. Nastopi Schultz velik človek v nemški uniformi. Za njim vojaki privedejo priletnega človeka in ga vržejo na tla.)

Schultz (se približa Antonu surovo): Ti bandit. Na kamionu sta dva soda vina. Oba soda v naše prostore. Si razumel? Los! Los! *(Ga obrca. Za njim.)* Če počí sod, te pri priči ustrelim. *(Anton gre.)*

(Schultz se postavi v ospredje, s hrbtom proti občinstvu, z razkoračenimi nogami. Roke v bok.)

Tako, gledati v tla. *(Hodi med ljudmi.)*

Vi niste ljudje, vi ne morete gledati v oči takim, kot smo mi. Pomnite to! *(Se dalje sprehaja med njimi.)*

(Schultz odkoraka ven in je za njim slišati njegov grozljiv smeh.)

Kmet (težko govori): Kam so me pripeljali? Kje smo?

Milena: V Trstu, v Rižarni.

Olga: Kje so te ujeli?

Kmet: V Istri, potem ko so požgali našo vas. Vračal sem se s svojim osličkom. Nosil sem hrano partizanom.

Olga: Veš, kaj se dogaja v Rižarni?

Kmet: Kaj ne bi vedel. Tam zunaj vsi vejo . . .

Olga: Kako je tam zunaj?

Kmet: V protiofenzivi I. brigade »Vladimira Gortana« so ustanovili še II. brigado in 43. istrsko divizijo.

Olga: Istrsko divizijo?

Kmet: Prvo tako enoto v povesti Istre.

Ves narod je vstal!

(Na dvorišču nenaden velik hrup in klici. Mukanje živine.)

Glas (vmes iz ozadja): Osel je zbežal. Ga ne morejo zaustaviti.

Glas: Osel divja po dvorišču. Streljali bodo nanj.

Glas: Schultz . . . Pritekel je Schultz.

Schultz (njegov glas iz dvorišča): Ne, ne streljajte! Ne streljajte!

Glas: Schultz ima sekiro.

Schultz: Hotel je zbežati, zato si zasluži specialno smrt.

Glas: Osel beži. Daj, daj, teči, zakaj si se ustavil?

Glas: Schultz je zamahnil . . .

Kmet (se upre z rokami): Ne! Pustite žival!

Glas: Vse živali so podivjale.

Schultz: Streljajte! Streljajte!

Kmet: Kaj vam je naredila žival? (Rafal.) Pustite žival! (Se rafali in mukanje živine.) (Zakriči in pade.) Prekleti!!! (Pride Schultz s sekiro.)

Schultz (grozljivo): Hej, istrski kmet.

Kmet (se dvigne): Prekletiiii!!!!

(Schultz dvigne sekiro in zamahne. Nenadna zatemnitev in v trenutku tišina. Takoj nato zategnjeni pasji lajež.)

4. prizor

V GOSTILNI NASPROTI RIŽARNE

Cipa: Ne boš hud, če te prosim še za en viski? Veš, sprašuješ in sprašuješ, meni pa se usta tako hitro osušijo . . .

On (zakliče v ozadje): Še enega, prosim!

Cipa: Ti ne boš?

On: Ne.

Cipa: Pa bi se spodobilo, veš. Že zaradi gospodarja.

On: Je tudi prejšnji zahteval od tvojih klientov, da so pili?

Cipa: Seveda so pili!!

On: Zahtevati pa menda le ni mogel . . .

Cipa: Veš, da ni. Če bi ga kaj lomil, bi ga lahko oni sprejeli v goste k sebi.

On: So mu kdaj kaj takega namignili?

Cipa: Ne. Ne da bi vedela. Saj je bil z njimi v zelo dobrih odnosih.

On: Po čem si to sodila?

Cipa: Kaj?

On: Da je bil v prijateljskih odnosih?

Cipa: Ja, videla sem!

On: Seveda si videla, ampak . . . Bi lahko navedla tudi kakšne dokaze? Nekaj, kar gre čez mero običajne gostilničarjeve pozornosti do gostov?

Cipa: Ne vem, kaj misliš. Vsi pa so vedeli, recimo, da hodi po bencin v Rižarno.

On: Redno?

Cipa: Kadar ga je potreboval.

On: Razumem.

Cipa: Čakaj! Enkrat pa so mu menda res zagrozili, da ga utegnejo poslati na boljši zrak. Saj sem ti rekla, da je včasih tu neznosno dišalo po zažganih kosteh, posebno ob slabem vremenu. Spočetka mi je šlo kar na bruhanje, potem sem se privadila. No, in ob neki taki priložnosti je gospodar začel rogoviliti, da bo gostilno zaprl, ker da se tu ne da živeti. Pa mu je neki esesovec vrgel z nasmehom, če bi rad, da ga oni pošljejo na boljši zrak.

On: Torej groznja.

Cipa: Opozorilo, bi rekla.

(Pride natakarak z viskijem.)

Cipa: Hvala! Ti res ne boš?

On (odkima): Je prihajal sem tudi enoroki?

Cipa: Kaj?

On: Tisti enoroki s kavljem?

Cipa: S kakšnim kavljem?

On: Očitno železnim.

Cipa (se ne more ubraniti smeha): To mora biti prijetno, če te takole s takim kavljem, kot praviš, požgečka med rebri ali po popku!

On: Ne bi rekel, da je to kaj smešnega. Baj je z njim sekal po tilnikih. In zadostoval je en sam udarec.

Cipa: Ah, daj no!

On: O tem ni več nobenega dvoma. Tudi obešal je z njim.

Cipa: Pretiravaš. Vsekakor pa ga nisem poznala. Takega že ne. Saj so bili v glavnem prav čedni fantje, sami čistokrvni arijski žrebci, pomisli... no, nekaj starih pruskih prascev je bilo tudi vmes. (*Pljune.*) Celo nekaj Rusov, veš, ampak jaz nisem imela opravka z njimi.

On: Te zverine so bile torej zate čedni fantje!

Cipa: Ne začenjaj spet! Nobene zverine nisem videla.

On: Ne?! Pa veš, kaj so tam počenjali?

Cipa: Zdaj pravite vse mogoče.

On: Saj si pravkar priznala, da je včasih strašno smrdelo...

Cipa: Zažigali so trupla partizanov, ki so jih ustrelili drugod, kolikor vem.

On: Kdo ti je to natvezil?

Cipa: Tako so pač govorili.

On: Kdo?

Cipa: Vsi...

On: Jaz pa sem prepričan, da veš še marsikaj drugega. Ni res?

Cipa: Vsekakor, veš, naj bo tako ali drugače, jaz sem si tisti svoj nescaffe pošteno zaslužila.

On: Pa si vedela, da te plačujejo z Unrrinimi paketi, ki jih je mednarodni rdeči križ pošiljal za zapornike in ki so jih oni pokradli?

Cipa: Saj niso samo s paketi. (*Izpije.*) No, dragec. Naklepetala sva se, ampak zdaj pa že moraš z mano, saj vidiš, da sem zaradi tebe ob svojega Johnnyja! Pridi zdaj, no, naprej se bova kasneje pogovarjala. No, no dragi moj, brez zmrdovanja. Česa vsega niso počenjali ljudje, da bi se preživeli! Pravzaprav jih ne poznam veliko, ki bi smeli brez sramu govoriti s pošteno prostitutko.

On: Morda imaš prav. Vendar je bilo tudi nekaj takih ljudi, da zanje težko najdemo pravih besed...

Cipa: In še več drugačnih, ki zanje prav tako težko najdemo primernih besed! Vojska! Der Krieg! The War! Nemci! Angleži, Američani, Novozelandci, belci in črnici, dragi moj, pridi, pridi še ti! Armade se menjavajo, samo bojišče ostane zmeraj isto!

On: Povej, kje si to dobila?

Cipa: To je moje.

On: Kdo ti je pa dal?

Cipa: To je moje, to je moje.

On: Povej: si kdaj slišala o neki ženi z majhno brazgotino na licu... Bila je stara štirideset let, imenovala se je Marija...

Cipa: Nič ne vem, kako pa naj bi jaz vedela zanjo?

On: Rad bi zvedel, če je bila zaprta v Rižarni.

Cipa: Pa ja ne misliš, da so koga puščali noter... ali ven...

On: Skoraj zmerom je bila pokrita z ruto. Nekoč je namreč padla ...

Cipa: Kaj me briga ta tvoja Marija, pusti me.

On: Bila je moja žena, moja žena, povej kdo ti je to dal ... kdo ti je to dal ...

Cipa: Kaj te briga, pusti me, prasec, mar misliš, da sem se jim zastonj dajala. Pusti me, pusti, prasec.

On: Kdo ti je to dal. Cipa prekleta.

Cipa: Pusti me, pusti. Na pomoč, na pomoč.

5. prizor

V RIŽARNI

Pride nova skupina ljudi. S seboj imajo raznovrstne kovčke. V ospredju Milena in Olga.

Milena: Kdo so?

Olga: Židje. Priganjajo jih sem od vsepovsod iz mesta, z Reke, iz Opatije, iz Benetk, celo z Dunaja. Nekega dne so pripeljali tudi skupino židov z Raba, kjer so bili internirani.

Milena: Jim kovčkov ne poberejo?

Olga: Seveda jim poberejo, vse. Nina, povej jim, da jim bodo vse pobrali.

Milena: Kdo je Nina? Je Židinja tudi ona?

Olga: Ljudje božji, kaj boste s temi svojimi kovčki? Nobena zlatnina vam ne bo več pomagala. Kruha bi prinesli. Tukaj še vode nam ne dajo.

Židinja (v ozadju): Neče Švaba! Neče Švaba!

Nina: Ne odmetavajte zlatnine v greznico.

Glas: Tiho! ... Tiho! ... Schultz prihaja ...

(Pojavi se Schultz.)

Schultz: A tako, v greznico? Ti, odgovori, kaj ste vrgli v greznico? Boš odgovorila?

Nina: Ne vem, nič nisem vrgla.

Schultz: Kaj je cvenketalo? Bastardna judovska rasa, vse vas pri priči ustrelim.

Nina: Niso vedeli ... Bilo je samo pet zlatnikov.

Schultz: Pet zlatnikov? Tako? *(Med novimi prišleki zbere pet ljudi.)* Ti ... ti ... ti ... ti ... in ti ... Vam bomo že pokazali. Spraznili boste greznico in brskali po dreku, golazen! Los! Los! *(Schultz jih odžene ven.)*

Ženski glas: Samuel, Samuel!

(Nadaljevanje prihodnjič)

Marjan Žnidarič

Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske

V letu 1944 je Maribor preстал šestnajst resnejših, večinoma težkih bombnih napadov, v katerih je sodelovalo 695 zavezniških letal, ki so odvrгла skupno 4973 rušilnih in okrog 1700 zažigalnih bomb, kar je terjalo kar 305 mrtvih in 301 ranjeno osebo. Ob vstopu v zadnje leto vojne je Maribor krvavel iz nešteti ran. Ena najbolj bolečih so bile posledice bombnih napadov. Strahoten psihični pritisk na ljudi so bili tudi številni in vsakodnevni alarmi, ki so podili ljudi v zaklonišča. V letu 1944 je bilo v Mariboru 160 letalskih alarmov (od tega samo v decembru 42), ki so trajali skoraj 155 ur, kar z drugo besedo pomeni, da so Mariborčani polni strahu in negotovosti preždeli v zakloniščih skoraj teden dni. Okupatorska uprava tudi ni mogla več odstranjevati ruševin, kaj šele, da bi zadovoljivo skrbela za prizadete. Za okupatorja je bilo veliko važnejše kopanje obrambnih jarkov in izdelava protitankovskih ovir ob prekmurski in hrvatski meji, kajti od vzhoda so že pritiskale enote Rdeče armade, pa tudi aktivnost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je Nemcem že močno ogrožala pozicije na slovenskem Štajerskem. Nemški okupacijski stroj je zato vse še razpoložljive sile vpregel v kopanje obrambnih jarkov in v utrditvena dela, za okrepitev protiletalske obrambe pa ni storil ničesar. Protiletalski topovi v okolici Maribora so vse poredkeje lajali na zavezniške jeklene ptiče, ki so se skoraj brezbrizno »sprehajali« vse tja do Berlina.

Zaradi pogostih bombnih napadov so se ljudje vedno bolj branili delati v okupatorjevih tovarnah, zlasti še v tovarni letalskih motorjev na Tezmem, kjer je bil režim še posebno oster. Tisti, ki so govorili slovenski, so morali nositi na hrbtu prilepljen bel križ iz platna. Takih je bila cela četa v posebni baraki. Ob alarmu niso smeli v zaklonišče. Umakniti so se smeli šele ob tako imenovanem »Scharfalarmu«. Podobna je bila usoda političnih kaznjencev. Pogosta bombardiranja leta 1944 so tudi močno otežkočala razvoj osvobodilnega gibanja v mestu. Mnogo ljudi je odšlo iz mesta na deželo in vedno težje je bilo najti javko, stanovanje za ilegalce, ljudi, ki bi zbirali material, zlasti še tajna poročila iz tovarn, zaporov ter vojaških in političnih uradov.

Že 4. januarja 1945 je sledil nov manjši napad na Maribor, ko sta dve zavezniški letali v nizkem letu napadli železniško postajo v Hočah. Močno sta poškodovali eno

lokomotivo, lažje pa postajno poslopje. Ubiti sta bili dve osebi, medtem ko druge škode ni bilo.

Ameriški bombnik, ki se je vračal z bombardiranja Dunaja, je 15. januarja okrog 14. ure odvrigel na območje Maribora 8 srednjih rušilnih bomb, ki pa niso zadele cilja, zato tudi ni bilo nobenih žrtev niti škode.

Dne 31. januarja 1945 je Maribor doživel devetnajsti bombni napad, ki sodi med manjše. Izvedlo ga je 9 štirimotornih bombnikov, ki so odvrgli 40 srednjih rušilnih bomb. Glavni cilj napada, ki se je pričel ob 13.40, je bil studenški kolodvor. Ubitih je bilo 13 oseb, ranjena pa ena. Streho je na novo izgubilo 59 ljudi, kajti dve stanovanjski hiši sta bili popolnoma porušeni, dve težko, 3 srednje in 38 lažje poškodovanih. Lažje poškodovano je bilo postajno poslopje v Studencih, na večih mestih pretrganih 5 železniških tračnic, težko poškodovani 2 in lažje prav tako 2 lokomotivi. Precej škode je bilo tudi na vagonih (3 tovorni vagoni uničeni, 4 tovorni in 2 potniška lažje poškodovana). Nekaj bomb je padlo blizu kadetnice, vendar niso povzročile nobene škode. Po dolgem času je nemško protiletalsko topništvo spet uspelo sestreliti sovražno letalo. Sestreljen je bil ameriški bombnik (Liberator), pri čemer se je 7 članov posadke smrtno ponesrečilo, 3 pa so bili ujeti.

1. februarja, nekaj minut po dvanajsti, je zavezniško letalo na cesti med Bohovo in Mariborom napadlo nemški vojaški kamion, naložen z bencinom in oljem. Kamion je bil uničen.

Naslednji dan približno ob istem času pa je ameriško lovsko letalo v nizkem letu napadlo in obstreljevalo vozeči potniški vlak blizu železniške postaje Limbuš. Škode in žrtev ni bilo.

13. februarja, malo pred dvanajsto, je Maribor doživel dvaindvajseti bombni napad, ki je bil eden najhujših. V osmih valovih je nad mesto priletelo 150—200 letal in odvrгло 800 velikih, 700 srednjih in 200 lahkih rušilnih bomb. Cilji napada so bili vsi trije kolodvori v Mariboru (glavni, tezenski in studenški). V tem napadu je bilo ubitih 14 oseb in 9 ranjenih. Ob streho je zopet prišlo 396 ljudi, ker je bilo 28 stanovanjskih hiš popolnoma porušeni, 63 težko, 91 srednje in 331 lažje poškodovanih. Od policijskih in vojaških poslopij sta bili laže poškodovani poslopji policijske postaje Tezno in meljske vojašnice (uporabljale so jo enote SS), srednje poškodbe je utrpel urad vojaške komande na današnjem Trgu revolucije, težko poškodovano pa je bilo štabno poslopje topniške vojašnice. Močno prizadeta so bila tudi vojaška stanovanja v Kolodvorski ulici 5—7 in šolsko poslopje na Ruški cesti, v katerem je bil internat nemških deklet, ki so opravljale obveščevalno službo pri protiletalski obrambi. Ogromna škoda je bila na industrijskih objektih. V Splošni stavbni družbi je bila zaradi poškodb na upravnem poslopju, v proizvodni hali ter zaradi izpada električne energije za en dan prekinjena proizvodnja. Dva dni ni obratovala tovarna brusov Swaty. Težko poškodovana je bila Predilnica in tkalnica pri studenškem kolodvoru. Srednje težke poškodbe sta utrpeli Mariborska tekstilna tovarna in tovarna Škof (tu je trajal izpad proizvodnje pet dni) v Melju, laže pa tovarna mila Lettner in sinovi, livarna Bühl ter sukančarna Pinter na Teznem. V železniških delavnicah sta do tal pogoreli mizarska delavnica in lakirnica. Na Glavnem kolodvoru so bili poškodovani stranski tiri in okoliške zgradbe, medtem ko so glavni tiri ostali nepoškodovani. Neprimerno večja je bila škoda na tezenskem in studenškem kolodvoru. Na obeh so bili na večih mestih pretrgani glavni tiri, tako da je bil ustavljen promet v smeri proti Celju za dva dni, proti Dravogradu pa en dan. Poleg tega je bilo na tezenskem kolodvoru uničenih okrog 90 vagonov, zaradi obstreljevanja zavezniških letal pa je bila poškodovana lokomotiva na železniški postaji v Hočah. Veliko škode je nastalo tudi na vodovodnih, električnih in telefonskih napravah. Nemško protiletalsko topništvo je sestrelilo oziroma zadelo 4 ameriške bombnike.

Poslopje mariborske bolnišnice je bilo močno zadeto med bombnimi napadi 14. oktobra in 6. decembra 1944 ter 1. marca in 1. aprila 1945

Že naslednji dan je Maribor doživel nov hud napad, v katerem je sodelovalo 106 štirimotornih bombnikov. Letala, ki so priletela iz zahodne in južne smeri, so vsula svoj tovor 600 velikih in 350 srednjih rušilnih bomb na Maribor v osmih valovih. Prve bombe so padle v mestu dve minuti pred dvanajsto. Osrednja cilja sta bila ponovno studenški in tezenski kolodvor. Tokrat je bilo ubitih 14 oseb in 21 ranjenih, brez strehe pa je ostalo 208 ljudi. Porušenih je bilo 27 hiš, težko poškodovanih 97, srednje 95 in laže poškodovanih 215 hiš. Med policijskimi in vojaškimi objekti sta bili zopet poškodovani policijska postaja Tezno in kadetnica, na novo pa poslopje 3. policijskega revirja ter položaji protiletalskega topništva pri Hočah. Od industrijskih obratov so bili zadeti: tovarna letalskih motorjev (izpad proizvodnje en dan), Splošna stavbna družba (težko poškodovana hala za finalizacijo proizvodov, popolnoma porušeno skladišče barv in lakov — izpad proizvodnje za dober teden) in železniške delavnice (porušena le vratarnica). Velika gmotna škoda je nastala na električnih daljnovodih Maribor—Laško, Maribor—Ormož in Maribor—Slovenska Bistrica, saj so popravila trajala skoraj teden dni. Poškodovan je bil tudi mestni vodovod in telefonsko omrežje. Studenški kolodvor ni bil zadet, na tezenski tovorni postaji pa so bile tračnice pretrgane na šestih mestih. Aktivnost nemškega protiletalskega topništva je bila brez uspeha.

Štiriindvajseti bombni napad je Maribor doživel 1. marca 1945. Med 12.45 in 15.20 je okrog 100 ameriških štirimotornih bombnikov v osmih valovih vrglo 1000 do 1200 rušilnih bomb različnih velikosti. Težišče napada je bil glavni kolodvor. V tem napadu je izgubilo življenje kar 75 ljudi, medtem ko število ranjenih ni bilo ugotovljeno. Prav tako ni znano, koliko Mariborčanov je tokrat ostalo brez strehe. Vemo pa, da je bilo popolnoma porušenih 30 hiš, okrog 30 jih je bilo težko in še veliko več srednje in laže poškodovanih. Najbolj so bile v tem napadu prizadete naslednje ulice: Partizanska, Šentiljska, Meljska, Kidričev trg, Kopitarjeva, Cesta XIV. divi-

zije, Zrkovska ter Studenci. Med javnimi poslopji je bila šola na Ruški cesti že drugič težko poškodovana, težke poškodbe je utrpela policijska vojašnica na Kidričevem trgu, dodatne poškodbe pa ponovno glavno kolodvorsko poslopje in kadetnica. Številni zadetki so poškodovali več objektov topniške vojašnice. Med bombardiranjem železniškega trikota sta bila v polno zadeta infekcijski in ginekološki oddelek mari-borske bolnišnice, tako da nista bila več uporabna (zadeta sta bila tudi že v enem prejšnjih napadov). Med industrijskimi objekti je bila v tovarni letalskih motorjev ena hala težko, v železniških delavnicah kovačnica težje (izpad proizvodnje je trajal dva dni) in v bivšem Franzovem mlinu transformatorska postaja težko poškodovana. Zadet je bil tudi studenški kolodvor, kjer je bil promet prekinjen za 12 ur. Največje razdejanje so bombe povzročile na glavnem kolodvoru in v njegovi okolici, kjer so ruševine povsem blokirale ceste. Železniški promet proti Šentilju in proti Prager-skemu je bil prekinjen za 48 ur. Med tem napadom je nemškemu protiletalskemu topništvu uspelo sestreliti eno sovražno letalo.

Zavezniške letalske sile so v načrtnim bombardiranjem nadaljevale, sedaj res že skoraj nemoteno, kajti nemško letalstvo ni nudilo nobenega odpora več, vse šibkejše posadke protiletalskega topništva pa so se tudi vedno redkeje in šibkeje oglašale. Tako je Maribor 8. marca ob 13.45 doživel že petindvajseti bombni napad, ki je trajal 24 minut. Okrog 50 štirimotornih bombnikov je v petih valovih odvrгло 450 do 500 rušilnih bomb različne velikosti z glavnim ciljem na studenškem kolodvoru in železniških delavnicah. Življenje je izgubilo 14 oseb, ranjena pa je bila ena oseba. Brez strehe je ostalo 107 prebivalcev, ker je bilo 9 stanovanjskih hiš popolnoma porušenih, 17 težko, 23 srednje in 34 lažje poškodovanih. Težko zadet je bil studenški kolodvor, zlasti črpalni objekt in kurilnica. Zadetih je bilo tudi 7 lokomotiv in več vagonov ter tračnic. Nekaj lokomotiv je bilo zadetih tudi v železniških delavnicah, kjer sta bila težko poškodovana še preizkuševalni in lokalni oddelek. Železniški promet proti Dravogradu je bil prekinjen za 8 ur. Predilnica in tkalnica v bližini studenskega kolodvora, ki je služila deloma kot vajeniška delavnica tovarne letalskih motorjev, deloma pa livarni Bühl, je bila tudi težko zadeta, kar je za dalj časa povzročilo popoln izpad proizvodnje.

14. marca med težkim bombnim napadom na Ptuj je bil pri Hočah napaden in obstreljevan vlak. Večje škode ni bilo.

Eden glavnih ciljev zavezniškega letalstva ob bombardiranju Maribora je bil železniški most, ki pa ga anglo-ameriškim letalcem doslej ni uspelo zrušiti. Ker so ga hoteli za vsako ceno uničiti, so 1. aprila 1945 znova usmerili težišče napada na železniški in glavni most. Tudi ta napad sodi med največje, saj je 300 zavezniških bombnikov, ki so prileteli iz severozahodne in jugozahodne smeri, v desetih valovih odvrгло na Maribor kar 2500—3000 rušilnih bomb različnih velikosti, poleg tega pa še 300—500 paličastih zažigalnih bomb. Napad se je začel ob 10.20 in je trajal do 12.10. Prostor, na katerem so tokrat padale bombe, je bil izredno velik. Ob tem bombnem napadu je bilo ubitih 32 oseb, ranjenih pa 15. Brez strehe je ostalo okrog 500 ljudi, saj je bilo 75 stanovanjskih hiš popolnoma porušenih, 82 težko, 120 srednje in kar 585 lažje poškodovanih. Zopet je bilo poškodovanih veliko javnih zgradb. Tako urad deželnega svetnika, sodišče in sodni zapori, rotovž, gospodarski urad, mestna komora in mestno kopališče, zlasti pa večina traktov moške kaznilnice na Pobreški cesti, saj jo je zadelo kar 26 bomb. Pri tem so bili ubiti trije zaporniki petim (Vojko Lovše, Artur Pahor, Draže Črnko, Anton Radovič in na smrt obsojeni Drago Grča) pa je uspelo pobegniti. Nemci odslej niso več puščali političnih zapornikov v celicah, deloma tudi zato, ker se mnoge niso dale več zapreti. Med bombardiranjem so zapornike vozili v gozd pri Treh ribnikih. Bombe tudi niso prizanesle meljski vojašnici, uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva,

muzeju, gledališču, stolni in frančiškanski cerkvi, mestni bolnišnici in še nekaterim objektom. 1. aprila so veliko škode utrpeli tudi policijski objekti. Uničeno je bilo poslopje izpostave 3. policijskega revirja na Pobrežju. Težko poškodovan je bil sedež zaščitne policije na Stolnem trgu 1. Le-ta se je morala preseliti na Partizansko 1, v kletnih prostorih na Stolnem trgu je ostal le sedež za protiletalsko obrambo mesta Maribor. Nič bolje ni bilo s poslopjem policijske direkcije na Stolnem trgu 18. Lažje so bila poškodovana poslopja 1. policijskega revirja na Glavnem trgu 7 in 2. policijskega revirja v Maistrovi 24 ter prenočišča pripadnikov zaščitne policije, ki so bila v šolskih poslopih v Krekovi 5 in v Razlagovi 16. Precejšnje poškodbe so znova utrpeli mnogi industrijski objekti. Predilnica v tovarni Hutter, kjer je delalo 450 ljudi, je zaradi polnega zadetka in izpada električne energije za dalj časa prenehala obratovati. Isto se je zgodilo v Mariborski tekstilni tovarni. Težko poškodovana je bila tudi pletilnica Škof, za 14 dni je ustavila proizvodnjo tovarna Pengg, nekoliko lažje poškodbe je utrpelo mizarstvo Janisch, medtem ko sta bili kemična tovarna Lettner in mizarstvo Klančnik popolnoma uničeni. Glavni most sploh ni bil zadet, železniški pa je dobil le dva lažja zadetka. Severno in južno od železniškega mostu so bile pretrgane tračnice, tako da je enosmerni promet lahko stekel šele 4. aprila zvečer. Za nekaj časa je bila prekinjena preskrba mesta s plinom, precej škode pa je bilo tudi v telefonskem in električnem omrežju. Da so 1. aprila padale bombe res na velikem območju, priča tudi 20 porušениh hlevov in 20 skednjev na južnem robu mesta. V času skoraj dveurnega napada je v mestu izbruhnulo kar 25 požarov. Nemško protiletalsko topništvo ni imelo uspeha.

11. aprila nekaj pred polnočjo je eno letalo odvrrglo nasproti meljske vojašnice dve rušilni bombi, ki pa nista povzročili nobene škode.

Zadnji, osemindvajseti bombni napad na Maribor, so zavezniška letala izvedla 12. aprila 1945. Okrog 50 zavezniških letal je v tri minute (od 11.27 do 11.30) trajajočem napadu odvrrglo na mesto 120 velikih in 100 srednjih rušilnih bomb, razen teh pa še 400 do 500 paličastih zažigalnih in 400—500 fosfornih zažigalnih bomb. Ta napad je bil po obsegu manjši, letala pa so priletela iz severne smeri, iz česar lahko sklepamo, da jim je bil Maribor le pomožni cilj ob vrnitvi z baze v južni Italiji. Glavni cilj napada je bil ponovno železniški most. V tem napadu je izgubilo življenje 14 ljudi, 4 pa so bili ranjeni. Brez strehe je ostalo 50 oseb, kajti popolnoma porušениh je bilo 13 hiš na Pobrežju in na meljski strani železniškega nasipa, 14 stanovanjskih hiš je bilo težje, 30 srednje in 112 lažje poškodovanih. Železniški most ni bil zadet. Posamezne bombe so padle tudi za Tremi ribniki.

V prvih mesecih leta 1945 je torej Maribor doživel dvanajst bombnih napadov, večinoma zelo težkih, ki so terjali 179 človeških življenj in 51 ranjenih. Pri tem je treba znova poudariti, da številke o mrtvih in ranjenih niso povsem zanesljive in da so prej večje kot manjše. Zlasti pomanjkljivi so podatki o vojaki, ki so med bombnimi napadi v Mariboru izgubili življenje. Teh je bilo zlasti ob bombardiranjih glavnega kolodvora in bližnje okolice veliko. To je tudi vzrok, da nismo mogli posebej ugotoviti števila žrtev med civilnim prebivalstvom in med vojaškimi osebami. Okrog 820 zavezniških letal je v tem kratkem času vsulo na mesto ob Dravi tovor 7620 rušilnih bomb različnih velikosti in okrog 1500 zažigalnih bomb, ki so napravile ogromno materialno škodo. Če k temu dodamo še podatek, da je bilo v prvih štirih mesecih leta 1945 v Mariboru kar 93 letalskih alarmov (januarja 14, februarja 26, marca 41 in aprila 12), ki so včasih trajali skoraj po ves dan, nam bo stanje, ki je vladalo v Mariboru tri tedne pred osvoboditvijo, precej jasnejše.

Celotna bilanca bombnih napadov na Maribor je katastrofalna. 268 letalskih alarmov (prvi 9. septembra 1942, zadnji 25. aprila 1945) je več kot dve leti trgalo ljudem živce in jih držalo priklenjene v zaklonišča skupno celih 14 dni. 1517 letal je

odvrglo na mesto kar 12 593 rušilnih (težkih med 250 in 500 kg) in 3200 zažigalnih bomb v skupni teži preko 4750 ton ali 475 vagonov bomb. Od 4870 zgradb v Mariboru jih je bilo v razdobju od 7. januarja 1944 do 12. aprila 1945 kar 2290 ali 47% porušenih ali močneje poškodovanih (466 popolnoma porušenih, 244 nad 50% poškodovanih, kar 1590 pa jih je imelo poškodbe pod 50%). Tudi večina ostalih poslopij je bila lažje poškodovana (poškodbe zaradi zračnega pritiska, odkrite strehe, polomljene šipe, poškodovane fasade itd.). Škodo, ki so jo bombe zadale Mariboru, je septembra 1945 21 strokovnih cenilnih komisij ocenilo na 493 000 000 dinarjev (po valuti iz leta 1940) za zgradbe in na 190 000 000 dinarjev (po isti valuti) na stanovanjski opremi; skupno torej 683 milijonov dinarjev po tečaju dinarja iz leta 1940. Stanovanjska stiska v Mariboru je bila prav iz tega vzroka vsa povojna leta izredna, saj je gradnja novih stanovanjskih objektov nekaj let po osvoboditvi povsem zastala in je šele leta 1954 dosegla predvojno raven. Leta 1945 je bil namreč stanovanjski fond kar za 996 dvosobnih stanovanj manjši od predvojnega. Obnova porušenega Maribora je v veliki meri tekla s prostovoljnim delom. Samo v prvih treh letih po osvoboditvi so Mariborčani za odstranjevanje ruševin ter čiščenje ulic porabili 607 442 prostovoljnih delovnih ur, pri čemer pa ni vračunano prostovoljno delo pri obnovi industrijskih podjetij in privatnih hiš, ki so bile obnovljene pretežno v lastni režiji. Teh delovnih ur je bilo vsaj še dvakrat toliko.

Bombni napadi na druge kraje slovenske Štajerske

Poleg Maribora so zaradi bombnih napadov utrpela veliko škode tudi ostala okrožja okupirane slovenske Štajerske, zlasti Ptuj, Celje in Brežice.

V ptujskem okrožju so zavezniška letala bombardirala predvsem Ptuj ter tovarno aluminija (Vereinigte Aluminium — Werke A. G. Drauwert) in delovno taborišče v Strnišču (danes Kidričevo). Ptuj je doživel prvi bombni napad 3. januarja 1945, ko je med 11.15 in 11.30 šest ameriških lovskih bombnikov tipa P-51 Mustang napadlo železniški most. Vrženih je bilo 10 srednjih rušilnih bomb, vendar nobena ni zadela mostu. Letala so v nizkem letu napadla in obstreljevala tudi tovarno usnja Pirich in jo lažje poškodovala. Hudo poškodovana je bila ena stanovanjska hiša, laže pa 25. V razdalji 100 m je bil uničen visokonapetostni električni vod. Ob prvem napadu na Ptuj je izgubila življenje ena oseba, ena pa je bila ranjena.

Že naslednji dan okrog pol enajstih dopoldne je bil Ptuj drugič napaden. Tokrat je 8 lovskih bombnikov tipa Mustang vrglo na mesto 32 srednjih in 5 lahkih rušilnih bomb. Ubite so bile tri osebe, 30 pa je bilo ranjenih. Materialna škoda je bila tokrat precej večja, saj sta bili dve hiši popolnoma porušeni, osem težko in 25 lažje poškodovanih. Močno porušen je bil minoritski samostan, nevarno zadet železniški most, uničen telefonski vod v dolžini 500 m ter razbitih pet osebnih avtomobilov. Ob napadu na potniški vlak so bile poškodovane 3 lokomotive.

Tretji bombni napad na Ptuj je bil izveden 23. januarja 1945 nekaj pred enajsto uro dopoldne. Štirje zavezniški lovski bombniki so odvrgli 10 srednjih rušilnih bomb in v nizkem letu napadli ter težko poškodovali lokomotivo na ptujski železniški postaji. Smrtnih žrtev ni bilo, ena oseba je bila le lažje ranjena. Lažje poškodovanih je bilo 50 stanovanjskih hiš, srednje poškodovano je bilo poslopje sodišča, glavna šola (danes osnovna šola Tone Žnidarič) in železniški most v dolžini 50 m. Potniški promet prek mostu je bil možen le s prestopanjem, saj so popravila trajala osem dni.

7. februarja ob 8.40 sta dva lovška bombnika napadla potniški vlak na progi med Ptujem in Hajdino. Pri tem je ena oseba izgubila življenje, ena pa je bila ranjena. Težko zadeta je bila lokomotiva, zgorelo pa je tudi bližnje gospodarsko poslopje.

Popoldne istega dne sta morali blizu Ptuja zasilno pristati dve težko poškodovani ameriški letéči trdnjavi. 14 članov posadke je bilo ujetih, eden se je smrtno ponesrečil, peterici pa je uspelo pobegniti.

Manjši napad na Ptuj so zavezniška letala izvedla zopet 19. februarja 1945. Najprej sta okrog 8.15 dva lovska bombnika obstreljevala potniški vlak in težko poškodovala lokomotivo, okrog treh popoldne pa je pet lovskih bombnikov vrglo na železniški most 14 srednjih rušilnih bomb. Težko poškodovani sta bili 2, lažje pa 12 stanovanjskih hiš. Nekaj poškodb je utrpel tudi železniški most.

Šesti bombni napad na Ptuj je sledil že naslednji dan, 20. februarja, med 14.45 in 15. uro. Pet lovskih bombnikov je vrglo na mesto 12 srednjih rušilnih bomb, pri čemer je bila ena oseba ubita, dve pa ranjeni. Tri stanovanjske hiše so bile težko, 16 pa lažje poškodovanih. Znova je bilo zadeto poslopje glavne šole, ena tovarna, precej poškodovan je bil spet železniški most ter telefonsko in električno omrežje.

23. februarja ob 13.08 je bil Ptuj že sedmič napaden. Tokrat so se zavezniška letala lotila tudi protiletalskega topništva, vendar brez večjega uspeha. Cilj napada je bil tudi železniški most, ki pa tega dne ni bil zadet, pač pa je bila zadeta in porušena transformatorska postaja. Ptuj je ostal štiri dni brez električnega toka. Lažje poškodovanih je bilo 12 stanovanjskih hiš. Istočasno je bil napaden tudi grad Vurberk, kjer je bila šola za uradnike Štajerske domovinske zveze. Na Ptuj in Vurberk je bilo vrženih skupno 20 lažjih rušilnih bomb, od tega je šest bomb direktno zadelo vurberški grad. Bombe so uničile dve tretjini gradu. Večih žrtev ni bilo, življenje je izgubila le ena oseba, dve pa sta bili ranjeni.

Najtežji bombni napad je Ptuj doživel 14. marca 1945, ko je 50 zavezniških letal tipa P-38 Lightning v sedmih valovih vrglo na mesto kar 252 srednjih rušilnih bomb. Napad, ki se je začel ob 12.05 je trajal 45 minut in je terjäl 13 mrtvih, 62 ranjenih ter 5 pogrešanih. Brez strehe je ostalo 328 Ptujčanov, saj je bilo kar 24 stanovanjskih hiš popolnoma porušeni, 18 težko, 26 srednje in 176 lažje poškodovanih. Popolnoma porušeni sta bili 2 skladišči, eno skladišče je bilo težko poškodovano, srednje poškodovani sta bili mestna klavnica in mlekarna ter popolnoma porušena ena tovarna. Med javnimi zgradbami so bile 4 težko, 3 srednje in 5 lažje poškodovanih. Popolnoma porušena je bila že omenjena glavna šola, ki je bila prej že dvakrat poškodovana. Ponovno zadet je bil tudi minoritski samostan. Težko poškodovan je bil železniški most in okupator je rabil cele tri tedne, da ga je znova usposobil za promet. Leseni most prek Drave je bil le lažje poškodovan. Precej škode je bilo še na poštnem poslopju ter telefonskem in električnem omrežju. V nizkem letu je bila napadena in težko poškodovana ena lokomotiva. Nemškemu protiletalskemu topništvu je tokrat uspelo sestreliti ameriško letalo (dvotrupni lovski bombnik).

Devetič in obenem zadnjič so zavezniški bombniki napadli Ptuj 17. marca 1945 med 11.45 in 12.30. 46 lovskih bombnikov, ki so prileteli iz južne smeri, je v štirih valovih odvrгло na Ptuj 126 srednjih rušilnih bomb. Glavna cilja napada sta bila železniški most in železniška postaja. Tokrat so izgubile življenje 4 osebe, 9 pa je bilo ranjenih. Popolnoma porušene so bile 4 stanovanjske hiše, 2 težko, 4 srednje in 28 lažje poškodovanih. Med industrijskimi objekti so bile najbolj prizadete železniške delavnice, kjer je bila ena stavba popolnoma porušena in ena težko poškodovana. Poleg tega je bila uničena tudi ena lokomotiva in 40 vagonov, 4 lokomotive, 30 vagonov ter številne železniške tračnice (v dolžini 200 m) pa so bili poškodovani.

V devetih bombnih napadih na Ptuj je 136 zavezniških letal odvrгло 481 srednjih in lažjih rušilnih bomb v skupni teži preko 180 ton. Poleg številnih porušeni in poškodovanih javnih zgradb ter industrijskih objektov je bilo popolnoma poruše-

nih še 30 stanovanjskih hiš, medtem ko jih je bilo 34 težko in kar 362 srednje oziroma laže poškodovanih. Bombni napadi na Ptuj so zahtevali 23 človeških življenj in 106 ranjenih. Glavni cilj bombardiranja je bil železniški most prek Drave.

Za zavezniške pilote vabljujejši in tudi strateško pomembnejši cilj je bila tovarna aluminija v Strnišču. To potrjuje tudi dejstvo, da je bila tovarna aluminija prvič bombardirana skoraj leto dni pred Ptujem. Že 1. februarja 1944 ob pol devetih zvečer je v treh valovih prihrumelo nad tovarno 50 zavezniških bombnikov. V napadu, ki je trajal 35 minut, je padlo 130 srednjih rušilnih, 2 zažigalni in 100 svetilnih bomb. Življenje je izgubilo 8 ljudi, 10 pa jih je bilo ranjenih. Precejšnje poškodbe je utrpelo glavno tovarniško poslopje, vajeniška delavnica ter železniški tiri k tovarni. Popolnoma porušeno je bilo upravno poslopje (lesena baraka) ter tovarniška kantina. Laže poškodovane so bile tri stanovanjske barake in železniška proga. Osem bomb so zavezniška letala odvrгла blizu Rabeljčje vasi, vendar niso napravile škode. Ob prvem napadu na Strnišče je bil sestreljen ameriški bombnik. Življenje je izgubilo pet članov posadke sestreljenega letala, ki je ob strmoglavljenju porušilo manjše gospodarsko poslopje. Bombardiranje tovarne aluminija je bil hud udarec okupatorju, kar je po ogledu posledic bombnega napada priznal tudi deželni svetnik in okrožni vodja Štajerske domovinske zveze za okrožje Ptuj Bauer.

Drugi napad zavezniškega letalstva na Strnišče je bil izveden 3. novembra 1944. Tokrat cilj napada ni bila tovarna aluminija, ampak dva vlaka na železniški postaji. Okrog 8. ure zjutraj je šest letal napadlo in zažgalo tovorni vlak, natovorjen s strelivom, ki je eksplodiralo, in bolniški vlak. Uničene so bile tri lokomotive in 6 vagonov. Življenje je izgubilo 6 ljudi, 10 pa je bilo ranjenih. Železniška postaja je bila popolnoma uničena, prav tako železniška proga v dolžini 500 m. Poleg ogromne škode na železniških napravah je bilo popolnoma porušeni še 6 drugih zgradb, 3 pa težko poškodovane.

V letu 1945 je Strnišče doživelo še tri manjše zračne napade, in sicer: 3. februarja so 4 lovska letala obstreljevala potniški vlak na železniški postaji ter pri tem ranila vlakovodjo in onesposobila lokomotivo; 23. februarja sta dva lovska bombnika težko poškodovala lokomotivo; 12. marca popoldne pa so tri zavezniška lovska letala napadla nemški transportni vlak in pri tem težko ranila eno osebo ter poškodovala lokomotivo.

Poleg omenjenih je okupacijsko okrožje Ptuj v letih 1944 in 1945 doživelo še 30 manjših letalskih napadov. To so bili večinoma napadi na železniško progo pri Račah ter med Pragerskim in Središčem. Takih napadov je bilo 14. Območje železniške postaje Rače je bilo napadeno sedemkrat, in sicer: 8. julija, 3. in 7. novembra 1944 ter 13. februarja, 12. marca, 19. marca in 3. aprila 1945. V teh napadih je 79 zavezniških letal odvrгло 35 bomb, ki so terjale skupno z obstreljevanji ob napadih v nizkem letu 19 mrtvih in 16 ranjenih. Velika je bila tudi materialna škoda, saj sta bili dve hiši popolnoma porušeni ter 28 poškodovanih. Precej škode je bilo na opekarni in postajnem poslopju, uničenih je bilo 6 vagonov, ena lokomotiva in 150 m železniške proge ter poškodovanih šest lokomotiv. Uničena sta bila tudi dva tovarnjaka, naložena z bencinom in strelivom.

Trikrat je bilo napadeno območje železniške postaje Moškanjci pri Ptuj. Tu so bili napadeni vlaki 18. januarja, 1. marca in 23. marca 1945. 18. januarja so štiri letala obstreljevala dve lokomotivi in osební avto ter ranila tri osebe. 1. marca so zavezniška letala pri Moškanjcih izvedla dva napada, v katerih je sodelovalo 13 letal. Najprej je bil nekaj po osmi uri zjutraj napaden potniški vlak, pri čemer sta bili ranjeni dve osebi, lokomotiva vlaka pa onesposobljena za nadaljnjo vožnjo. Okrog petnajstih popoldne je bil blizu Moškanjcev ponovno napaden potniški vlak. Zopet je bila težko poškodovana lokomotiva ter ranjena ena oseba. Kmalu zatem

Ob bombnem napadu na Maribor 19. novembra 1944 je bilo popolnoma porušeno tudi poslopje carinske pošte in Glavnega kolodvora

je bil sestreljen štirimotorni bombnik, katerega osem članov posadke je bilo ujetih, dva pa sta se smrtno ponesrečila. Tretji napad na železniško postajo Moškanjci je bil izveden 23. marca, ko so trije lovski bombniki obstreljevali delavski vlak in pri tem težko poškodovali tri lokomotive. Človeških žrtev ni bilo, pač pa je bila ena oseba ranjena.

24. maja 1944 je 200 letal napadlo železniško postajo v Središču. Letala so odvrгла 10 srednjih rušilnih bomb, ki so poškodovale postajno poslopje, medtem ko nemškega vojaškega transportnega vlaka, ki je v tem času stal na postaji, niso zadele. 1. novembra istega leta so 4 ameriška lovška letala znova napadla železniško postajo v Središču. Ponovno je bilo poškodovano postajno poslopje, zadeti in poškodovani dve lokomotivi, pri čemer je bil ranjen strojevodja ene od lokomotiv. Na postaji pa je bila ena oseba mrtva in ena ranjena.

Po en napad sta doživeli železniški postaji Cirkovce in Osluševci. 10. februarja 1945 sta dva lovška bombnika v nizkem letu napadla potniški vlak na postaji Cirkovce in pri tem poškodovala lokomotivo ter uničila en vagon. Ranjena je bila ena oseba. Dva dni pozneje sta dva lovška bombnika napadla železniško postajo Osluševci. Večje škode ni bilo, poškodovana sta bila le ena lokomotiva in en vagon.

V ostalih šestnajstih napadih na območju ptujskega okrožja gre pretežno za namerne napade, saj so zavezniška letala med vračanjem v svoje baze ostanek tovora bomb v večini primerov morala odvreči. Bombe so padale takole: 25. februarja 1944 na Novo vas pri Ptujju, 10. maja 1944 pri Markovcih, 30. junija na Mihalovce in Tomaž pri Ormožu, 6. julija blizu Velike Nedelje, 25. julija pri Zlatoličju, 26. julija na Lenart in Gradišče v Slovenskih goricah, 23. avgusta na Lešnico in Lahonce pri Ivanjkovcih, 14. oktobra zopet na Gradišče v Slovenskih goricah, 6. decembra na Zemarkovo pri Lenartu, 31. januarja 1945 na Starše in Zgornje Jablane pri Cirkovcih, 1. februarja blizu Zabovcev pri Ptujju, 9. marca med Markovci in Vid-

mom pri Ptujju, 20. in 21. marca na Stražgojncu pri Cirkovcah ter 1. aprila na Drbe-
tince v Slovenskih goricah. Na omenjene kraje je 406 letal odvrгло 709 bomb raz-
ličnih velikosti v skupni teži okrog 290 ton. Življenje je izgubilo pet ljudi, 14 pa je
bilo ranjenih. Kljub temu, da letala ciljev niso izbirala, je bila materialna škoda
velika, saj je bilo 8 hiš popolnoma porušeni, 14 težko in 54 laže poškodovanih, pri
čemer niso všteta številna porušena gospodarska poslopja in uničeni kmetijski stroji
ter pridelki. Med temi napadi se je 23. avgusta 1944 zrušil zavezniški bombnik, kate-
rega posadka je bila zajeta.

Zaradi bombnih napadov najmanj prizadeto je bilo okrožje Ljutomer, kjer be-
ležimo le enajst manjših in nenamernih napadov zavezniških letal. Prvič so v Lju-
tomerskem okrožju padale bombe 8. julija 1944 na železniško progo pri Gornji Rad-
goni, nato 25. julija blizu Stare Nove vasi pri Veržeju, 26. julija na območju Polic
in Aženskega vrha, 23. avgusta pri Apačah, 5. novembra pri Ljutomeru in Apačah,
6. decembra na Lukavec pri Konjišču, 18. decembra na Sovjak in Kralovce pri Ščav-
nici, 31. januarja 1945 blizu Gornje Radgone, 1. februarja pri Konjišču, 13. februarja
pri Apačah ter 9. marca na železniški postaji Ivanjkovci in Ljutomer. V teh napadih
je sodelovalo 58 zavezniških letal, ki so odvrгла 134 rušilnih in 170 do 200 zažigalnih
bomb. Ubija je bila ena oseba, 12 pa ranjenih. Največja materialna škoda je nastala
na stanovanjskih hišah in gospodarskih poslopih, saj so bile štiri hiše težko, 63
laže poškodovanih ter uničena 3 gospodarska poslopja s precej kmetijske opreme.
Poškodovani sta bili tudi postajni zgradbi v Ljutomeru ter težko zadete tri loko-
motive.

Na območju okrožja Maribor-podeželje so zavezniška letala večino napadov usme-
rila na prometne poti, saj je od skupno 68 (pretežno manjših) bilo kar 40 napadov
na vlake in železniške naprave na relaciji Maribor—Celje, Maribor—Sentilj, Mari-
bor—Dravograd in Dravograd—Slovenj Gradec. Največkrat je bilo napadeno ob-
močje železniške postaje Pragersko, ki je bilo za okupatorja pomembno železniško
križišče. Zavezniška letala so izvedla kar 13 napadov na Pragersko, in sicer: 1. in
3. novembra, 22. novembra, 11. decembra 1944, 3. januarja, 10. februarja, 14. febru-
arja, 16. februarja, 20. februarja, 23. februarja, 28. februarja, 17. marca in 6. aprila
1945. V teh napadih je izgubilo življenje 6 ljudi, 16 pa je bilo ranjenih. Poleg mi-
tralješkega obstreljevanja v nizkem letu je 43 letal odvrгло tudi 32 rušilnih bomb,
ki so naredile precej škode na bližnjih stanovanjskih hišah. Lažje ali težje po-
škodovanih je bilo 13 hiš ter onesposobljenih 14 lokomotiv. Nemško protiletalsko
topništvo v Pragerskem je 24. februarja 1945 sestrelilo eno sovražno letalo.

Na območju Slovenske Bistrice so bili izvedeni trije napadi. 1. februarja 1945
so letala v nizkem letu napadla Cigonco pri Slovenski Bistrici. Ena oseba je izgubila
življenje, tri so bile ranjene, porušena pa je bila tudi ena hiša. 18. februarja so za-
vezniška letala odvrгла 6 srednjih rušilnih bomb na območju Šmartna na Pohorju
in pri tem poškodovala dve poslopji. 23. marca pa sta dve lovski letali blizu Polj-
skave napadli dva nemška tovorna avtomobila. Avtomobila sta bila močno po-
škodovana, dve osebi pa ubiti.

Precej zračnih napadov je bilo tudi na progi med Pragerskim in Poljčanami ter
Slovenskimi Konjicami. Na tem odseku je bilo izvedenih 15 napadov, največ v bli-
žini Poljčan in to: 3. novembra 1944 napaden vlak med Lipoglavom in Poljčanami,
istega dne vlak pri Zbelovem ter predor pri Črešnjevcu, 3. januarja 1945 napaden
vlak pri Zgornji Brežnici, istega dne vlak pri Zbelovem, 13. februarja vojaški trans-
portni vlak pri Zgornji Brežnici, 14. februarja železniško postajo v Poljčanah, istega
dne vlak pri črešnjevskem predoru, 19. februarja potniški vlak pri Poljčanah, 24. fe-
bruarja lokomotiva pri Poljčanah, 26. februarja nemški vojaški transportni vlak
pri Poljčanah, 28. februarja istočasno vlaka pri Poljčanah in pri Črešnjevcu, 5. mar-

ca predor Križni vrh, 21. marca izvidniški oklopni vlak med Slovenskimi Konjicami in Poljčanami ter 23. marca železniška postaja v Poljčanah. Tudi tukaj so zavezniška letala prizadejala nemškemu okupatorju občutno materialno škodo, saj so onesposobila 7 lokomotiv, poškodovala 5 in uničila 7 vagonov, poškodovala več hiš in gospodarskih poslopij ter na mnogih mestih poškodovala železniško progo in predore. 27 letal je odvrгло 16 bomb. Ubitih je bilo 7, ranjenih pa 12 ljudi. 21. marca 1945 je na Laženski gorci pri Zbelovem strmoglavilo angleško lovsko letalo. Pilot je sicer pravočasno izskočil, toda bil je zajet.

Na progi med Pragerskim in Hočami so zavezniška letala izvedla 6 napadov, če ne omenjamo že obravnavanih napadov pri Račah. Ti napadi so bili: 7. novembra 1944 (ob napadu na Maribor) napad na Slivnico, 3. januarja 1945 napaden transportni vlak pri Slivnici (4 vojaki težko ranjeni), 3. februarja 1945 napadena železniška postaja Slivnica (poškodovana lokomotiva), 17. februarja napad dveh lovskih letal na potniški vlak pri Slivnici (poškodovana lokomotiva), 1. marca napad na območju Slivnice (vrženih 30 bomb, 3 ljudje ranjeni) in 19. marca napad na vlak med postajama Slivnica in Rače (vlak, natovorjen s strelivom, trije vagoni eksplodirali, precej škode na hišah v Hotinji vasi).

Veliko pogosteje je bila cilj napadov železniška proga med Mariborom in Dravogradom. Na tem odseku je bilo v času od 24. maja 1944 do 24. marca 1945 izvedenih kar 17 zračnih napadov. Največji med njimi je bil 11. oktobra 1944, ko je 10 zavezniških letal, ki so se vračala z borbene akcije v Nemčiji, okrog pol enih popoldne vrglo na Vuzenico 5 srednjih rušilnih bomb. Nekaj bomb je padlo tudi na območju Vuhreda in Ribnice na Pohorju. Bombe so terjale eno smrtno žrtev, 6 ljudi je bilo ranjenih, več pa so jih pogrešali. 5 hiš je bilo popolnoma porušeni, več laže poškodovanih, precej porušena je bila železniška proga, tako da je bil promet za nekaj časa zaprt. Nemško poročilo navaja, da je bilo bombardiranje Vuzenice v zvezi s partizansko aktivnostjo na tem območju (akcije Tomšičeve brigade!), vendar je to malo verjetno. Prvi napad na tem območju je bil izveden že 24. maja 1944, ko je pri Breznem padlo 9 bomb, ki pa niso napravile večje škode. Nato so si napadi sledili takole: 24. avgusta napad v nizkem letu na Dravograd (brez večje škode), 1. novembra med napadom na Maribor vrženih 12 bomb pri tovarni dušika v Rušah (uničen bunker, 4 mrtvi), 3. januarja 1945 napaden policijski transport v Selnici (2 mrtva, 7 ranjenih), 4. januarja onesposobljena lokomotiva pri Vuhredu, 2. februarja vrglo 20 ameriških bombnikov 7 bomb na Brezno (2 hiši porušeni, 11 poškodovanih, ena oseba mrtva, deset ranjenih), 14. februarja napadena železniška postaja Fala (ena oseba ranjena, poškodovana 2 vagona), istega dne so padle štiri bombe še na Pernice na Kozjaku (zadeta ena hiša) ter dve težki bombi pri Vuhredu (poškodovanih 5 hiš in cesta), 18. februarja napad na Muto (dve bombi ranili 5 ljudi in poškodovali gospodarsko poslopje), 28. februarja napad na železniško postajo Bistrica pri Rušah (ranjeni trije delavci), 6. marca 4 zavezniška letala napadla tovorni vlak v Rušah, 18. marca 12 ameriških lovcev obstreljevalo tovorni vlak v Vuzenici (zadeta lokomotiva, ena oseba ranjena), 22. marca zjutraj dve lovski letali napadli delavski vlak blizu železniške postaje Ožbalt (ranjeni dve osebi, težko poškodovana lokomotiva), 23. marca vrženih 7 bomb pri Muti (brez škode) ter 24. marca napad lovskega bombnika na železniško postajo Vuhred (padle 3 bombe, manjša škoda na hišah), ki pa ni bila zadeta.

Na območju med Mariborom in Sentiljem je bilo izvedenih 6 letalskih napadov, vsi med Pesnico in Cirknico. Prvič so zavezniška letala bombardirala 21. oktobra 1944 (ob napadu na Maribor), ko je blizu Rance padlo 30 bomb različnih velikosti. Ubitih je bilo 5 ljudi, močno poškodovanih nekaj kmetij ter pobite precej živine. Poškodovana je bila cesta proti Sentilju in pretrgana telefonska zveza Maribora z Gradcem.

Ostali napadi so si sledili takole: 1. februarja 1945 napad na vojaški tovorni avto pri Cirknici (avto zgorel, cesta na dveh mestih poškodovana), 3. februarja napad na potniški vlak na železniški postaji Cirknica, 14. februarja napad osmih zavezniških lovcev na tovorni vlak med Cirknico in Šentiljem (škoda na vagonih in progi) ter 6. marca napad 4 lovskih letal na tovorni vlak blizu železniške postaje Cirknica (dva mrtva, en ranjen, poškodovani dve lokomotivi). Med napadom na Maribor 14. februarja 1945 so zavezniški bombniki odvrgli 7 bomb na Spodnji Duplek. Bombe so precej poškodovale 5 hiš. 24. februarja so zavezniška letala na cesti med Mariborom in Lenartom napadla in uničila osebni avto. 6. aprila 1944 je na območju med Mariborom in Šentiljem prišlo do velike zračne bitke, v kateri je strmoglavilo nekaj letal, vendar število ni ugotovljeno. O strmoglavljenih so poročali iz Jarenine, Kamnice in Studencev. Pri Zgornjem Plaču je bilo najdeno razbito nemško lovsko letalo. Letalo je zgorelo s pilotom vred. Pri Rošpohu pa je strmoglavil dvomotorni nemški bombnik. Devet članov posadke se je ubilo, eden pa se je rešil.

Na območju Slovenj Gradca so bili izvedeni trije letalski napadi, in to: 3. januarja 1945 je šest letal napadlo vlak pri Pamečah (uničena lokomotiva in 1 vagon), 14. februarja sta dve lovski letali dvakrat napadli železniško postajo Slovenj Gradec (poškodovani 2 lokomotivi in več vagonov), 18. februarja pa sta dve lovski letali napadli železniško postajo Otiški vrh (poškodovana lokomotiva). 2. aprila 1944 je v Zgornjem Doliču strmoglavilo goreče zavezniško letalo.

V okrožju Celje so zavezniška letala izvedla 47 zračnih napadov, največ na železniški progi med Ponikvo in Rimskimi Toplicami. Na Celje in njegovo neposredno okolico je bilo v času od 10. novembra 1944 do 5. aprila 1945 izvedenih 16 napadov. Največji od teh je bil napad 14. februarja, ko je bil tudi Maribor doživel enega najtežjih napadov. Tega dne je 21 zavezniških lovskih bombnikov v dveh valovih vrglo na Celje 158 srednjih in velikih rušilnih bomb, ki so na območju kolodvora (glavni cilj napada!) povzročile ogromno škodo. Življenje je izgubilo 33 ljudi, 41 je bilo ranjenih, 11 pa so jih pogrešali. Brez strehe je ostalo 99 ljudi, saj so bombe popolnoma porušile 22 hiš, 23 težko, 13 srednje in 80 lažje poškodovale. Veliko škode so utrpeli številne javne zgradbe, tako npr. urad okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze, urad deželnega svetnika, delovni urad, zdravstveni urad, vojašnica deželnih strelcev (dobila dva polna zadetka), poslopje zaščitne policije ter kapucinski samostan, ki ga je uporabljala nemška vojska. Popolnoma zgorelo je skladišče podjetja Grohag. Težko poškodovano pa je bilo pisarniško poslopje podjetja Energieversorgung Südsteiermark. Precej poškodovan je bil tudi most prek Savinje, zato je bil promet za nekaj časa prekinjen. Na kolodvor so padle 4 bombe in močno poškodovale več tirov ter nekaj vagonov, medtem ko postajno poslopje ni bilo zadeto.

Nadaljevanje prihodnjic

Vida Tom-Lasič

Radijska tehnika v službi NOB

Enote narodnoosvobodilne vojske so v letu 1943 močno narasle, kar je terjalo tudi hitrejšo in boljše povezavo med njimi. Partizanski tehniki in telegrafisti so si zelo prizadevali, da bi vzpostavili brezzične zveze med glavnim štabom ter posameznimi enotami, divizijami, brigadami in odredi. Vse bolj je postajalo jasno, da je za vzpostavitev in vzdrževanje teh zvez potrebna dobro organizirana radijska delavnica na osvobojenem ozemlju.

Želja po taki delavnici se je sicer porodila že prej in so jo v zimskih mesecih 1942—43 tudi uresničili z ureditvijo radiodelavnice v Kozarjah. V pomladanski ofenzivi marca 1943 pa je bila ta uničena in organizacija nove delavnice se je zavlekla za več mesecev, ne le zaradi pomanjkanja materiala, ampak tudi zaradi pomanjkanja tehnikov. Želeli so obdržati radijski sektor v Ljubljani, na drugi strani pa osnovati radiotehnične centre tudi na partizanskem ozemlju. Potrebe po teh so postajale iz dneva v dan večje, oskrbovanje iz Ljubljane je bilo vse prepočasno in nezanesljivo, saj se je še vedno veliko pošiljk izgubilo. Poleg tega to ni bilo dovolj, ker so potrebovali ne le material, ampak tudi strokovnjake.

Da bi se o teh problemih pogovorili in odločili, kako jih rešiti, je odpotoval ing. Ivan Gruden — Peter Prsič poleti, 12. avgusta 1943 v glavni štab na posvet.¹ Sporažumeli so se, da bodo osnovali radiodelavnico nekje na osvobojenem ozemlju. Preden pa je bilo vse pripravljeno, je prišlo do kapitulacije Italije.

Za organizatorja in vodjo radiodelavnice je poslal radijski sektor iz Ljubljane ing. Dušana Lasiča, ki je imel kot asistent na fakulteti za elektrotehniko že devetletne izkušnje na področju radiotehnike. Istočasno z njim je odpotoval ing. Pavle Tepina, ki je pravkar diplomiral, kot radioamater pa se je udejstvoval že več let.

Prvi ohranjeni dokument o ustanovitvi partizanske radiodelavnice je prepustnica, ki jo je izdala 12. septembra 1943 Centralna tehnika v Ljubljani, kjer piše:²

Tov. Petrač! Prosim, poskrbi, da bo tov. Lasič prišel v stik s Turkom, da bosta organizirala našo radiodelavnico, ki jo bo Lasič vodil.

Prepustnica ima žig: glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, podpisana pa je Hela kot vodja radijskega sektorja in Andrej (Ciril Lukman) kot vodja Centralne tehnike.

Radiodelavnico omenja tudi Hela v pismu Turku dne 14. IX. 1943, kjer med drugim piše: »Čim bo mogoče, bosta prišla dva odlična radiotehnika, ki Ti bosta v veliko pomoč. Janez (Dušan Lasič) naj prevzame vodstvo delavnice, drugi, ki ni tako samostojen, mu bo pomagal.«³

Dušan in Pavle sta poskušala odpotovati iz Ljubljane že 13. septembra, vendar ni bilo kurirja, ki bi ju moral peljati iz mesta, zato se je njun odhod zavlekel. Šele 17. septembra 1943 sta dobila zvezo s tovarišem, ki je poskrbel, da sta lahko odšla iz ograjene Ljubljane.⁴ Pospremil ju je do Jurčkove poti, kjer je bila žična ograja na nekem mestu toliko privzdignjena, da se je dalo splaziti skozi. Tja sta prišla tudi Peter in Hela z njuno prtljago in nahrbtniki v kovčkih. Pavle in Dušan sta se ob meji preoblekla, zložila prtljago v nahrbtnika in odšla proti Igu, kjer sta prespala. Med potjo so ju spremljale eksplozije granat, s katerimi so z ljubljanskega gradu obstreljevali barje, namenjene pa so bile ljudem, ki so že ves čas po italijanski kapitulaciji množično odhajali v partizane. Naslednjega dne sta šla peš do Škofljice, od tam pa z derezino do Grosuplja. Špet sta nekaj časa pešočila, nato pa sedla na vlak in se pripeljala v Novo mesto.

Skušala sta poiskati Petrača (Milan Škerlavaj), pa sta kmalu uvidela, da še vedno velja konspiracija. Čeprav do njega nista prišla, sta vendarle zvedela, da morata dalje v Podturn in tam počakati Turka. Odpravila sta se tja in utaborila na nekem kozolcu. Čez dan ali dva ju je poiskal Turk in začasno napotil v bližnji mlin, kjer je imel spravljene nekaj materiala iz vojnega plena. Po nekaj dneh čakanja, okoli 22. septembra, pa sta odšla v Stare žage, ki so bile določene za partizanske delavnice.⁵

Kraj je bil verjetno izbran zato, ker je ležal na ozemlju, ki je bilo več ali manj vedno pod nadzorstvom partizanov in ker je bilo na voljo dovolj vodne energije, kar je bilo zelo važno. Delavnice so bile nanizane ob Divjem potoku, tam kjer se dolina močno zoži, voda pa se v majhnih slapičih in tolmunih prebija skozi grapo. Na eni strani se strmo dviga gozdnato pobočje Kočevskega Roga, po katerem se vije cesta, ki pelje od Soteske v dolini Krke skozi Poljane in Crmošnjice v Belo krajino. Na drugi strani se prav tako strmo dviga pobočje Nove gore s travniki, vinogradi in takrat še številnimi zidanicami. V globoki grapi pod cesto teče Divji potok, ob njem pa so se v tistem času drug za drugim vrstili mlini in žage. Nekoč so tu živeli Kočevarji, ki pa so se izselili po pogodbi med Nemci in Italijani leta 1941. Že dolgo se niso več vrtela mlinska kolesa, korita so razpadala, voda se je brez haska razlivala po skalah in stekala v tolmane, poslopja pa so bila po večini še dobro ohranjena in prostorna.

Dušan in Pavle sta si jih po vrsti ogledala in preudarjala, katero bi bilo najprimernejše za delavnico. Odločila sta se za največji mlin in žago ob zgornjem koncu soteske in ga začela urejati. Že naslednjega dne pa so prišli puškarji in trdili, da je ta mlin njihov. Nista se hotela kar tako vdati in sta se upirala preselitvi. Končno pa sta le morala popustiti, ker je pač orožje v vojni na prvem mestu, dosegla pa sta, da so jima obljubili pomoč pri urejanju novega poslopja. Preselila sta se nekaj sto metrov niže, v mlin na spodnjem koncu soteske. Že čez en mesec, ob nemški ofenzivi, se je pokazalo, da je bila ta preselitev sreča za delavnico, ker je ostala nepoškodovana, medtem ko je bila puškarska uničena.

Mlin, ki sta ga zdaj izbrala, sicer tudi ni bil več prazen, vendar so ga puškarji takoj zapustili in se preselili v novega. Poslopje je bilo dobro ohranjeno in ni terjalo večjih popravil. V pritličju se je nahajala velika soba, kuhinja in velika veža, od koder so vodile stopnice na podstrežje in lestev v spodnji prostor, kjer je bilo predležje mlinskega kolesa. Spodaj je bila še klet, oziroma nekdanji hlev, ki je imel

*Radiodelavnica v Starih Žagah, kasneje
javka 99 d*

vhod od zunaj, na vrhu pa sta bili dve sobi. Dušan in Pavle sta najprej popravila vrata, okna, streho, žlebove in podobno. Nato sta se lotila opremljanja prostorov. Veliko sobo sta namenila za delavnico, zato sta vzdolž sten zbila iz desk delovne mize, nad njimi pa napravila police za odlaganje materiala in aparatov. Stole sta prinesla iz bližnjih zapuščenih hiš. V podstrešnih sobah sta zasteklila okna, napravila pograde in prinesla sveže slame za ležišča. Klet, oziroma hlev, sta očistila in pripravila za skladišče. Pri izdelavi miz in pogradov so jima priskočili na pomoč puškarji, ki so posodili dva tesarja in orodje.

Ostalo je najvažnejše in glavno delo, ureditev lastne elektrarne in napeljava električne instalacije za razsvetljavo in delo. V mlinu sta že našla 12 V enosmerni generator, priključila sta ga na mlinsko kolo in napeljala potrebno instalacijo. Med vojnim plenom sta našla tudi dovolj 12 V žarnic, da sta lahko montirala luči po vseh prostorih in nad delovnimi mizami. Moč generatorja je bila zelo skromna, komaj 0,5 KW, upala pa sta, da bosta kmalu dobila kaj primernejšega in bo ta generator služil le za polnjenje akulatorjev.⁶

Poleg glavnega posloplja je bilo v bližini še več manjših hiš, ki so nekoč služile za stanovanje, shrambe, kašče in hleve. Tudi te sta pospravila in uredila predvsem za skladišča. Hrano, orožje, orodje, les, žeblje in drugo, kar sta potrebovala, sta dobivala na gospodarski komisiji v Občicah. Za priboljšek pa sta osmukala kak grozd v bližnjih vinogradih, utrgala jabolko ali hruško, potresla oreh ali spekla kostanj.

Še preden sta opravila vsa dela, se je pri njima oglasil Karel Grahek, ki ga je Turk poslal za intendanta.⁷ Ta je odslej skrbel ne le za hrano, ampak tudi za les, orodje, žeblje in ostalo, kar sta potrebovala pri adaptacijah. Njegova glavna naloga

pa je bila dovažanje tehničnega materiala za delavnico. Turk je namreč srečal Grahka kmalu po kapitulaciji Italije v Novem mestu in ga zadolžil za zbiranje tehničnega blaga iz vojnega plena, tako radijskih postaj, agregatov, polnilcev, akumulatorjev, zvočnikov, žice itd. Grahek se je lotil dela z veliko vneto in dovažal material iz vojaških skladišč na varnejša mesta. Med drugim je v Straži na železniški postaji demontiral iz oklopnega vlaka vojaške radijske postaje in agregate ter jih pripeljal na osvobojeno ozemlje. Material, ki ga je tako nabral in je bil spravljen na različnih krajih, je sedaj dovažal v delavnico.⁸

Pavle in Dušan sta že vedela, da bodo prišli iz Ljubljane še nekateri sodelavci iz radijskega sektorja, zato sta tudi zanje pripravila pograde, priskrbela orožje, odeje, posodo itd.

Prostori za delavnico in bivanje so bili prvi teden v oktobru pripravljeni. Dušan in Pavle sta naslednje dni predvsem urejala in pospravljala material, ki ga je dovažal Grahek.

Prvi partizanski ohranjen dokument, ki omenja radiodelavnico, je odredba odseka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS z dne 11. X. 1943.⁹ Govori o osnovanju tečaja za radiotehniko, kjer je za »nastavnika« imenovan ing. Dušan Lasič, vodja radiodelavnice. Iz tega dokumenta sklepamo, da se je takratni vodja odseka za zveze ing. Stane Oswald že pogovarjal z Lasičem o organizaciji delavnice in radiotehničnem tečaju. Ta naj bi potekal v Črmošnjicah, vendar do predavanj ni prišlo, ker jih je prehitela nemška ofenziva.

Medtem pa je pri ljubljanskem radijskem sektorju vse bolj zorela misel, da bi se v celoti preselili na osvobojeno ozemlje. Ilegalno delo je po nemški okupaciji postajalo iz dneva v dan težje, zato sta se Peter in Hela vse bolj ogrevala za odhod iz mesta. Prvič piše o tem predlogu Hela Turku 14. septembra 1943, kjer med drugim pravi: »Mogoče se kmalu vidimo. Jaz sem tega mnenja, da bi se kompletno preselili ven. Ali Ti tudi? Mnogo več bi lahko napravili. Seveda je treba prej postaviti zveze tukaj. Čim bomo dobili prostor, ki ga že imajo in je treba le še vse potrebno urediti, bomo naš aparat montirali in upam, da bo tudi Tvoj odgovor kmalu tu.«¹⁰

V zvezi s tem je treba pojasniti, da so se že več mesecev trudili vzpostaviti brezžično zvezo med Ljubljano in osvobojenim ozemljem, pa jim ni uspelo. Prav ta neizpolnjena naloga pa je bila glavni vzrok, da vodstvo ni bilo naklonjeno preselitvi radijskega sektorja vsaj dotlej ne, dokler ne bi bila omenjena zveza vzpostavljena.

Ko je Lasič odhajal v partizane organizirat radiodelavnico, mu je dal Peter s seboj pismo, ki naj bi ga oddal tistim tovarišem, ki bi morali odobriti preselitev. Pismo se glasi:¹¹

»Že itak ovir polno delo radijskega sektorja je postalo tu v Ljubljani skoraj nemogoče. Vsi trije tehniki, ki še delajo, so po osem ur v službi z ločenimi uradnimi urami, tako da imajo za naše delo zelo malo časa in še ta je popolnoma razbit. Poleg tega delajo ves čas po privatnih stanovanjih, kjer nimajo nobenega skrivališča niti za material niti za aparate, niti nimajo na voljo bunkerja, kjer bi lahko nemoteno delali. Imamo samo en bunker, ki je zelo majhen in nam služi za zasilno skladišče. Ker je zelo vlažen, je velika nevarnost, da se nam ves material pokvari. Edini izhod, ki nam ostane, ako hočemo še kaj narediti, je ta, da se preseli kompletni radijski sektor na osvobojeno ozemlje. Ker je našega materiala 100 do 200 kg, bi to ne bilo nemogoče. V Ljubljani bi ostal samo en tehnik in ena telegrafistka, ki bi držala zvezo z osvobojenim ozemljem. Ker je preselitev nujna, prosim za takojšnjo odobre-

nje. Izvedla bi se na način, kot je dogovorjeno z našim inženirjem Janezom, ki pri-
naša to pismo.«

Pismo nima datuma, toda ker je Lasič (Janez) poskušal prvič priti čez blok
13. septembra, je bilo vsaj do takrat napisano.

Za preselitev radijskega sektorja se je zelo zavzemal tudi Ciril Lukman-Andrej,
vodja Centralne tehnike v Ljubljani, ker je kazalo, da bo vedno težje pošiljati mate-
rial čez blok. To je tudi pripomoglo, da so jim proti koncu septembra dovolili selitev
v partizane, vendar s pogojem, da ne pozabijo ukreniti vse potrebno za brezžično
zvezo. Peter je menil, da bi morda med vojnim plenom našel kakšno primerno radij-
sko postajo, s katero bi se Hela vrnila v Ljubljano in znova poskušala vzpostaviti
zvezo, potem ko bi se v glavnem štabu natančno pogovorili s telegrafisti o načinu
in pogojih dela. Upal je, da bo tak osebni razgovor odpravil vse nejasnosti in poma-
gal odstraniti ovire, ki so bile vzrok, da zveza doslej še ni bila vzpostavljena. Hela
se je deset dni po prihodu v partizane res poskušala vrniti v Ljubljano, 22. X. 1943,
vendar je prišla samo do Soteske, naprej pa ni mogla, ker so bile zaradi nemške
ofenzive zveze z mestom že prekinjene.¹²

Za odhod v partizane so se v radijskem sektorju odločili naslednji tovariši: ing.
Ivan Gruden, Gregor Cerkvenc, Rudi Petkovšek, Viktor Bradač in Vida-Jelka Tom.
Pridružila se jim je še Hanika Jančar, Turkova sestra, ki doslej ni delala v radijskem
sektorju.¹³

Odhod iz mesta pa sedaj ni bil več tako preprost kot še pred kratkim. Žična
meja je bila spet sklenjena, v bunkerjih na prehodih pa so stražili Nemci. Zato jim
je dokumentni sektor Centralne tehnike izdelal ponarejene legitimacije oziroma
prepusnice.

Hela in Peter sta sklenila počakati v Ljubljani toliko časa, da bi ves njihov ma-
terial spravili čez blok do Iga, kjer bi ga potem sama prevzela in spremljala
na poti naprej. Pošiljka je bila preveč dragocena za bodoče delo, pa sta se bala,
da se ne bi spet izgubila. Bilo je 70 zabožkov ali okoli 1000 kg izbranega tehničnega
materiala in aparatov, (med njimi tudi bodoča postaja ROF) in brez tega bi delav-
nica težko delala. Tokrat so se tovariši iz transportnega oddelka Centralne tehnike
zelo potrudili in že v nekaj dneh spravili vse zaboje čez blok in dalje do Iga.

Prej omenjeni člani radijskega sektorja so zapustili Ljubljano 11. oktobra 1943.¹⁴
Čez blok so šli v daljših presledkih po eden ali dva skupaj in se počakali sredi barja,
nekaj kilometrov od žične meje. Tam šele so si zares oddahnili in začutili globoko
olajšanje. Za njimi je ostalo mesto uklenjeno v žično ograjo okrepljeno s številnimi
bunkerji. Nič več ne bo tesnobnih noči, ko so napeto prisluškovali, kdaj bo zaropo-
talo po vratih, ne nemirnih dni, ko so s strahom hiteli po mestnih ulicah in opre-
zali, kje jim preti nevarnost. Še enkrat so se ozrli, pozdravili v meglo potopljeno
mesto, nato pa skupaj krenili dalje po dolgi barjanski cesti.

Bili so dobre volje, ker so srečno odnesli pete iz zastraženega mesta, in v živah-
nem pomenkovanju so korakali proti Igu. Še pred vasjo jih je ustavila partizanska
patrulja. Pokazali so dokumente in povprašali za terensko pisarno. Zlahka so jo
našli in naleteli tam tudi na tovariša Brusa, ki so ga iskali, da bi jim povedal, kje
je njihova pošiljka. Hela je imela zanj pismo od Vlaste in tako so se hitro sporazu-
meli.¹⁵ Peljal jih je na skedenj in pokazal na kup zabojev. Manjkali so le še trije,
ki jih je pričakoval še to noč. Peter in Hela sta zaboje pregledala in preštela ter
sklenila, da bosta s tovariši počakala do naslednjega dne, da bodo lahko vse skupaj
odpeljali s seboj.

Prenočili so na senu, drugi dan pa so se že zgodaj pričeli pripravljati na pot. Kljub temu se je odhod zavlekel, ker ni bilo od nikoder kamiona, na katerega bi naložili tovor. Peter se je zaradi tega prevoza vnaprej dogovoril z Dušanom, ker pa niso prišli o pravem času, ampak dva dni kasneje, jih ta ni več čakal. Zdaj so morali najti drug kamion za prevoz.¹⁶ Ko so ga končno dobili, je bilo treba še prepeljati zaboje do potoka, nato pa prenesti čez vodo in jih tam naložiti, ker kamion zaradi podrtega mostu ni mogel bliže. To jih je precej zamudilo, natovarjali so ves popoldan in se šele o mraku odpeljali.¹⁷

Vožnja ni bila ravno prijetna. Zeblo jih je na odprtem tovornjaku, da so se tesno zavijali v tenke plašče. Ugibali so, kakšno življenje jih sedaj čaka. Niso si ga mogli prav predstavljati, vendar so se vsi že naprej veselili dela, ki ga bodo odslej lahko brez strahu opravljali. Še celo Hela je pozabila, da se bo morala kmalu vrniti, enako kot ostali je bila polna pričakovanja in radovednosti, kaj jim bodo prinesli naslednji dnevi.

Pogovor je kmalu utihnil, molče so opazovali v mrak zavito pokrajino. Bele megle so se dvigovale z vlažnih travnikov in počasi zagrinjale pobočja in slemena hribov. Posvetil je mesec in v njegovem mrzlem zelenkastem siju so se zarisali v nočno nebo razrušeni zidovi požganih domačij, nad katerimi so se sklanjale mrtve veje golih dreves. Tesno jim je postalo ob pogledu na te neme, vendar tako obtožujoče spomenike okupatorjevega nasilja.

Pozno zvečer so prispeli do Meniške vasi in tam prespali. Zjutraj, bilo je 13. oktobra, pa so nadaljevali pot do Starih žag. Zdaj so bili na cilju. Veseli so segli v roke Dušanu in Pavletu in radovedno ogledovali novo delavnico. Preveč pa se s tem niso utegnili muditi. Razložiti je bilo treba kamion in zaboje spraviti na varno. Ker sta med tem tudi Dušan in Pavle vskladiščila precej materiala, je prostora kmalu zmanjkalo. Na srečo je bilo okoli mlina več manjših poslopij, da so lahko vse spravili pod streho. Še nekaj dni so nato material sortirali in ga porazdelili v posamezna skladišča.

Medtem so jim iz glavnega štaba poslali komisarja Julija Gliha, da bi to neizkušeno skupino vodil, kadar bi pretela nevarnost, in tudi poskrbel za pravočasno obveščanje o sovražnikovih premikih in namerah. Grahek pa je iz Novega mesta pripeljal Nado Vidmar in Ljubo Lenček za opravljanje gospodinjskih del.¹⁸

Že prve dni jih je obiskal vodja odseka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS in jih seznanil s potrebami partizanske vojske. Skupaj so se dogovorili o organizaciji delavnice, o čemer nam govori dopis odseka za zveze z dne 20. X. 1943, kjer piše:¹⁹

»Pri odseku za zveze se je organizirala delavnica za radiotehniko, katere namen je oskrbovati našo vojsko z vsemi potrebnimi aparati in pripravami za organizacijo radio-sprejemne in oddajne službe. Trenutno zaposluje delavnica 12 ljudi in razpolaga z vsem potrebnim materialom za popraviljanje in za gradnjo novih radio oddajnikov.

V zvezi s tem se predlaga, da se naredba glavnega štaba NOV in POS z dne 12. IX. 1943 smiselno dopolni s tem, da se pri odseku za zveze predvidi še ena sekcija in sicer »Sekcija — delavnice« ter se za njenega šefa postavi ing. Dušan Lasič.

Istočasno predlagamo, da se kot vodja celega radio sektorja postavi ing. Ivan Gruden, ki je doslej vodil radio-sektor OF v Ljubljani.«

Glavni štab je gornje predloge sprejel, kar je s podpisom potrdil komandant Franc Rozman-Stane.

Enota je štela sedaj dvanajst članov in dobila oznako 99 d. Po tehnični plati je bila podrejena odseku za zveze pri glavnem štabu NOV in POS. Skupaj z vodjem

Radiodelavnica na Novi gori, levo kuhinja in pisarna

odseka so si načrtali delovni program, ki so ga v naslednjih mesecih skušali uresničiti.

V vojaškem pogledu je spadala enota pod štabni bataljon, ki se je 16. VI. 1944 formiral v 20. brigado, ta pa je bila 15. X. 1944 preimenovana v 14. brigado. Delavnica je spadala kot 2. četa v njen 3. bataljon. Ta naj bi skrbel za politično in vojaško vzgojo v delavnici.²⁰

Vodja enote je postal ing. Ivan Gruden, diplomiran inženir elektrotehnike, z ilegalnim imenom Peter Prsič. Opravljal je posle organizacijske narave, s tehničnim delom v delavnici pa se ni ukvarjal. Vzdrževal je stike z odsekom za zveze, skrbel, da so izvajali njegove direktive, odločal o vrstem redu naročil, odgovarjal na dopise in sploh vodil administracijo. Poleg tega je skrbel za varnost, za adaptacije, za gradnjo skrivališč, za preskrbo z materialom, hrano, obleko itd. V pisarni mu je pomagala Hanika Jančar.

Tehnični vodja delavnice je ostal Dušan Lasič, diplomirani inženir elektrotehnike. Poleg teoretičnega znanja je imel tudi praktične izkušnje, ker je že devet let delal v radiotehničnem laboratoriju fakultete za elektrotehniko. Zaradi stalnega pomanjkanja sredstev se je že tam naučil izdelovati različne merilne naprave, oddajnike, sprejemnike in razne učne pripomočke s kar najbolj skromnimi sredstvi, kar mu je zdaj še posebej koristilo. Vsak dan sproti je razdelil delo posameznim tehnikom v delavnici in jim pomagal, če se je komu kje zataknilo. Njegova glavna naloga pa je bila konstruiranje novih sprejemno-oddajnih postaj, predelava italijanskih postaj zaradi povečanja dometa in iskanje tehnoloških prijemov, ki naj bi omogočili razne elemente tudi serijsko izdelovati, kljub najprimitivnejši opreми, ki so jo takrat premogli. Ker je bil obenem tudi glavna delovna sila, je moral svoje najvažnejše

delo opraviti zunaj rednih delovnih ur, to se pravi ponoči, ko so drugi že polegli in zaspali. Podnevi se je večinoma ukvarjal s popravili raznih vojaških postaj in drugih aparatov, ki so jih prinašali od vseh strani.

V delavnici so delali poleg njega še štirje. Pavle Tepina, diplomiran inženir elektrotehnike je končal študij malo pred odhodom v partizane, imel pa je že nekaj delovnih izkušenj, ki si jih je nabral kot radioamater, predvsem pri sprejemnikih. Rudi Petkovšek, zelo sposoben precizni mehanik, je opravljal v delavnici dela mehanske narave pri izdelavi raznih sestavnih delov. Viktor Brađač, uradnik, je bil zelo spreten za razna tehnična dela kot navijanje transformatorjev, montiranje aparatov, izdelava sestavnih delov in podobno. Vida-Jelka Tom-Hela je bila študentka elektrotehnike, brez izkušenj v radiotehniki, znala je le uporabljati orodje, kolikor se je naučila v počitniških praksah. V delavnici je opravljala razna montažna dela, teoretične izračune posameznih elementov (kondenzatorjev, tuljav, transformatorjev), predelave aparatov po vzorcu, meritve itd. Gregor Cerkvenik, absolvent elektrotehnike, je v glavnem skrbel za električno centralo in instalacije, v delavnici je delal le poldrugi mesec pri sestavljanju sprejemnikov za bolnice.

To začetno ali prvo skupino tehnikov iz partizanske radiodelavnice smo nekoliko podrobneje opisali zato, da bi si lažje predstavljali težave, s katerimi so se spoprijemali, zlasti prve mesece dela. Pomanjkanje znanja in izkušenj so skušali nadomestiti z veliko dobre volje in prizadevnosti, kar pa je bilo premalo, da bi delo hitreje teklo. Tudi materiala niso mogli po želji in potrebi izbirati, kar je povzročalo dodatne zastoje in zaradi tega večkrat tudi grajo nadrejenih, ki so tehnične probleme reševali na papirju ali po telefonu, nikoli pa ne v delavnici z orodjem v rokah.

Tako smo spoznali vso skupino, ki je imela poleg vodje enote in komisarja še vodjo delavnice, pet tehnikov, eno administratorko, intendanta in dve gospodinjski moči.

Radiodelavnica na osvobojenem ozemlju je bila ustanovljena predvsem za potrebe partizanske vojske. Tega so se v delavnici ves čas zavedali, zato so imeli vojaški aparati vselej prednost pri delu, najsi je šlo za nove konstrukcije, za razne predelave ali navadna popravila. Enako pomembna je bila radijska postaja, s katero je Turk vzdrževal zvezo z Moskvo in je med drugim pošiljala tudi novice o vojaških operacijah slovenskih partizanov za radio Svobodna Jugoslavija. Že od vsega začetka pa so se stekali v radiodelavnico tudi pokvarjeni aparati raznih drugih ustanov kot bolnic, gospodarskih komisij, partijske šole, tiskarn, kurirskih postaj, komand mest in področij, SNOS, IOOF itd. Teh popravil je bilo iz dneva v dan več, obenem pa tudi zahtev po novih aparatih, kar je razumljivo, ker so želeli biti vsi kar najhitreje točno obveščeni o dogajanjih na svetovnih bojiščih in drugem.

Osemnajstega oktobra 1943 so začeli redno delati.²¹ Peter je imel prve dni vrsto raznih posvetovanj v zvezi z bodočim delom, organiziral je preskrbo s hrano, obleko, materialom in iskal nove ljudi predvsem za adaptacije.

Dušan se je s tehniko takoj lotil dela v delavnici. Na kupe aparatov je bilo treba pregledati in se odločiti, kaj bi še bilo za rabo, kaj bi se dalo predelati in kaj je treba razdreti. S Pavletom sta preizkušala in pregledovala radijske postaje, Grega je skrbel za akumulatorje in električno centralo, drugi so še urejali delovne mize, risali sheme ali razdirali neuporabne aparate, da bi iz tako dobljenega materiala sestavljali nove. Delali so z veseljem, skraja se kar niso mogli vživeti v to, da se jim ni treba ničesar več bati in so za vselej rešeni skrbi, ki so jih spremljale v Ljubljani. Bili so kot velika družina, živeli so v skupni hiši, delali v isti sobi, jedli za isto mizo, spali pod isto streho, na sploh je bilo njihovo življenje kaj malo podobno partizanskemu.

Ta delovna idila pa ni dolgo trajala. Kmalu jo je zmotil Milan Erbežnik, ki je prišel slučajno mimo in jih opozoril, da Nemci pripravljajo ofenzivo.²² Takoj so zbrali najbolj dragocene predmete in material, ga zložili v klet in zazidali. Da ne bi bilo opaziti, da je stena nova, so med omet pomešali smeti, pepel in žaganje. Ker zidarskega orodja niso imeli, jo je Dušan ometal kar z golo roko, da mu je apno pošteno razjedlo kožo.

Dan nato je nad dolino priletelo letalo in odvrгло nekaj bomb, kar jih je še bolj zbegalo. Bili so novinci v partizanih in so si v svoji preproščini predstavljali, da bo že prišel kdo od nadrejenih in jim povedal, kaj naj storijo. Dotlej pa morajo počakati in delati naprej.

Komisar, star partizan, ni bil tako trdno prepričan, da bodo pravočasno opozorjeni na nevarnost. Le kdo bi se v tisti naglici in zmedii pred bližajočo se ofenzivo spomnil na majhno, komaj rojeno radiodelavnico? Opozarjal jih je, naj se ne zanašajo na druge, pa so bili gluhi za njegove besede. Oklepali so se svojega dela in čakali nadaljnjih dogodkov. Ko so se naslednjega jutra prebudili, je bila dolina čudno tiha in prazna. Čez noč so izginili puškarji, usnarji, bolničarji, peki in drugi. Zdaj jim je bilo jasno, da ne kaže več čakati in morajo prekiniti delo. Komisar je priganjal k odhodu, tehniki pa so se temu uprli. Saj vendar ne morejo kar tako zapustiti delavnice, da bi jim jo sovražnik odkril in uničil. Prej jo je treba izprazniti in poskriti kar se da.

Komisar je odšel poizvedovat, vsi ostali pa so se takoj lotili pospravljanja in skrivanja materiala. Zdaj šele se je pokazalo, koliko vsega so zvelikli na kup, da je nemogoče vse dobro skriti. Iskali so skrivališča po kaščah, kletih, podstrešjih, hlevih, svinjakih. Vanje so nosili predmete, jih pokrivali z deskami, slamo, razno šaro, pred vhod pa zavalili mlinske kamne. Akumulatorje, žico in manj vredne predmete so znosili kar med grmovje in skale ter jih pokrili z vejevjem in listjem. Čeprav so na moč hiteli, niso mogli vsega dobro skriti in zabrisati sledov.

Delali so do trde teme, nato pa vzeli nahrbtnike, puške in nekaj hrane ter se umaknili v bližnji gozd na Rog, kakšne pol ure stran od delavnice. Zakurili so ogenj, pristavili kotliček z vodo, da bi kaj skuhal, ker čez dan niso utegnili. Kuharici pa nista bili vajeni take kuhe v temi in sta vsuli vanj toliko riža in soli, da se je vse prismojilo in sprijelo v nekakšno trdo gmoto, ki je niso mogli jesti. Bili so pač šele prvi dan brez hrane in premalo lačni, da bi jim tudi ta prismojena in presoljena kaša teknila. Kuharici sta jih skušali potolažiti z dobro črno kavo, pa tudi pri tem nista zadeli prave mere.

Polegli so po tleh, postavili stražo in skušali zaspati. Pa se menda nobenemu ni to zares posrečilo. Noč je bila hladna, odeje tenke, kava premočna in v temi tudi niso mogli poiskati primerne prostora. Hela je bila še posebej nerodna, legla je natanko na skalo sredi gozdne poti. Vso noč jo je tiščalo v hrbet in zeblo, da je komaj čakala jutra. Tudi drugim se ni godilo mnogo bolje. Kakor hitro se je zdanilo, so vstali, in ko sta se vrnila komisar in Dušan s patrolje, so krenili proti Toplemu vrhu. Tam so naleteli na skupino ranjencev, ki so se umikali v Rog. Še vedno pa niso zvedeli nič zanesljivega o tem, kje so Nemci, odkod prodirajo. Slišati je bilo streljanje in eksplozije, na nebu so se pojavila letala in metala bombe. Nič niso vedeli, kaj se v resnici dogaja, vse je bilo negotovo in nejasno, niso se mogli odločiti, kaj naj storijo.

Dušanu pa to oklevanje in tavanje na slepo ni bilo prav nič všeč. Zdelo se mu je, da le zapravljajo dragoceni čas. Sklenil je, da se bo vrnil v delavnico pospravljat. Menil je, da Nemcev še ne bo. Peter mu je branil, da bi hodil v dolino, toda ni ga

mogel pregovoriti, zato mu je naročil, naj se vrne najkasneje naslednjega dne zjutraj. Medtem bi ostali člani počakali na Toplem vrhu, Peter in komisar pa bi šla iskat zveze s kakšno večjo partizansko enoto in sploh poižvedovat, kakšen je položaj.

Drugo jutro se je Dušan vrnil in povedal, da je v dolini še vse po starem. Pospravljal je ves dan in vso noč, pa še je ostalo kup stvari, ki bi jih bilo treba skriti. Zato je predlagal, da bi se vsi vrnili v delavnico in temeljito pospravili in zabrisali sledi. Komisar in Peter sta dobila zvezo s partizani iz radiotelegrafske šole in menila, da bi se priključili njim. Kaj storiti? Dolžnost, ki jih je klicala v delavnico, je bila združena s tveganjem in nevarnostjo, da bi jih Nemci zalotili in pobili. S tiste globeli res ne bi mogli sovražnika pravi čas opaziti in se umakniti. Če se pridružijo starim partizanom, ki so ofenziv in bojev že vajeni, bodo gotovo bolj na varnem.

Molčali so. Videti je bilo, da nekatere nič kaj ne vleče v dolino in bi se raje umaknili globlje v Rog.

Hela ni mogla razumeti, da sploh kdo okleva. Čutila se je še posebej odgovorno za material, saj je vedela, kako težko so ga zbrali, kolikokrat je bilo treba tvegati pri prenašanju skozi mesto, zdaj pa naj bi ga prepustili usodi?

»Tu sploh nimamo kaj izbirati! Material je treba rešiti, brez njega ne moremo delati, mi pa smo prav zato prišli v partizane!« je vzkliknila. Temu niso mogli ugovarjati, pobrali so nahrbtnike in puške ter se vrnili v delavnico.

Pospravljali so nato še dva dni. Iskali so nova skrivališča v prostorih sosednjih hiš in lop, kopali jame, jih pokrivali z deskami in zasipali, marsikaj pa je še vedno ostalo na prostem, le da so boljše zakrili s posajenimi smrekami, vejevjem, listjem in skalami.

V strmem bregu onstran mlina je Dušan odkril težko dostopno votlino, pravzaprav široko razpoko, mokro in blatno, vendar dovolj prostorno in primerno za shrambo akumulatorjev. Izkoristiti je moral vse svoje alpinistične izkušnje, ko je ped za pedjo lezel po spolzki strmini in rinil pred seboj težke akumulatorje. Da ne bi umazal in uničil svoje edine obleke, se je slekel do spodnjih hlač. Kar precejkrat je moral ponoviti pot, da je jamo napolnil. Spravil je vanjo trideset akumulatorjev, dva bencinska agregata, osem škatel z raznim materialom in še nekaj raznih kosov. Ves blaten in premražen je končno zlezal ven in zakril vhod z vejevjem. Nato se je v potoku okopal in spet oblekel. Toplo res ni bilo, saj se je bližal november, pa se je potolažil s tem, da je še vedno bolj preprosto umiti kožo, kot pa oprati in posušiti obleko. Hudo pa je bilo z rokami, ki so bile vse razjedene od apna, zdaj pa so se rane zaradi mraza še prisadile in odprle in se še dolgo niso zacelile.²³

Prvi večer so prespali kar v mlinu, na cesto pa so postavili stražo, ker bi zaradi glasnega bučanja vode niti tankov ne slišali. Komaj se je zdanilo, so vstali in začeli s pospravljanjem, saj materiala ni in ni hotelo zmanjkati. Predvsem ga je bilo treba boljše skriti in zamaskirati, kam daleč ga niso mogli odnesti. Hiteli so kar se je dalo, ker so jih strelji, eksplozije, preletavanje letal in bombardiranje opozarjali, da se sovražnik vse bolj približuje. Nazadnje so razdrli še vso instalacijo v mlinu in skrili generator, le miz in polic niso odnesli. Čeprav se jim je mudilo, so sproti zapisovali, kje so kaj skrili, da bi kasneje lažje našli, kar bi rabili. Proti večeru so delo končali, zabrisali sledi in še zadnjič sedli k skupni večerji v opustošenem mlinu. Prenočevati pa se jim ni zdelo več varno v dolini, zato so že v trdi temi krenili v breg in se zatekli v neko zidanico. Postavili so stražo in utrujeni spsali.

Noč je bila mirna in ko so zjutraj vstali, so premišljevali, kaj naj bi ta dan napravili. Peter je določil nekaj tovarišev za patrolje v razne smeri, dva naj bi šla

Radiodelavnica v Črmošnjicah, desno električna centrala

na Rog po živež, ki so ga tam skrili, dva pa proti Toplemu vrhu iskat zveze s partizani. Preden so se odpravili, je Hela stopila iz hiše in nenadoma prisluhnila. Iz doline je bilo razločno slišati nemško govorico. Stekla je nazaj in vzključila: »Nemci!« Tedaj pa je že zapokalo in zadrdralo, da je odmevalo od strmih bregov.

»Hitro za menoj v hrib!« jih je pozval komisar.

Plazili so se med grmovjem in vinogradi proti gozdu, kjer so vsi upehani posedli med drevjem in opazovali Nemce v dolini.

Najprej so pridrveli motoristi, za njimi tanki, nato pa dolga kolona pešcev. Ti so vodili s seboj mukajočo živino, ki je kar naprej uhajala iz vrste na travnike, kjer so jo potem lovili in zganjali nazaj. Mimogrede so odstranili ovire na cesti, razžagali debla in zasuli jarke in s tanki zdrveli čeznje. Ko so gledali to njihovo početje, so se spomnili, koliko so se s puškarji namučili, ko so podirali drevje in ga valili čez cesto ter kopali globok usek, zdaj pa so videli, da so se Nemci ob oviri komaj dobro ustavili. Kako malo pomenijo gole roke proti mehanizaciji!

Ves dan so si sledile eksplozije druga za drugo, ognjeni zublji so rdeče obarvali nebo in gost dim se je valil po dolini. Ždeli so v grmovju in s tesnobo v srcih opazovali nemški pohod ter ugibali, kaj se je zgodilo z njihovo delavnico. Prepričani so bili, da so Nemci poslopja minirali in zažgali, saj je ves dan pokalo in prasketalo. Tedaj še niso vedeli, da so gorela skladišča municije, ki so jih Nemci odkrili na Rogu in uničevali. Kuharici sta ponujali na pol kuhano polento, ki sta jo kar v kozici privlekli s seboj, ko ju je presenetilo streljanje. Pa nikomur ni bilo do hrane.

Opazovali so nemško vrvenje pod seboj in premišljevali, kam bi se umaknili. Najrajši bi se skrivali v Rogu, v njegovih prostranih gozdovih in skritih vrtačah,

toda tja bi bilo treba čez cesto v dolini, kjer je zdaj mrgolelo Nemcev. Ni jim preostalo drugega, kot da ostanejo na tej strani, čeprav so se čutili kot ujeti v ozkem pasu redkega gozda med cesto in železnico.

O mraku so se pomikali globlje v gozd in prispeli do zapuščene kočevske vasi Pajkež, kjer so prenočili. Tu so naleteli na tovariše iz puškarske delavnice, ki so se že prej umaknili sem. Razpostavili so straže in zakurili peč v neki hiši, da bi se ogreli in skrajšali noč. Ogenj pa je bolj tlel kot gorel, kmalu je bil ves prostor poln ostrega dima, da so se jim solzile oči. Večerje ni bilo in večina je odšla kmalu spat na bližnji senik.²⁴

Naslednjega dne so se potikali po zaraslih vrtovih in stikali po hišah, da bi našli kaj za pod zob. Vas pa je bila že dve leti zapuščena, in razen prgišča plesnivega fižola in nagnite bučke niso dobili ničesar. Kuharici seveda nista mogli pričarati iz tega kosila za dvanajst ljudi, zato se je te umetnosti lotil Dušan. Pristavil je lonec rjavkaste kapnice, strelal vanjo fižol in narezano bučko in skuhal. Maščobe seveda ni imel, soli in drugih potrebnih dodatkov tudi ne. Posedli so okoli mize in ko je postavil prednje lonce s svojo mojstrovino, so jo nekateri celo poskusili. Vendar so kljub lakoti žlice takoj spravili. Ta »Pajkež župa«, kot so jo krstili po vasi, kjer so se nahajali, jim zares ni šla v slast. Bili so šele prvi dan brez hrane in zato izbirčni. Tedaj se je od nekod pojavil njihov iznajdljivi intendant in s kraljevsko kretnjo podaril vsakemu prgišče zelenih nešpelj ter jim s smrtno resnim obrazom zabičal, naj jih hranijo za hude čase. Hela je spoštljivo spravila trpke sadeže, kmalu nato pa je nedaleč od hiše odkrila kar tri neobrana drevesa, da ni vedela, ali naj se jezi ali smeji hudomušnemu intendantu. Napolnila je nahrbtnik do vrha z zelenimi sadeži in jih potem, ko so se odemili, s slastjo uživala.

Za hrano jim je sedaj res trda predla. Zaloge so imeli spravljene v dolini pri mlinu in v gozdu na Rogu, kamor zaradi Nemcev niso mogli. Usmilili so se jih puškarji, ki so odslej enkrat na dan kuhali močnik tudi zanje.

Ker se jim ni zdelo varno ostati v vasi, so postavili v gozdu šotore iz smrekovih vej, dva ali trije so imeli celo kos šotorskega platna. Tam so preživljali precej v zatišju vse naslednje dneve ofenzive. Nemci so sicer hodili precej blizu, vendar pa so se držali poti in niso stikali po gozdu. Imeli so več kot srečo, in to kar dvojno. Prvič, da so se zadnji večer umaknili iz doline in drugič, da niso krenili na Rog, kamor so prvotno nameravali, kajti prav Rog so Nemci temeljito preiskali.

Tu so živeli v redkem bukovem gozdu, ki jim ni mogel nuditi varnega kritja, zato so toliko bolj pazili, da so dobro postavili straže in se niso oddaljevali iz taborišča. Kuhali so enkrat dnevno v majhni vrtači in o mraku, da ni bilo opaziti dima. Nekajkrat so kuharice odšle tudi v sosednjo vas in spekle kruh. Kmalu pa je moke zmanjkalo in Dušan se je ponudil, da bi šel ponjo v dolino. S seboj je vzel še Pavleta in Grego. Ko so prišli iz gozda, so se ustavili in nekaj časa opazovali cesto. Bilo je precej mirno, le tu in tam je prišla mimo patrolja. Skriva se za grmovjem so se pomaknili še malo niže in se ustavili v neki gošči. Ko ni bilo nikogar videti, je Dušan stekel po bregu navzdol, prebredel potok, šel do skrivališča in naložil vrečo moke. Na svoje veliko veselje je opazil, da je delavnica nepoškodovana. Preveč dolgo se ni smel obirati, prekoračil je potok in pohitel v breg. Prav ko je prispel na čistino, je zaslišal s ceste hrup motorja. Ustavil se je, zagledal avtomobil z nemškimi oficirji, nedaleč stran pa še patroljo. Umakniti se ni imel kam, zdelo se mu je, da je najboljše, če je pri miru, zato se je samo prihulil k tlom. Malo je počakal, ko pa se niso zmenili zanj, je spet nadaljeval pot in srečno prispel do tovarišev, ki sta ga čakala v grmovju. Vzela sta vrečo in jo odnesla v taborišče.²⁵ Tam so bili moke zelo veseli, še bolj pa

novice, da je delavnica nepoškodovana. Uničena in porušena je bila le puškarska delavnica, kjer so Nemci naleteli na eksploziv in je nekaj njihovih vojakov ubilo. Zato se drugim hišam niso upali približati. Svarilni napis »Pozor mine!« je rešil ostale delavnice pred uničenjem.

Ko je moke spet zmanjkalo, so se ponovno odpravili v dolino, z njimi pa so šli tudi puškarji. Tokrat pa je bila pot zaman. Lahko so samo še ugotovili, da je skladišče nekdo izpraznil. Osumili so svoje sosede usnjarje in peke, ki so se tam okoli najbolj spoznali. Ob tej priliki pa so opazili, da Nemcev ni več v dolini in sklenili so, da se bodo čimprej vrnili, če že ne v mlin, pa vsaj na Novo goro.

Ta ofenziva jim je prinesla dragocene izkušnje. Spoznali so, da se ne smejo zanašati na nikogar, da morajo sami poskrbeti tako za svojo osebno varnost kot tudi za varnost delavnice in materiala. Peter in Dušan sta med ofenzivo mnogo premišljala o tem, kako bi v bodoče organizirali delo, da se jim kaj podobnega ne bi več pripetilo. Sklenila sta, da je treba delavnico preseliti proč od glavne ceste, za material pa zgraditi več ločenih, dobro skritih skladišč. V mlinu naj bi ostala le električna centrala in polnilnica akumulatorjev, predvsem pa javka, kjer bi kurirji in telegrafisti izročali aparate v popravilo in počakali nanje, če treba tudi prespali. V delavnici pa razen članov 99 d nihče drug ne bi smel vstopiti.

Počasi so minevali temačni in mokri novembrski dnevi, vsak dan teže so prenašali brezdelje in komaj čakali, da bi se vrnili na delo. Pošiljali so patrolje na vse strani in nestrpno čakali, kakšne novice bodo prinesle. Ko so opazili, da se Nemci iz okoliških krajev umikajo, se jim je zdelo, da je neposredna nevarnost že mimo in odločili so se za vrnitev v delavnico.

Opombe

¹ Vida Tom-Lasič, Viktor Bradač, ustno.

² ADL, prepustnica.

³ AVTL, pismo.

⁴ Dušan Lasič, Pavle Tepina, Vida Tom-Lasič, ustno.

⁵ Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustno.

⁶ Glej op. 144.

⁷ Dušan Lasič, Pavle Tepina, Karel Grahek, ustno.

⁸ Glej op. 146.

⁹ AIZDG, F 102/I, dopis odseka za zveze glavnemu štabu, dne 11. X. 1943, št. 217.

¹⁰ AVTL, pismo Hele Turku, dne 14. IX. 1943.

¹¹ AVTL, pismo Prsiča.

¹² AVTL, prepustnica za pot v Ljubljano.

¹³ Viktor Bradač, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, Vida Tom-Lasič, ustno.

¹⁴ AVTL, prepustnica, Viktor Bradač, prepustnica.

¹⁵ AVTL, prepustnica Vlaste (Mire Svetina) z dne 7. X. 1943. Tom Vida iz radijskega sektorja mora urediti prevoz radijskega materiala in prosim, da ji greste pri tem na roke. Poiskati mora tov. Turka oz. tov. Črnivca preko sekretarja Cirila v Ribnici oz. preko tov. Brusa na Igu.

¹⁶ Viktor Bradač, Vida Tom-Lasič, Hanika Jančar-Petkovšek, ustno.

¹⁷ Glej op. 155.

¹⁸ Glej op. 155 in Karel Grahek, ustno.

¹⁹ Dopis odseka za zveze glavnega štaba dne 20. X. 1943, predlog za izpopolnitev odseka za zveze. Original hrani Berta Gruden, Ljubljana, Kebetova 13.

²⁰ AIZDG, F 103/II, odredba glavnega štaba št. 288 dne 16. 6. 1944 o formiranju XX. brigade.

²¹ AVTL, dnevnik dela.

²² Milan Erbežnik, Dušan Lasič, ustno.

²³ ADL, zapiski o skrivanju materiala pred ofenzivo, Viktor Bradač, Vida Tom-Lasič, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, ustno.

²⁴ Viktor Bradač, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, Dušan, Lasič, Vida Tom-Lasič, ustno.

²⁵ Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustno.

Dušan Mevlja

Satirične pesmi

Obešenec

*Ob robu gozda hrast rumen.
Na goli veji posušen
visi prodani beli brat,
sodeč po licu čisto mlad.
Vdiral je v spokojno vas,
požigal in moril za kratek čas.
Bil večkrat je od Nemcev hvaljen
za svoje smelega hrabre čine.
A kaj se hoče, slava mine.
Sedaj visi tu ves razgaljen
in bog, v čigar imenu je moril,
je svojega vojščaka zatajil.*

Smej se, bajazzo!

*V nadstropju zrušene, ožgane hiše,
v razgaljeni puščobi rimske sobe,
v ozračju polnem pritajene zlobe
rumeno sonce gluhe sence riše.*

*Zabuhli kvestor zviška in naduto
grozil je z okupatorsko pravico
in mirno laž prodajal za resnico.
Obsojencu pritisnil je klofuto,*

*če molčal je za časa preiskave.
Ponosne borce v ječe je zapiral.
Gorje, kdor drzno se mu je upiral,
njegove roke so bile krvave.*

*Kujon debeli zdaj leži pod zidi
palače nekdanj slavne, zdaj razbite.
Kosti odličnika so že nagnite,
zajojmo mu v slovo: »Bajazzo, ridi!«*

Iz partizanske beležnice
Dolenjsko 1943

Janez Kajzer

Življenje Slovencev v svobodi

Vznik udarniškega dela

Prostovoljno, udarniško delo se je pojavilo že v prvih tednih svobode. Po večjih mestih so čez čas začeli uvajati delovne nedelje. Tako je zadnjo avgustovsko nedeljo v letu 1945 1700 Ljubljancev, zlasti mladine, rušilo bunkerje, zasipalo strelske jarke ob bivši žični meji okoli Ljubljane in urejalo ceste. Zabeležili so, da je bil najmlajši prostovoljec star enajst let, najstarejši triinsedemdeset.

Med mesti se je nemudoma ustvarilo plemenito tekmovanje, katero bo izvedlo večjo in uspešnejšo akcijo. Maribor je isto nedeljo posekal Ljubljano na vsej črti. Mariborskih prostovoljcev je bilo namreč kar osem tisoč. Ti so delali 40 000 ur.

Ljubljancem se je globoko povetil nos. Že naslednjo nedeljo je Ljubljana zbrala enajst tisoč prostovoljcev. Reporter je zapisal: »Veselje je videti to množico, ki s pesmijo daje duška svojemu elanu do dela!« Zatem si je zaželel, da bi si to nedeljo ogledali Ljubljance reakcionarji in izdajalci v tujini, ki še vedno trobijo o terorju in nezadovoljstvu v DFJ. Končno se je razjezil na tiste meščane, ki so se v zavetju nizke ljubljanske megle v nedeljo zjutraj napotili na sprehode v mestno okolico: »Ti zastopniki ‚dela‘ so vedno eni in isti, pa naj je to bilo za časa stare Jugoslavije ali okupatorske oblasti. Ti so vsi pridno ‚delali‘ le za sebe.«

Pisatelj Tone Seliškar, ki se je v prvih povojnih letih ubadal tudi s časnikarskim peresom, je razmišljal o tem, zakaj ljudje pri delu pojejo. »Kaj pa je največja značilnost novega časa?« se je vprašal in si odgovoril: »Veselje! In od kod izvira to veselje? Iz naše nove mladosti! Ozrimo se nazaj in si priznajmo: Včasih smo hodili na delo z upognjenimi glavami kakor starci — danes pa hodimo ponosno na delo in pojemo z lopatami na rami, kakor da bi hodili na svatbo... Pojemo, ker delamo zase.«

Delovna nedelja je postala v Ljubljani in drugih mestih kaj hitro ustaljena praksa. Prvo septembrsko nedeljo se je marsikateri Ljubljane zasmejal, ko je videl korakati po cesti sprevod prostovoljcev s krampi in lopatami na rami, drugo nedeljo že so se posmehljivci umaknili za okna in od tam govorili, da novi ljudje ne praznujejo nedelj in praznikov. Za okni so udobno čakali, da prostovoljci pospra-

vijo ruševine, da uredijo ceste, da v oddaljenih gozdovih nasekajo tisoče in tisoče kubikov drv, ki jih je mesto potrebovalo za zimo.

Sredi septembra je dalo zgled uslužbenstvo vseh ministrstev Narodne vlade Slovenije. Skupaj z vojaki in gameljskimi mladenkami so odkorakali v prvo slovensko požgano vas — na Rašico. Moški so opravljali težja dela, nežni spol je razvrščal opeko in odnašal kamenje. Eden izmed kmetov si ni mogel kaj, da ne bi meščanom povedal: »Prišli ste vi od ministrstva in nam pomagajte, nam ubogim kmetom. Čisto drug čas je prišel in splačalo se je zgubiti hišo za ta čas. Včasih pa nas kmete niso niti pustili stopiti v pisarne, ker so se bali, da jih ne bomo umazali z našimi kmečkimi čevlji.«

Velika parada

Nova oblast je dajala poseben poudarek delu in delavcem. Konec septembra 1945 je bil v Ljubljani prvi kongres Enotnih sindikatov, ki so mu preprosto rekli »delavski kongres«. Po slovesni otvoritvi je bila v čast kongresa prirejena svojevrstna parada, nekakšno ljudsko gledališče v povorki, prilagojeno potrebam in zahtevam časa. V povorki so korakali najprej zastavonoše, odposlanci in gostje kongresa. Sledila je znamenitost, ki so jo pripravili železničarji: velikanska lokomotiva s posebnim napisom se je premikala pred skupino tistih mož, ki so s hitro obnovo prometa omogočili redno oskrbo.

Za njimi so korakali kovinarji in rudarji. Rudarji so se meščanom predstavili takšni, kakršni so bili pri svojem napornem delu v rovih. Sledila je skupina za skupino: tekstilci, lesarji, prosvetni delavci. Pozornost je vzbujala velika skupina Narodnega gledališča, zatem zdravstvene in socialne ustanove. Presenečenje so pripravili grafiki. Stroj Ljudske pravice je kar na tovarnjaku tiskal posebno izdajo, na tovarnjaku Slovenskega poročevalca pa je bila urejena lična stavnica s starinskim stavnim strojem iz leta 1812, na katerem so tiskali posebne odtise ter jih med sprevodom razdeljevali ljubiteljem takšnih redkosti.

Sprevod je bil dolg, skupin na stotine, vsaka je z dekoracijami, napisi ali kar s stroji pokazala značilnosti svojega dela: javne službe, gradbeniki, tobačni delavci, gostinci, gospodinjske pomočnice, pravosodni in upravni nameščenci, odred Narodne milice. Še posebej lepo so prikazali delovanje tramvaja, elektrarne in vodovoda. Poštarjem so sledili brivci, finančnim uslužbencem usnjarji, zatem kolesarji, sprevod pa so zaključili postreščki in komisionarji.

Nekatere skupine so ponazarjale prave žive karikature. Tako sta na nekem vozu dva domobranca nenehno mikastila raztrganega siromaka pod vislicami, za mizo pa je uradoval sam mogočni dr. Hacin. Sodobnikom se je zdel prizor nadvse iznajdljiv in duhovit.

Sprevod se je pomikal po ljubljanskih ulicah cele tri ure. V naslednjih dneh se je kongres lotil resnega dela. Odposlanci so veliko in živo razpravljali. Prekmurški odposlanec je govoril o sezonskih delavcih. Menil je, da je treba doseči, da se njihovi ljudje ne bi več izseljevali v tujino. Veliko so govorili o socialnem zavarovanju. Neki delegat je predlagal, naj bi v bolnišnicah ukinili razrede, saj potrebuje sleherni bolnik ustrezno nego. Viničarji so govorili o svojih problemih. Nekateri delegati so se zavzeli za izdajanje poceni knjig. Morda so bili vsi ti govori neurejeni in niso imeli skupnega, vnaprej določenega imenovalca, prav v njihovi spontanosti pa je bil njihov čar. Vsi ti delegati še niso prav vedeli, kako si bodo v prihodnje

V splošnem udarniškem zagonu in tekmovanju so v nedeljo, 3. septembra 1945, množično nasokočili na ostanke vojne okoli Ljubljane

uredili delo, tovarne, odnose, plače, pokojnine. Vsi pa so bili pripravljene razmišljati o tem, sodelovati, delati.

Na kongresu je imel govor tudi Boris Kidrič. Govoril je o marsičem, predvsem o prvih povojnih političnih uspehih, največ o obnovi in novem gospodarstvu. Poudaril je politične naloge sindikatov. Razložil je, zakaj ni mogoče takoj izplačevati visokih plač. Pojasnil je, da to, kar si ljudstvo danes pritrga, prihrani za prihodnost. Na koncu je poudaril, da se prehrana v Sloveniji izboljšuje iz meseca v mesec, medtem ko nekateri predeli Jugoslavije še vedno stradajo. Svojo trditev je podkrepil s številkami. Medtem ko je bilo junija 1945 mogoče dobiti na navadno živilsko karto le 6 kg moke, se je septembra ta količina dvignila že na 9 kg. Junija je dobil lastnik karte 40 dkg maščob, septembra že 50 dkg. Junija je dobil komaj 75 gramov mila, septembra že 150 gramov. Predsednik je omenil, da je treba pri vprašanjih preskrbe razvijati kritiko. Nad nezdravimi pojavi, nad nepravilnim poslovanjem aprovizacije naj bi bedeli tudi sindikati.

Končno so — med zadnjimi — priredili svoj kongres tudi invalidi, tisti, ki so najbolj občutili posledice vojne in ki so bili večidel še v bolniški oskrbi. Pogosto so jih obiskovale žene, ki so zanje takoj v prvih povojnih dneh nabrale živila in poslastke. Obiskovali so jih pionirji in svojci. Navkljub temu so jim dolgi meseci okrevanja potekali počasi. Toda niso bili ne tegobni, ne mrki, ne zagrenjeni, ne zaskrbljeni in ne potrti. Nasprotno so z velikim optimizmom gledali v prihodnje dni in komaj čakali, da začno delati tudi sami.

Ministrica za socialno politiko Vida Tomšičeva je na kongresu invalidom zagotovila, da bo dala ljudska oblast, ki je izšla iz požrtvovalnosti invalidov, invalidom

vse, kar oni od nje pričakujejo. Invalidi so se na kongresu zmenili, naj bi bil invalidski zakon enoten za vsa državo. Država pa naj bi bolj kot za invalidnine poskrbela za možnost zaposlitve vseh vojnih žrtev, za njihovo gospodarsko osamosvojitve.

Povabilo v Vojvodino

Sredi septembra 1945 je marsikaterega kmeta zamikalo javno povabilo v Vojvodino. V Bački, Banatu in Sremu so skupaj z okupatorjem zapustili zemljo tudi tamkajšnji Nemci. Pol milijona oralov te zemlje je zakon o agrarni reformi namenil za naseljevanje borcev Jugoslovanske armade, ki bi se prijavi in zavezali, da se bodo na zemljišču naselili in ga obdelovali skupaj s svojo družino. Obširna zemljišča in zapuščene vasi naj bi kolonizirali predvsem kmetje iz pasivnih krajev. Takšnih pa v Sloveniji ni manjkalo. Vsaka družina, je bilo obljubljeno, bo v Vojvodini dobila od osem do dvanajst oralov zemlje, družine narodnih herojev in oficirjev Jugoslovanske armade pa za tretjino več. Pravico do naselitve so imeli tudi borci, ki po poklicu niso bili kmetje. Za naselitev Slovencev je bil določen južni Banat. Slovence je povabilo zamikalo že zato, ker v tistih krajih goje poleg žitaric, sončnic in sladkorne pese tudi vinsko trto.

Prve skupine kolonistov, ki so se odločile za življenje v Vojvodini, so odšle na pot konec novembra 1945. Eden prvih slovenskih kolonistov, Andrej Krajnik, doma iz vasi Mali vrh pri Šmarju, se je z družino naselil v Sečenovem v Banatu. Kmalu zatem je poslal v domači kraj pismo, v katerem je sporočal o lepem sprejemu v Sečenovem. »Jaz sem dobil največjo hišo, ker imam največjo družino,« je pisal. »V hiši so bile že postavljene štiri lepe postelje in drugo pohištvo. Vsaka soba ima svojo peč, tla so lesena in prevlečena z oljnato barvo. Otroci in žena so dobili tudi nekaj obleke in perila. Hranimo se začasno v skupni kuhinji. V nekaj dneh pa si bomo uredili lastne kuhinje in kuhali doma. Zemlja in živina še nista razdeljeni, pa bomo z delitvijo kmalu začeli. Okoli hiše so trije hlevi za živino, štirje svinjaki in dve šupi. V hiši imamo veliko shrambo in spodaj klet za krompir. Zelo smo se razveselili nove peči za peko kruha. Imamo tudi velik zelenjadni vrt, ki meri več kot tisoč kvadratnih metrov. Na vrtu imamo nekaj vinske trte, polno sadnega drevja in gredo rdečih jagod. Dvorišče je celo tlakovano z opeko, pred hišo pa sta dve cvetlični gredi, tako da je moj novi dom videti prav lep.«

Bosanske sirote v Sloveniji

Tako so nekateri naši ljudje iskali svojo prihodnjo srečo na jugu, nekateri ljudje iz drugih republik pa so bili prisiljeni zateči se k nam. V Bosni in Hercegovini so po vojni našli 16 000 popolnih sirot, otrok brez očeta in matere, brez strehe in hrane, otrok, ki pogosto niso vedeli niti za svoje ime. Na jesen je bilo jasno, da za vse te otroke ne bo mogoče najti spodobne strehe v sami Bosni. Bosna in Hercegovina sta bili v primerjavi s Slovenijo hudo porušeni. V marsikateri vasi ni ostal kamen na kamnu. To je bil trenutek za solidarnost. Slovenija je obljubila, da bo sprejela pet tisoč bosanskih sirot in jih nastanila pri posameznih družinah v najrazličnejših krajih.

Tisti, ki so videli te otroke v Bosni, so pripovedovali, da so to otroci, ki se ne znajo smejeti. Njihove oči so bile še vedno polne strahu, še vedno so bili pod

V nedeljo, 9. septembra 1945, so udarniki začeli odstranjevati ruševine v Rašici, prvi od Nemcev požgani slovenski vasi

vtisom grozot, ki so jih doživeli. Še vedno so videli pred seboj ustaše-krvnike, umorjene matere in brate, plavajoča trupla v Drini, goreče vasi. Niso še pozabili na trpljenje, ki so ga prestali na begu, v snegu in ledu, ko so si rešili le golo življenje. Tu je kazala vojna svoje najgrozotnejše posledice. Trpele so armade otrok, ne da bi mogle le približno dojeti in razumeti, čemu vse to trpljenje, čemu zločinstva, preganjanje in strah.

Konec oktobra je odpotoval v Slovenijo prvi transport petsto otrok iz Bosne in Hercegovine. Najavljeno je bilo še deset transportov. Otroci, stari od štirih do štirinajstih let, so odpotovali s posebnim vlakom. Vsi vagoni tega vlaka so bili kurjeni. To so bili prvi vagoni po vojni, ki jih je bilo mogoče kuriti. Otroci so odpotovali zadovoljni, saj so vedeli, da gredo na boljše. Vlak je bil okrašen z zastavami, z zelenjem in gesli. Otroci so vzklikali maršalu Titu in prepevali partizanske pesmi.

Vlak z bosanskimi sirotami je bil namenjen v Kamnik, kjer je bila sprejemna baza. Kamniški meščani so pričakovali objokane sirote, potrebne tolažbe. Zato so se čudili, ko so videli, kako se otroci že na kolodvoru samozavestno razvrščajo po velikosti. Na čelo čete je stopil štirinajstletni zastavnik Nikola, partizan od leta 1941. Najmanjše otroke so naložili na avtomobile.

Na kolodvoru je prišlo do napetih trenutkov, ko so otrokom povedali, da morajo prtljago pustiti na kolodvoru, za njimi jo bodo pripeljali z vozom. Nekaj časa so se živahno menili med sabo — vojna jih je pač naredila nezaupljive — nato pa so povedali, da se strinjajo, toda pri prtljagi bodo pustili dva tovariša, da jo čuvata.

Mnogi otroci so bili brez čevljev, korakali pa so kot možje. Pred vhodom v bazo so nekateri vzkliknili: »Poglej, kako lepe hiše . . . Ali bomo stanovali tukaj?«

Kamniške mladinke, partizani in bolničarke so dečke ostrigle na balin, deklice pa prav na kratko, vse so okopali, nato pa jih namestili po treh stavbah. Tisti, ki še niso dobili obleke, so morali čakati v posteljah, drugi pa so se šli gret na sonce.

Casnikarju, ki je obiskal otroke v sobah, so mali Bosanci in Hercegovci pripovedovali pretresljive zgodbe iz svojega življenja. Devetletna Devla Kapetanović je razlagala:

»Četniki so mi ubili očeta, mamu in brata, mene pa so ranili — vidiš tukaj v trebuh. Bežala sem v vas, ko pa so četniki odšli, sem se vrnila v mesto Višegrad, k teti, ki je edina še ostala. Potem sem bila stalno v bolnici.«

Deklice, ki so se predvsem veselile novih oblek, so druga drugi segale v besedo: »Tu pri vas je dobro... Tako dobro jemo... Doli v Bosni smo dan za dnem jedli grenko polento ali pa čisto redko juho z zeljem.«

Seća Saračević, ranjena na treh mestih na glavi, je pripovedovala: »Ubili so mi očeta, mamu in staro mamu pa so razrezali na kose! Stala sem v kotu v izbi in ko so zagledali še mene, so me udarili po glavi. Takoj sem padla po tleh in obležala. Odnegli so me naslednji dan partizani.«

Petsto otrok, petsto hudih zgodb. Toda sedaj, ko so okrog njih hodili zdravniki, ko so videli belo pregrnjene postelje in polne krožnike, se jim je vse smejalo. Obenem so bili, vsaj starejši, radovedni, h kakšnim družinam bodo prišli, kako bodo živeli med Slovenci.

Nihče se ni hotel učiti nemščine

Septembra se navadno odpro šolska vrata. Tudi septembra 1945 so se odprla, čeprav je bilo šolstvo v popolnem razsulu, saj ga je okupator vsepovsod prikrojil svojim raznarodovalnim namenom. Najprej je začelo delovati šolstvo na osvobodjenem ozemlju, po osvoboditvi so se prve odprle ljubljanske šole — že meseca maja, kmalu zatem tudi štajerske in gorenjske, seveda ne vse.

Junija so se borci in politični preganjanci na hitro izobraževali v posebnih tečajih. Mnogi so študirali skozi vse počitnice. Jeseni so začele delati tudi nove gimnazije v krajih, kjer je ljudstvo enoglasno zahtevalo srednjo šolo — v Starem trgu pri Ložu, v Mozirju, v Zireh in v Bohinjski Bistrici. Poudarjeno je bilo, da so ti kraji dobili gimnazije zaradi svojega partizanstva, zaradi žrtev. Nove gimnazije so odprli tudi v Rogaški Slatini, v Logatcu, v Radovljici. V začetku je hudo primanjkovalo profesorjev. Zato so jemali v profesorsko službo tudi učitelje, s pogojem seveda, da dopolnijo svojo izobrazbo. Tudi učiteljev je močno primanjkovalo. Zato so v intenzivnih tečajih izšolali 600 mladih ljudi, ki sicer niso končali učiteljskih, so se pa zato izšolali v borbi. Šeststo mladih ljudi naj bi prineslo v učiteljske vrste mladosten zagon, predanost stvari in zelo veliko pripravljenost do dela.

Šole so bile odprte, toda praktično brez ustreznih knjig. Tudi šolski abecednik je bil septembra še v tiskarni. Prvo slovensko povojno začetnico je sestavil Vinko Modrinjavaščan, poslikali pa so jo slikarji Maksim Sedej, Slavko Pengov, Marij Pregelj, Evgen Sajovic in inž. arh. Stane Kovič. Sodobniki so menili, da je abecednik spomenik vsem borcem, talcem, internirancem in aktivistom, je pa tudi knjiga, ki vpelje začetnike v skrivnost branja in pisanja. Začetnica je v najpreprostejši obliki razlagala vojno in revolucijo ter pomen povojnega dela.

Šolska vrata so se po vsej Sloveniji odprla z zamudo, šele petnajstega oktobra, ponekod še pozneje. Mnoge šole so bile hudo poškodovane ali povsem uničene. Samo

v ljubljanskem okrožju je bilo ob osvoboditvi popolnoma ali delno porušenih 105 šol, do začetka šolskega leta so jih obnovili 22, 84 šolskih stavb pa so še obnavljali. Mari-borsko okrožje je imelo 278 porušenih šol, celjsko 178, novomeško 177.

Pouk se je v šolah začel zelo slovesno. Ljubljanski učenci in dijaki so se na prvi dan šolskega pouka zbrali na Kongresnem trgu, kjer jim je govoril prosvetni minister Ferdo Kozak. V Guštanju na Koroškem (danes Ravne) so v starem gradu Ravne odprli prvo koroško gimnazijo pod vodstvom ravnatelja dr. Sušnika. Korošci so svoji gimnaziji pripisovali tolikšen pomen, da so ob otvoritvi priredili pravi ljudski koroški festival.

Vpisovanje dijakov na dan začetka šole še ni bilo zaključeno, saj jih je bilo še mnogo v vojski, mnogi pa so se vračali iz internacije ali izseljenstva.

Šolske oblasti so sporočile, da se bodo dijaki v gimnazijah že od prvega razreda dalje (danes peti razred osnovne šole) obvezno učili ruščino, od tretjega razreda pa še drugi tuji jezik. Izbirali so lahko med angleščino, francoščino in nemščino. Računali so, da se bo več kot 60 odstotkov dijakov odločilo za angleščino, manj za francoščino in najmanj za nemščino. Tako se na primer na Jesenicah od 557 dijakov ni niti eden prijavil za nemščino. Državna založba Slovenije je medtem že natisnila prve nove učbenike, večina knjig pa je bila še v tisku ali celo v pripravi.

Najhujše stanovanjske stiske

V nečem je bila Slovenija v svobodi veliko na slabšem kot pred vojno. Imela je 30 000 stanovanj manj. Računali so, da je 150 000 ljudi brez doma. Demobilizirani partizani so v Ljubljani prenočevali na klopeh na Rožniku, interniranci, ki so v vojni zgubili vse, so morali pogosto v šotore, celo nosečnice so včasih stanovale na prostem.

Pred vrati mestnega stanovanjskega urada je bila vsak dan neskončna vrsta prosilcev. Ure in ure so čakali, da jim je uradnik po vsem čakanju sporočil, da jim še ni mogoče pomagati, naj še malo potrpijo. Mnogi ljudje, ki so stanovali v barakah, vagonih in šotorih, sploh niso šli v vrsto pred stanovanjski urad.

V ta urad so se prihajali razburjat tudi tisti lastniki večjih stanovanj, ki jim je urad poslal podnajemnike — povratnike iz internacije. Lastniki večsobnih stanovanj niso mogli razumeti, da se bodo morali utesniti, vsaj začasno. V marsikateri sobi je živelo po deset, dvanajst ljudi.

Kaj hitro po vojni je bilo razumljivo, da bo treba zidati, veliko zidati. V začetku septembra so delavci Mestnih podjetij v Ljubljani začeli kopati temelje za — Savsko naselje, čeprav ni bilo najavljeno pod tem imenom. To razumljivo niso bili temelji za stanovanjske nebotičnike in bloke, ki tvorijo jedro Savskega naselja danes, pač pa temelji za skromne enonadstropne bloke, za stanovanjsko kolonijo s 96 stanovanji, ki je danes skrita v sencih visokih stanovanjskih stolpnic.

Pred začetkom gradnje so sporočili, da bo novo naselje moderno, med stanovanjskimi bloki bodo družinski vrtiči ali trate, kakor bodo želeli sami stanovalci, skupine dreves in grmovja pa bodo povezale zemljišče v harmonično celoto. V vsakem stanovanju bo dnevna soba, spalnica, shramba in stranišče. V četrtini stanovanj bosta po dve spalnici. Stanovanja bodo brez kuhinj, saj bodo lahko stanovalci jedli v bližnji menzi, otroci pa v otroškem zavetišču z jaslami (koliko preglavic je ta utopični domislek načrtovalcev kasneje povzročal stanovalcem!). Načrtovalci so vseeno predvideli, da bi si gospodinje kdaj pa kdaj morda le želele kaj skuhati tudi same. Zato

so predvideli v dnevni sobi vzdano omaro, nekakšno kuhinjico v malem, ki naj bi imela pomivalnik s tekočo vodo ter električni kuhalnik. Naselje naj bi imelo tudi skupno pralnico in skupno kopalnico.

Načrtovalci so poudarjali, da bo celotna stanovanjska kolonija na visoki stanovanjsko-kulturni ravni in bo lahko zadovoljila delavca in delovnega inteligenta.

Načrti so bili lepi, optimistični, tolažljivi, stanovanjska stiska pa vsak dan hujša. Načelnik ljubljanskega oddelka za notranjo upravo Leopold Krese je zato prepovedal vsako prekupčevanje s stanovanjskimi prostori, zamenjavo stanovanj pod roko ali preko časopisja. Sporočil je, da ima stanovanjski odsek pravico razpolagati z nezadostno zasedenimi stanovanji, ki jih bo naselil po načelu socialne pravičnosti. Poskusi podkupovanja uradnikov stanovanjskega odseka in prikrivanje prostorov z lažnimi navedbami bodo strogo kaznovani.

Tudi v poznejših mesecih so oblasti dopovedovale, da lahko prošnje za dodelitev stanovanj napišejo samo tisti, ki so dobesedno brez strehe: demobilizirani borci, vračajoči se interniranci, invalidi in čisto na koncu ljudje, ki stanujejo v prenapoljenih stanovanjih, prenapoljenih z osebami, s katerimi niso v sorodstvu, vendar le, če žive v eni sobi več kot tri osebe.

Oblasti so pozvale ljudstvo, naj samo nadzoruje dodeljevanje stanovanj. O vseh nepravilnostih naj se pogovore na javnih uličnih in drugih množičnih sestankih.

Razbita leščerba

Precejšen del podeželske Slovenije, zlasti v hribih, je dočkal luč svobode ob petrolejki in svečah. Sedaj pa bi znenada vsi radi prižgali električno luč. Med prvimi so jo prižgali v gorski vasič Kopivnik na pobočju Pohorja. Že konec oktobra so tja napeljali električni vod. Novembra so povabili k slovesnemu trenutku vse sosednje vasi. Razletela se je stara, zadimljena leščerba in zasijala je elektrika. Tudi vaščani iz sosednjih vasi so takoj sklenili, da si napeljejo elektriko. Pol ure hoda od Kopivnika stoji vas Planica. Vas brez elektrike in tudi brez vode. Če bi prišla elektrika, bi lahko s pomočjo električne črpalke dobili tudi vodo. Navdušenje nad elektriko se je kot epidemija razlezlo po vseh hribovskih vaseh. V koroških krajih je svoje ožje rojake navduševal za električno luč sam pisatelj Prežihov Voranc.

Tatovi koles

Navkljub temu, da je bilo prometa v primerjavi z današnjimi časi hudo malo, se je vrstilo vse več hudih prometnih nesreč, s smrtnimi žrtvami. Zdi se, da so šoferji vozili hudo po domače, kakor se je komu zdelo, pogosto z majhnim voznikom znanjem. V treh mesecih so našli v celjskem okrožju 110 prometnih nesreč, v mariborskem 71, v novomeškem 36, v ljubljanski okolici 126, v sami Ljubljani pa 167 prometnih nesreč. Samo v dveh oktobrskih dneh so v Ljubljani kaznovali 13 šoferjev zaradi prehitre vožnje, štiri motocikliste zaradi enakega prekrška, 75 kolesarjev zaradi nepravilne vožnje in pa dva voznika vprege zaradi enakega prekrška.

Vzroki številnih nesreč so bili predvsem v prehitri vožnji, nespretnem prehitvanju in celo v slabem parkiranju. Ko je neki šofer v Ljubljani hkrati do smrti povozil tri kolesarje, je ljudska nejevolja prekipela. Časopisje je komentiralo: »Do-

Druga delovna mladinska brigada se je zbrala v Bohinju 10. septembra 1945. Treba je bilo pripraviti drva za bližajočo se zimo

volj! Zločinska dejanja, ki se danes dogajajo pred našimi očmi na naših cestah, morajo takoj prenehati. Naše ljudstvo zahteva to! Zob za zob! To naj bo naše geslo proti takim divjakom. Ljudje, ki bodisi iz objestnosti, bodisi iz malomarnosti ali v pijanosti v mirnem času, v normalnih razmerah, na javnem prometnem prostoru ubijajo ljudi, niso nič boljši od zahrbtnega razbojnika.«

Sodišča so prisluhnila. Šofer, ki je usmrtil tri kolesarje, je bil obsojen na deset let prisilnega dela, čeprav je javni tožilec zahteval zanj smrtno kazen. In še nekaj: sodišče je izreklo strogo kazen komaj dva tedna po nesreči.

Še nekdo se je intenzivno ukvarjal s prometno vzgojo ljudi — uprava cestne železnice v Ljubljani. Rotili so potnike, naj se vendarle ne vozijo na stopnicah, saj sta se zaradi takšne vožnje v kratkem času dva smrtno ponesrečila, več pa si jih je polomilo kosti in raztrgalo obleko. Lepo so tudi prosili potnike, naj pazijo na tramvajske šipe, saj šip zares ni dobiti nikjer. Če ne bodo pazili, so zagrozili, bodo pozimi vozili brez šip.

Promet se je nasploh zelo izboljšal. Pokazalo se je, da je treba ob železniškem prometu razviti tudi avtobusnega. Avtobus lahko pripelje v sleherni vas. Prva avtobusna proga, ki je začela delovati po vojni, je bila 113 km dolga proga Ljubljana—Črnomelj. To se je zgodilo že 27. junija 1945. Konec julija je obratovalo že osem rednih avtobusnih prog. Avgusta so odprli deset novih prog, septembra enajst, oktobra še tri. V kratkih treh in pol mesecih je bilo uvedenih 32 avtobusnih prog v skupni dolžini 1200 km. To je občutno presehalo dolžino vseh železniških prog v Sloveniji. Uspelo je torej obnoviti polovico vseh avtobusnih prog, ki jih je imela Slovenija pred vojno. Ministrstvo za lokalni promet se je trudilo, da bi dobilo čimveč novih avtobusov, saj so bili stari že hudo iztrošeni.

Tudi železnica se je obnavljala kar se da hitro. V dneh pred Novim letom so izročili prometu predzadnjo progo v Sloveniji. To je bila proga Ormož—Hodoš, na kateri so bili porušeni štirje mostovi. Najdaljši, čez Muro, je bil dolg 170 metrov. Sedaj so postavili zasilne mostove, ki naj bi vzdržali pet let. Sto osemdeset delavcev je vse štiri mostove postavilo v 40 dneh. Delo bi opravili še hitreje, če bi imeli na voljo kaj naprav. Tako pa so morali lesene pilote za opornike zabijati brez kakršnihkoli pripomočkov.

Najpogostejše prometno sredstvo je bilo leta 1945 kolo. Za tistega, ki ga je imel, je pomenilo neprecenljivo vrednost. Nenadoma so kot iz tal vzniknili tatovi koles. Ko so prišli pred sodnike, so se izgovarjali, da so kradli kolesa pijani ali pa so opozarjali na svojo mladoletnost, na težke socialne razmere in na svojo nekaznovanost.

Lastniki ukradenih koles so pisali v časopise, da proti tatovom koles ne sme biti milosti niti popuščanja. Kazni tatovom koles (po kak mesec prisilnega dela) so se jim zdele v primerjavi z vrednostjo koles močno nizke.

Predsodki proti »Milici«

Ob tako povečanem prometu, pa tudi ob povečanem delovanju špekulantov in ljudi, ki bi radi živeli brez dela, se je večala vloga narodnih miličnikov. Ti so dobili nove, čednejše uniforme. To so ljudje pozdravili. Toda z nazivom »milica« nekako niso bili najbolj zadovoljni. Še do nedavnega se je narodna milica imenovala narodna zaščita, miličniki pa zaščitniki. Sedaj pa naenkrat ta čudna beseda »milica«. Slovenci so imeli še predobro v spominu fašistično milico in pozneje domačo protikomunistično milico. Oblasti so porabile dosti truda, da so razložile, da nova beseda moti samo Slovence, drugod po Jugoslaviji pa nima neprijetnega zvena. Dopovedovali so, da so miličniki naši ljudje, med njimi mnogi partizani. Narod jih je sam izbral za miličnike, ker jim zaupa.

Oblasti so poudarjale, da narodni miličniki nimajo ničesar skupnega z nekdanjimi policaji, žandarji, orožniki, detektivi, izterjevalci, z avtomatičnimi izvrševalci protiljudskih odredb, odlokov in predpisov. Nasprotno so narodni miličniki ljudje, ki uživajo zaupanje in ljubezen ljudstva. Narodna milica naj se pri svojem delu nasloni na ljudstvo, ljudstvo pa ji mora dati vso oporo in moralno pomoč. Naloga Narodne milice je tudi, da iztrebi vse kriminalne tipe. Sčasoma, ko se bo izboljšal gmotni položaj ljudstva, ko se bo dvignila kulturna in moralna raven, se bodo gotovo tudi kriminalna dejanja zmanjševala.

»Nič me bolj ne užali, kakor če mi kdo reče, pa najsi bo to tudi v šali: policaj! Nas miličnike mnogi primerjajo s starimi policaji. Pripominjajo, da imamo enako delo, kakor so ga imeli policaji in žandarji,« je javno reagiral eden izmed narodnih miličnikov in zatem mirno ugotavljal: »Res je, da skrbimo za red in mir. Toda mi smo v službi ljudstva in ne v službi ozke zatiralne klike, ki je strahovala delovno ljudstvo s policaji in žandarji. Mi smo predstavniki ljudske oblasti. Mi smo branitelji delovnega ljudstva pred vsemi mogočimi izkoriščevalci... Jaz sem ljudski, narodni miličnik, ne pa strašilo za otroke, siromake in brezposelne, za zavedne delavce in mladino.«

Dalje prihodnjič

Dr. Tone Zorn

Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932—1933

Za spoznavanje koroškega nacizma v tridesetih letih, vse tja do znanega puča julija 1934, sta še posebej poučni obe koroški rjavi glasili, ki sta izhajali v tem času: *Der Vormarsch* in *Der Freiheitskämpfer*. Prvo glasilo je pričelo izhajati 1. julija 1932 ter izhajalo vse v leto 1933, ko je bila prepovedana avstrijska nacistična stranka. List je izhajal kot dnevnik. Po njegovem prenehanju ga je nadomestil *Der Freiheitskämpfer*, »tednik delovnega prebivalstva Koroške in Vzhodne Tirolske«; tako kot *Der Vormarsch* se je tudi ta list predvideval kot »bojni list«. Značilno zanj je dejstvo, da se je po prepovedi izhajanja preselil v Nemčijo, v München (!).

Žal so bile podpisanele dostopne le posamezne številke obeh nacističnih glasil, tako da bo nadrobnejša slika mogoča šele s pritegnitvijo celotnega pisanja obeh listov. Vendar pa že dostopno gradivo nudi dovolj zaokroženo podobo takratnih koroških nacističnih pogledov na slovensko vprašanje pa tudi primerjavo z vsem tistim, kar se je dogajalo na dotedanjem avstrijskem Koroškem po anšlusu leta 1938 in še zlasti po napadu na Jugoslavijo tri leta kasneje.

V *Vormarschu* so se koroški nacisti proglašali za zastopnike narodno zavednega nemštva, podobno kot se izjavlja današnji *Kärntner Heimatdienst* za zastopnika večinskega nemškega in eventualno tudi vindišarskega prebivalstva Koroške. O manjšinskih problemih po prvi svetovni vojni beremo, da to vpra-

šanje ni bilo rešeno s takratnimi mirovnimi pogodbami in tudi ni bilo odstranjeno s sveta. To velja tudi za dvostranske pogodbe, kot na primer s tako pogodbo med Nemčijo in Poljsko. List je omenjal diskriminacijo nemške in ukrajinske manjšine v »Veliki Poljski«. Dalje najdemo opozorilo o položaju južnih Tirolcev v Italiji. O primorskih Slovenecih beremo, da so »prav tako oropani svoje narodne posebnosti«. »Vemo pa — nadaljuje list — da so se prav ti Slovenci v Dravski banovini, na južnem Koroškem ter v nekdanji kronovini Kranjski oddolžili Nemcem s tem, da so Srbi v Banatu... razlastili nemške kmetek«. Edini način rešitve manjšinskega vprašanja za »vse manjšine« bi po *Vormarschu* bila obnova nemškega naroda, »Gralovega čuvarja (pojem iz nemške mitologije op.) dvotisočletne evropske pravičnosti in miru...« (prim. *Der Vormarsch* 3. julij 1932, št. 3).

Temu načelnemu pogledu se pridružuje vrsta značilnih opozoril na slovensko vprašanje ter na ostalo koroško dogajanje. Iz julija 1932 je poučno poročilo z občinske seje v rožanski Bistrici. Na seji sta namreč zastopnik slovenske liste in komunistične stranke Avstrije zahtevala črtanje predloga po katerem naj bi bil razgovorni jezik na sejah občinskega sveta nemški. Zahteva je bila zavrjena ter s socialnodemokratskimi in nacističnimi glasovi sprejeta nemščina kot edini razgovorni jezik. Vest je pospremil značilen *Vormarschev* naslov »V obmejnem

boju»; list je še poročal da sta komunistični in slovenski zastopnik utemeljevala svoj predlog z dvojezičnostjo občine (prav tam, 7. julija 1932, št. 5). Se posebno pozornost pa je list namenil okrajnemu zborovanju nacistične stranke, ki je bilo v Borovljah 9. in 10. julija 1932. Ob tej priložnosti je korakalo skozi Borovlje 617 rjavih srajc, formiranih v SS in SA oddelkih. Govornik je bil deželni nacistični gauleiter ter vodja nacistične frakcije v koroškem deželnem zboru Hugo Herzog. V govoru je poudaril, da je zborovanje pokazalo moč nacističnega gibanja. Med drugim je tudi napadel »pacifistične stranke« v koroškem deželnem zboru, ki so (v dvajsetih letih op.) nameravale ustreči volji koroških Slovencev z uvedbo (neuresničene op.) kulturne avtonomije. Po njegovih besedah se je ob tej nameri zdelo, da je bil oboroženi boj po prvi svetovni vojni za Koroško zaman (zdelo se je, kot da je bil »nastop v letih 1918—1920 dejansko zaman«). Omenil je tudi da je bila v času »prizadevanj za kulturno avtonomijo« stranka avstrijskih nacistov na Koroškem »radi notranjega spora popolnoma ohromljena«. V tem času so bile dejavne le posamezne krajevne skupine stranke, in mirno se da reči, da bi se jih moglo prešteti na prstih ene roke. Vendar pa se je iz spoznanja — je nadaljeval Herzog — da bi s popolnim zlomom nacističnega osvobodilnega gibanja »prišla v nevarnost tudi obmejna dežela« NSDAP na plebiscitnem ozemlju Koroške »znova krepko organizirala«. Tu sta se znova »izpričala bojni duh in vzdržanje do poslednjega moža«. Poudaril je, da je boj nacistične stranke proti takratnim prizadevanjem, da bi dobili »Slovenci avtonomijo brez ozira na Nemce, postal boj vsega obmejnega prebivalstva«. Prestavljeno v današnji čas gre za poučno vzporednico, saj s podobnimi argumenti nastopa avstrijsko-koroški meščanski tabor (in od leta 1974 tudi koroški socialisti) proti uveljavitvi leta 1972 sprejetega, a vse do danes neuresničene zakona o dvojezičnih krajevnih napisih na območju južne Koroške. Čeprav se je po Herzogu marsikomu zdelo nacistično nastopanje proti kulturni avtonomiji »prebrutalno«, ali pa so bili mnogi mnenja, da tako nastopanje ni stvar stranke, je prav po nacistični zaslugi postalo to vprašanje »stvar vsega koroškega ljudstva«, ali drugače rečeno: Herzog je pripisal nacistom zaslugi, da v letih 1927—1930 ni prišlo do uresničitve kulturne avtonomi-

je za slovensko koroško skupnost. Vzporednica s koroškim dogajanjem po sprejetju zakona o dvojezičnih krajevnih napisih poleti leta 1972 je, upošteva je Herzogove besede, več kot na dlani. Vzporednico pogojuje še dejstvo, da so bili v »vojno proti dvojezičnim krajevnim napisom« v najnovejšem času vpleteni tudi pripadniki avstrijske neonacistične Nacionalno demokratske stranke (NDP) znanega avstrijskega južnotirolskega dinamitarja dr. Dorberta Burgerja (da o Kärntner Heimatdienstu sploh ne govorimo).

Herzogov govor priča, da je bila javnost seznanjena z nacistično namero po »pregonu Slovencev z njihove posesti«, čeprav je skušal »to laž« — prevreči na svoje politične nasprotnike. Pač pa nacisti nameravajo, je dejal, »obmejno deželo« politično in gospodarsko obnoviti ter popraviti to, kar je stari parlamentarni sistem zamudil. Nakazal je še, da so pripadniki Kulturnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem (»Strankaleute«) že prišli do spoznanja, da jih hoče pregnati ne morda nacizem — ampak komunizem, ki da »trka na vrata iz Ljubljane in Beograda«. Herzog je ob tem postavil za »edinega garanta proti boljševizmu nacizem«, slednje pa utemeljeval s trditvijo, da se nacisti borijo proti boljševizmu, ker »da kmet ostane na svoji grudi«. Poudaril je še, da je »naš boj proti razdiralcem nesloge našega (nacističnega op.) življenja«. Po Herzogu povezuje Korošce obeh jezikov »rasna povezanost v boju za življenje«, čeprav »nas še vedno ločuje (sic!) vprašanje narodnosti«, očitno opozorilo na težnjo po dokončni germanizaciji koroških Slovencev. Predvsem pa nacisti ne bodo dovolili — je nadaljeval — uporabo »tega južnokoroškega obmejnega ozemlja za odskočišče panslovanskih ciljev«. Dejaj je, da naj nacisti z vso odločnostjo nastopijo proti takim prizadevanjem. Značilno je, da Herzog v borovljskem nastopu še uporablja vindišarsko označevanje kot sinonim za poznamovanje koroškega slovenstva (Der Vormarsch, 12. julija 1932, št. 10, ter 14. julija 1932, št. 12). — Po poročilu Vormarscha se je zborovanja nacistične stranke v Psinji vasi v začetku avgusta udeležilo 50 oseb (prav tam, 12. avgusta 1932, št. 37).

Že izbrano gradivo iz Der Vormarscha kaže na nacistične namere glede usode koroškega slovenstva. Gradivo opozarja na težnje ne le po germaniza-

ciji slovenske manjšine, ampak tudi po pregonu narodno zavednih Slovencev z njihove posesti, težnje torej, ki so se pričele uresničevati po anšlusu leta 1938 z uničevanjem slovenskega kulturnega in gospodarskega življenja ter dosegle svoj vrh z nameravano izselitvijo večjega dela jezikovno slovenskega prebivalstva iz Koroške leta 1942. Nacistični nastopi v začetku tridesetih let tudi opozarjajo, da so bili pobudniki diskriminacij koroških Slovencev, in še zlasti nameravanega pregona leta 1942 predvsem domači, koroški nacionalisti in nacisti. Ti nastopi pa kažejo na vrsto vzporednic z dogajanjem na avstrijskem Koroškem po zmaji nad nacizmom.

Nakazana dejstva potrjuje tudi pisanje drugega nacističnega glasila, že omenjenega Der Freiheitskämpferja. Šlo je za list, ki se je predstavljal za zastopnika ideje »borcev za svobodo«, ljubezni do domovine, klica po socialni pravičnosti, boja proti židovskemu zajedalstvu ter boja za osvoboditev naroda »iz revščine in hlapčevstva« (Der Freiheitskämpfer, 18. avgusta 1933, št. 5, drugi natis zaplenjene številke). Videti je, da je režim takoj spoznal značaj lista, saj je zaplenil že kar prvo njegovo številko. List je pričel izhajati v času, ko je pričel Dollfussov fašistoidni režim ostreje nastopati proti nacistom. Tako je režim prepovedal delovanje nacistične stranke, varnostni direktor za Koroško pa je ob tem prepovedal tudi nošenje nacističnih oznak, razpuščena pa je bila tudi vrsta koroških nacističnih društev: Nationalsozialistische Nothilfe, Verband der nationalsozialistischer Lehrer und Lehrerinnen Kärntens, Deutsche Presseverein ter društvo Deutsch-österreichische Heimatschutz — Land Kärnten. Vsa ta društva so imela svoj sedež v Celovcu. Med drugim je bilo dalje pod denarno kaznijo prepovedano poslušanje radijskih oddaj Österreichischer Funkzeitspiegel radia Breslau (Wroclaw) ter Österreichs Leidensweg bavarskega radia (prav tam, 15. julija 1933, št. 3). Dalje so oblasti prepovedale javno prodajo Der Freiheitskämpferja, tako da je bilo dovoljeno le še pošiljanje lista po pošti. Ob zaplenbah se je Der Freiheitskämpfer predstavil za tednik »svobodoljubnega in v obmejnem boju preizkušenega koroškega prebivalstva (prav tam, 18. avgusta 1933, št. 5, drugi natis zaplenjenega lista).

Ena značilnosti nastopanja koroškega nacizma je bilo tudi sklicevanje na

plebiscitni boj po prvi svetovni vojni, na tradicijo tega boja ter na njene nosilce — brambovce »Abwehrkämpferje«. Že v uvodni številki Der Freiheitskämpferja beremo, da je »resnična domovinska ljubezen na Koroškem mnogo bolj doma, kot v ostalih« avstrijskih deželah. Nacisti so imeli Koroško poleg »Tirolske, ki se je pred sto leti borila za svobodo« in Zgornje Šlezije, ki si je »kmalu za nami (= po koroškem plebiscitu op.) izborila težki boj« (za Nemčijo op.) za eno »najboljših med vsemi nemškimi deželami«. Slovenske borce na Koroškem iz leta 1918—1920 je list označeval za »ropanja željne bande«. Predvsem pa hočejo Korošci — je nadaljeval list — ostati svobodno ljudstvo ter pripadati velikemu nemškemu gospodarskemu prostoru, ne pa neki balkanski državi (Jugoslaviji). Tudi nočejo priti pod drug narod ter biti odrezani od nemškega materinega naroda. S plebiscitom se po tej razlagi koroški plebiscitni prostor ni odločil le za pripadnost Avstriji, ampak tudi za »nemški narod«, plebiscit sam pa je izraz pravice do samoodločbe. Ob koncu tega uvodnika je Der Freiheitskämpfer poudaril, da se bori za »svobodo in pravico, za delo in kruh (ter) za boljšo prihodnost našega naroda« (Der Freiheitskämpfer, 7. julija 1933, št. 2, cenzuriran ponatis uvodnika iz prve, zaplenjene številke).

List nazorno opozarja, da je bilo nacistom napoto vse, kar je bilo slovenskega. 15. julija 1933, št. 3 je Der Freiheitskämpfer pisal, da »Slovenska stranka« (tj. narodno zavedni Slovenci) izkoristijo vsako priložnost za nadaljevanje svojega za »deželo izdajalskega« dela. Ob tem so nacisti napadali vsak slovenski nastop pa čeprav bi bil religioznega značaja. Primer take vrste je bil napad na primicijo mladega slovenskega duhovnika v Št. Jakobu v Rožu (primicija je bila 9. julija 1933). Der Freiheitskämpfer je ob tej priložnosti očital Slovincem, da so primicijo izkoristili za »nadaljevanje svoje, deželi izdajalske dejavnosti«. Navzočim je celo pripisal, da so v priložnostnih govorih jasno »menili, da bo Koroška v najkrajšem času deljena«. Sledil je običajen refren, kakršnega najdemo tudi v pisanju današnjega Kärntner Heimatdiensta, da je »Koroški zvesto prebivalstvo razkačeno nad tem javnim izdajstvom nad deželo in zahteva od oblasti najostrejšo preiskavo«. In še: »Koroški brambovci («Abwehrkämpferji»), bodisi Nemci ali Koroški zvesti Slo-

venci (!) se sprašujejo ali je kaj takega danes pri nas na Koroškem sploh mogoče in ali niso bile mnoge žrtve na krvi in dobrinah v plebiscitnih bojih zaman«. Tako kot Der Vormarsch, tudi Der Freiheitskämpfer še ne pozna posebnega koroškega vindišarstva, ampak zaenkrat še piše o »Koroški zvestih Slovencih« (prav tam).

Videti je tudi, da je bilo povzeto pisanje naperjeno še proti prizadevanjem takratnega Dollfusovega režima da vendarle vsaj na šolskem področju izboljša položaj slovenske skupnosti, pa tudi proti režimu kot takemu. List je seveda obsojal režimsko Domovinsko fronto (Vaterländische Front) ter vključitev liberalnega Landbunda v to organizacijo (prav tam, 18. avgusta 1933, št. 5). Predvsem pa je list zavračal stališče predstavnikov režima, da »anšlus Avstrije rajhu ni aktualen«. Ob tem je list 15. julija 1933, št. 3, drugi natis zaplenjene številke lista, objavil stališče nacionalističnega Deutscher Schulverein Südmarke o tem vprašanju poslano dunajski vladi. Društvo je v njem poudarjalo, da se je vedno prizadevalo za krepitev nemštva v Avstriji ter za krepitev nemških manjšin v sosednjih državah, predvsem pa je njegova težnja krepitev nemškega naroda. Izjava je pozivala vlado, da naj odpravi obstoječe napetosti med Avstrijo in tretjim rajhom, da bi mogli »Nemci tostran in onstran meja (iti) v usodnosti svojo skupno pot«. Deutscher Schulverein Südmark je ob tem opozarjal, da je član znane rajhovske nacionalistične organizacije Volksbund für das Deutschland im Ausland.

Kljub vsem zadržkom do Slovencev pa so skušali doseči, da ne bi Slovenci

glasovali v koroškem deželnem zboru 1933. leta za odstranitev nacistov iz tega ter ostalih predstavnških teles v deželi (šlo je za gospodarsko zbornico ter za njene organizacije, za občinske in mestne svete ter za okrajne in krajevne šolske svete, Der Freiheitskämpfer, 7. julija 1933, št. 7). Slovenci so to nacistično sugestijo seveda zavrnili, vendar pa je stvar kmalu prišla v javnost. Režimski tisk je afero temeljito izkoristil v polemikah in napadih na nacistične; pri tem jim je očital izdajstvo domovine, pač to, kar so nacisti očitali svojim političnim nasprotnikom ter koroškim Slovincem še posebej. V polemikah je nacistični tisk skušal pokazati absurdnost trditev, po katerih bi NSDAP iskala pomoč pri slovenski skupnosti ter se pri tem skliceval na tradicijo plebiscitnega boja in podobno (prav tam, 18. avgusta 1933, št. 5). Da bi pokazali neresničnost trditev režimskega tiska je Der Freiheitskämpfer 25. avgusta 1933, št. 6 prinesel izjavo Franca Aichholzerja, nestorja slovenskih koroških učiteljev o tej aferi. Kljub nasprotnim težnjam koroških nacistov je izjava potrjevala razgovor dveh predstavnikov NSDAP, dne 2. julija 1933 pri Aichholzerju v Spodnjem Dobju ob Baškem jezeru. Očitno pa je tu šlo le za uvodni razgovor, ki je bil pač neuspešen.

Poleg Der Vormarscha in Der Freiheitskämpferja so imeli koroški nacisti (očitno po letu 1933) še naslednje ilegalne liste: maja 1934 so pričele izhajati Gurktaler Bote v nakladi 400 izvodov, dalje ilegalna izdaja Der Vormarscha, tema listoma pa sta se pridružila še Krappfelder Beobachter in St. Veiter Nachrichten (Kärntner Grenzruf, 1. septembra 1938, številka 1).

Janez Švajncer

Srečanje s teto

Vida je čakala dolgo in čutila se je prikrajšano, ker nikakor ni mogla na pot. Služba, družinske skrbi. Toliko vsega je morala postoriti, da je še zdaj, ko je avto obstal, bila popolnoma neodločna. Oklevala je in obsedela na mehkem sedežu, oči pa so ji šle po hišah.

»Ali ne poznaš več domačega kraja?« je vprašal mož Gorazd.

Vida je pokimala in izstopila. Pod nogami je začutila asfalt, a bilo ji je, ko da se je v hipu spremenil v gramoz in ostre kamne. Po tej cesti je hodila v šolo. V lahki obleki in težkih čevljih je s sosedovo Štefko krajšala razdaljo od doma do rumenega poslopja z največjimi okni daleč naokoli.

»Kje je ta tvoja teta?« Mož Gorazd je zvišal glas, da je zvenelo nejevoljno, sin Mirč pa je zategnil zbadljivo: »Teta Magda mora paziti na ajdove žgance, da se ji ne prismojijo.«

»Jo bomo že srečali o pravem času,« je odgovorila Vida. Še je stala na mestu in se ogledovala. Toliko hiš je zraslo v tem času, kar se je bila zadnjič ustavila pri teti. Tovornjak je čakal s prižganim motorjem, mudilo se je, pohitela je v hišo, s teto sta izmenjali le nekaj vsakdanjih besed in že se je poslovila. Na hišnem pragu je obljubila, da bo kmalu spet prišla, a zavleklo se je, letni časi so se menjavali kot bi obračala liste na stenskem koledarju, in šele zdaj je napočil trenutek svidenja.

Mož Gorazd in sin Mirč sta postajala nestrpna. Drezala sta v Vido, naj bi jima že povedala, kam se bodo obrnili, tako pa stojijo v negotovosti, da je že

skoraj smešno. Mimoidoči ljudje obračajo glave, daje jih radovednost, v očeh se jim vžigajo bliski, gotovo so prepričani, da jim je mrknil motor v avtu, preblizu pa ne pridejo.

»Nikar se ne vznemirjajta,« je mirno rekla Vida. »Ne morem se spoznati. Gledam in gledam in ostajam presenečena. Ko sem tedaj odhajala iz te vasi, sem vedela za vsako hišo. Četudi sem zaprla oči, sem jih videla razločno. Bile so postavljene na redko in sem si lahko zapomnila podrobnosti. Zdaj med njimi ni več praznine. Vse je pozidano. Nastala je cela ulica. Sploh ne vidim razlike med tole in našo v mestu.«

»Nisem te vprašal o tem, kakšna je bila tvoja vas nekoč in kakšna je danes,« je zategnil mož Gorazd. »Bolj me zanima, kje stanuje tvoja teta. Pripeljali smo se od daleč. To je eno.«

Mirč je očetu vpadel v besedo. »Jaz sem pa lačen. To je drugo.«

»Vse je pozidano,« je šepetala Vida in skušala v spominu dospeti na prostor z lipo. Razkošatila se je v deblu in krošnjah. Fantje so plezali po vejah, dekleta so stale spodaj in strmele navzgor za njimi pa občudovale njihov pogum. Anka je vzdihovala: »Joj, joj, kaj bo, če se bo kaj zlomilo!« »Bodi tiho,« so ji odgovarjale in lovile cvetoče veje, ki so jih jim metali fantje. Potrgale bodo cvetove in matere bodo kuhale čaje. Malo žganja in malo meda noter, to jim bo prijalo.

»Kaj toliko gledaš, odpelji nas k njej,« se je oglasil mož Gorazd in dodal: »Vsi trije bomo menda ja našli hišo tvoje

tete Magde. Samo ne stojmo tukaj, kakor da smo se izgubili.«

»Jasno,« je rekel Mirč in potresel glavo, da so mu dolgi lasje zavihrali.

Zagledali so postarnega moškega z ukrivljeno grčavko. Niso opazili, kdaj se je pojavil, bilo je, ko da ga je izvrгла pšenična njiva. Opiral se je na palico in sunkoma dihal. Levo roko si je položil na prsi in nabiral gumbe na ponošeni suknji. Minilo je precej časa, preden si je opomogel, ker ga je davil kašel. »Tu notri imam pokvarjen meh,« je počasi stisnil iz sebe. »Koga pa iščete?«

»Strnadovo Magdo. Celih trideset let sem hodila k njej in šele danes prišla.«

Moški je zamahnil s palico na desno. »Pojdite za mano. Lahko vam pokažem. Tam je.«

»Prisedite, popeljal vas bom,« je uslužno rekel Gorazd.

»Kaj bi se peljal,« se je branil moški, »najbolj se zanesem na svoje noge. Vam tudi ne bo škodovalo malo hoje. Kakšen avto pa imate?«

»Škodo,« je odvrnil Gorazd.

»Mhm.« Moški je zanosljal in si pomagal s palico. Dobro mu je služila in spretno jo je prestavljal. Čeprav ga nihče od trojice ni vprašal, kje jo je dobil, je nenadoma rekel: »Sam sem si jo uredal.« Sunil je palico med prsti navzgor, da se je pokazala izrezljana glava, ki je spominjala na kačjo. »Gad useka naravnost in ne zgreši cilja. Ne morem se primerjati z njim, saj sem marsikatero kroglo poslal v prazno. Pa se jim nisem dal, tej prekleti golazni zeleni. Razlezli so se po hišah in nas držali v strahu.«

»Je iz leske?« je vprašala Vida.

»Pristna gabrovka,« je odgovoril moški.

Zavili so na pokopališče.

»Zanimiva bližnjica,« se je oglasil Mirč. »Mama, tako je treba, ti si pa tam počasi lezla v asfalt.«

Vida je nagubala čelo. Nikakor se ni spomnila, da bi bila kdaj po tej poti hodila k tetini hiši. Njihov vodnik je morabit preslišal ime. Popeljal jih bo k tujim ljudem. Kdo sploh stanuje tod naokoli. Za živo ograjo ni videla nobene hiše, kazala so se le zeleneča polja. Nameravala je opozoriti možakarja, da je nastala pomota, pa jo je prehitel.

»Lep spomenik ima. Še v sliko so jo dali.« Moški se je presenečeno ozrl, ker se je ob njem razlegel krik.

Kriknila je Vida. Bila bi omahnila, ko bi je mož Gorazd ne bil prestregel. Tudi njega je prizadelo spoznanje, da ne bo spoznal ženine tete. Tolikokrat mu je

pripovedovala o njej in želela, da jo obišče. Odlagala sta s tem, sam ji je predlagal, naj bi bila počakala dotlej, da bosta kupila avto. Naj bi potovala z avtobusom ali z vlakom? Teto morata presenetiti, naj vidi, da sta si pomagala na boljše. Tete so vesele, če se njihovim nečakinjam godi dobro.

Moški je kašljal enakomerno. »Ne mine,« si je pravil. »Ostalo mi je od mraza in vetrov. Kje sem pa pomislil, da bi se me bilo lahko prijelo. Zeblo me je že, a nisem se pustil. Ležal sem na vlažni zemlji. Sama si ni mogla pomagati, revica. Jaz ji tudi nisem mogel posušiti skorje, zato mi je udarilo v život. Najbolj me zdeluje v slabem vremenu. Noge, noge. Zato mi ta prav pride, da bolj ne.« Vtem se je oprl na palico.

»Zakaj jočeš, mama?« je vprašal Mirč in utihnil, ker ga je moški potrepljal po rami, mu šepnil v uho: »Ti si še premlad in tega ne razumeš,« ter se počasi oddaljil. Mirč je nabral usta in hotel zabrusiti starcu, naj bi ga pustil na miru in se ga nikanar ne dotikal, pa mu je to preprečil očetov karajoči pogled. Jezik mu le ni dal miru in nejevoljno je zategnil: »Kaj smo se prišli sem kisat?«

Vida si je šla z roko na oči in pregnala z obraza žalost. Zazrla se je za postarnim moškim in ga z roko vabila nazaj. Nič ni kazalo, da ji bo izpolnil željo.

»Teci, Mirč, za njim in ga prosi, da se vrne k nam,« je rekel oče Gorazd.

»Pojdi ti ponj,« mu je vrnil Mirč, a že se je otresel kljubovalnosti in se pognal v dir. Odhajajočega je dohitel na potki, ki se je zagrizla v travnik, in mu naglo dihajoč izrekel materino sporočilo.

»Jaz sem odveč med vami,« je odgovoril moški. »Nočem obujati spominov na Magdo. Saj to bi radi vedeli, kajne? Še zdaj je nisem pozabil. Večkrat jo obiščem in takole skozi kamne povem, da se mi toži po njej. Lepo sva se razumela. Bilo nama je prelepo, zato se je moralo končati. Kar je najlepše, je tudi najkrajše.«

»Pridita sem, kaj še čakata,« se je oglasil Gorazd. »Tudi midva bi rada slišala vajin pogovor.«

»Nisem se nameraval vrniti,« je rekel moški. »Naj vam bo. Zavrtel je palico z roko, da je zažvižgala v zraku, in predirljivo pogledal Mirča. »Kakšen pa si? No, no, nikanar se me ne boj, ne bom te ugriznil. Brada ti je zrasla in še bo, ti si mlad in poln moči. Pa poglej moje borne ostanke.« Poslonil si je palico na

trebuh in razprl roki, ki so jima prsti podrhtevali. »V tistih letih so krogle upihnjile življenje, zdaj pa življenje takole odteka. Slabost stopi v roke in v noge. Si že kar mislim, da bo kmalu napočila ura, ko niti stati ne bom več mogel. Pa se ne bojim. Nisem edini te sorte. Kljub temu se mi zamegli pred očmi, če samo pomislim, koliko jih je že pred mano omahnilo za zmeraj. Ali me lahko razumeš, kaj ti pripovedujem?»

»Oprostite,« je rekla Vida, ko sta moški in Mirč dospela do nje in moža Gorazda, »pozabila sem vam povedati, da sem doma iz te vasi. Strnadova Magda je bila moja teta.«

Moški je prebegnil s pogledom po trojici in Magdini sliki v kamnu. Pomolčal je in nato tiho vprašal: »Čigavi pa ste?«

»Vida Jančič sem se takrat pisala.«

»Zdaj pa Vida Krajnik,« je dodal Mirč.

»Vida?« se je začudil moški. »Ne, to ni mogoče. Poznal sem Jančičevo Vido, kako da ne. Takšnale je bila.« Z rokami je nakazal oblike drobnega in vitkega telesa.

»Niste se zmotili. Res sem bila šibka. Koliko me je sploh bilo skupaj? V tetinem krlu in čevljih sem se kar izgubila.

»Jaz sem pa Mavčevev Blaž.« Starčev glas je imel priokus grenkobe, ki je takoj skopnela in prešla v vedrost. »Da, da. Noben voz mi ni bil previsok in noben hrib prestrm.« Slednje je zabelil s smehom in se s palico obrtkal po hlačnicah. »Noge so me nesle ko sam hudir. In mi marsikdaj obvarovale celo kožo. Kadar so se lomile planke in padale po beticah, moje niso dosegle. Fantje so se mi posmehovali in si hladili potrte kosti, jaz pa sem jih imel skupaj ko puran svojo kočijo.«

Trojica je zvedavo poslušala. »Zakaj ste nenadoma utihnili? je vprašal Gorazd Krajnik.

»Zakaj, zakaj,« je odvrnil Mavčevev Blaž. »Kdo je pa sploh radoveden, kako se mi godi. Dandanes misli vsak najrajši nase. Nič ne rečem, zamahnil je s palico proti hišam, »marsikaj se je spremenilo na boljše. Vse tu naokoli je pozidano, da me je včasih že kar strah, kam in do kod se bodo raztegnile hiše.«

Mirč je podrezal s komolcem očeta in mu šepnil: »Vprašaj ga, če ima kakšno medaljo.«

»Slišal sem te,« je rekel Mavčevev Blaž. »Imam jo. Za hrabrost. Lahko ti jo pokažem, samo pojdi z mano.« Na-

slednje je veljalo Vidi in Gorazdu. »Tudi vaju vabim k sebi domov. Hiša je sicer že stara, pa se ne bo podrla.« Za hip se je zazrl v grob. »Magda je bila tedaj še toliko pri močeh, da sva skupaj popravila in polepšala najino podrtijo.«

»Mudi se nam, pred nami je še dolga pot,« je obotavljaje se dejal Gorazd Krajnik.

»Vida, saj te smem tikati,« je rekel Mavčevev Blaž. »Menda boš ja toliko utegnila in si pogledala hišo, kjer si živel kot deklica.«

Vida je prikimala. »Bom, seveda bom.« Mikalo jo je, da bi vprašala Blaža, kakšna bolezen je pokopala njeno teto Magdo, vendar ji beseda ni zdrsnila z jezika. Kakor da je bil uganil njeno skrivnost, je odvrnil: »Ne verjamem ne v čudeže ne v usodo. Toda včasih se ne morem iznebiti občutka, da je eno povezano z drugim. Magda mi je vsak večer rekla: ‚Blaž, pohitiva in polepšajva najino hišo. Ko bova to naredila, bom umrla.‘ ‚Beži, beži,‘ sem ji smehoma odgovarjal, ‚le kaj ti je padlo v glavo.‘ Pa jo je pobralo tisto noč, ko so stene zadišale po svežem apnu in okna po firnežu.«

»Hahaha,« je ušlo Mirču.

»Kako se vedeš,« se je raztogotil oče Gorazd, zamerljivo pogledal neotesanega sina in rekel Mavčevevemu Blažu: »Vstopite. Spotoma nam boste še kaj povedali.«

Ko so se pripeljali do gmajne, je Mavčevev Blaž iztegnil roko in rekel: »Tu čez je moja Magda peljala naše in tuje vojake.«

Gorazd Krajnik se je presenečeno zazrl v ogledalce nad sabo, Mirč se je nekoliko presedel, Vida pa je obrnila glavo.

»Naši so prišli srečno čez gmajno, tuji vojaki pa ne.«

»Kolosalno!« je vzkliknil Mirč in napeto prisluhnil.

»Pogoltnilo jih je močvirje.«

»Seveda, tu smo,« se je razvnela Vida Krajnik. »Takrat sem bila zraven. S teto Magdo sva nesli pošto partizanom. Za nama so se oglašali klici. ‚Ne oglasi se jim‘ mi je rekla teta, ‚pusti jih meni, jih bom že okoli prinesla.‘ Začeli sva hoditi počasneje, oni pa za nama. Vsa sem drhtela in kakor v snu slišala tetino svarilo: ‚Samo, da prideva tod mimo.‘ Odšli sva cikcak in nenadoma sem začutila, da se mi vdira zemlja pod nogami. Teti se imam zahvaliti, da me ni

potegnilo noter. One za nama pa je. Spuščali so take glasove, da sem jih še dolgo po tistem slišala.«

»Kako je bilo naprej? Povej,« je rekel Mirč. »Sploh mi nisi nikoli pripovedovala o tem.«

»Na hudo je najbolje pozabiti,« je rekel Mavčev Blaž. »Tako, tukaj smo. Nikar se ne ustrašite, skromno je pod

mojo streho, a prijetno. Dom je dom, le Magdo pogrešam.«

Gorazd Krajnik je izstopil, odprl vratca in prijel gosta pod roko. »Peljite nas in pripovedujte vse o sebi, saj smo si v sorodstvu.«

Mavčev Blaž je pokimal. »To pa to. Samo Vida me ne pozna, ker sem se z njeno teto poročil tedaj, ko je ni bilo več tukaj.«

Cvetko Zagorski

Pesem o partizanki

*S knjigami v roki podnevi v šolo,
komaj končala razredov je šest,
s kreda na stene, plotove pisala
gesla ponoči dekliška je pest.*

*Pa polovijo sošolce fašisti,
kaj za svobodo jih izkrvavi.
Pali so mladi, vsi komunisti,
komaj odrasli, v razcvetu rasti.*

*Pa se zatekla je k borcem v hribe,
šla maščevat sošolcev je smrt.
Šolo pustila je, zvezke in knjige —
velja naj le eno: fašist naj bo strt!*

*Daleč okrog so jo borci poznali,
k Nemcem o njej se razširil je glas.
Saj je prenežna, so mnogi dejali,
ves še otroški bil njen je obraz.*

*... V zimi nekoč je v patrolo šla trojka.
Ni se vrnila. Prišla pa je vest:
padla v zasedo patrola, z njo Vojka,
borec, do kraja tovarišem zvest.*

*Ranjena v nogo, naprej se je bila,
s streli končala esesovca dva,
põtlej je bombo še sebi odvila,
njim da bi živa v roké ne prišla...*

Marija Stanonik

O množičnem slovenskem NOB pesništvu 1941—1945

Množično slovensko NOB pesništvo je pojav, ki terja pozorno obravnavo že zaradi svoje številčnosti, nemalokdaj pa preseneti s samosvojo, tudi umetniško svežino. Ne gre zanemarjati tudi njegove dokumentarne vrednosti, saj ti zapisi v verzih pomembno osvetljujejo psihološko in sociološko podobo slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Vendar ta besedila niso tako redko le verzificirani dokumenti o veliki odporniški in bojni zavzetosti naših ljudi v izrednem, preizkušeni polnem času slovenske zgodovine, ampak tudi človeško globoko pretresljiva, vredna vsega spoštovanja.

Dosedanje obravnavanje in nekaj števil

Po dosedanjih ugotovitvah je množično narodnoosvobodilno pesništvo 1941—1945 med prvimi pritegnilo pozornost *M. Jarca*. Med literarno zapuščino iz njegovega kratkotrajnega partizanstva l. 1942 se je ohranil njegov zapis, v katerem opozarja na etnološko pomembnost in literarno vrednost tega pesništva. V drugi polovici NOB je v partizanskih glasilih mogoče najti o njem marsikak članek, njegova množičnost pa je privedla *M. Klopčiča*, da je l. 1944 skušal dati pregled tovrstnega pesništva v dveh zvezkih zbirke *Pesmi naših borcev*.

Po osvoboditvi je bilo o njem zapisanih precej spominskih in čustveno zavzetih sestavkov, intenzivneje pa so se ukvarjali z njim *R. Hrovatin* kot etnolog in muzikolog, *E. Cesar* in *V. Smolej* pa z literarnozgodovinskega stališča. Pomembno je tudi dejanje *C. Zagorskega*, ki je v zbirki *Na partizanski straži* l. 1969 doslej malone neznane avtorje enakopravno uvrstil med znana in utrjena imena slovenskega NOB pesništva. Svoje prvo samostojno pričevanje je to pesništvo doživelo v zbirki *Partizanska ljudska pesem*, ki jo je l. 1970 oskrbel *Č. Šinkovec*.

Tem prizadevanjem se je s sistematičnim delom pridružila tudi ljubljanska slavistika. Na podlagi izhodišč in načel, ki jih je v razpravi *Poglavje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva* predstavil in utemeljil univ. prof. dr. *Boris Paternu*

v Slavistični reviji l. 1972, je pod njegovim vodstvom pri katedri za zgodovino slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani že peto leto v obdelavi znanstvena téma *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941—1945*, pri kateri zbirajo, dokumentirajo, komentirajo in urejajo pesemsko gradivo, ki je nastajalo med NOB, študentje v okviru svojih diplomskih in seminarskih nalog.

Pogosto suhoparne, a v tem primeru učinkovite številke povedo o tem delu naslednje: sodelovalo je že trideset študentov, trenutno pa je v delu sedemnajst nalog s tega področja. Doslej je zbranih in arhiviranih okrog 5500 besedil. Večinoma so preslikana (kserokopirana), da bi bilo čim bolj zadoščeno načelu o njihovi avtentičnosti, to je, čim manjšim možnostim o posegu vanje po NOB, ko je na to vplivala že sekundarna motivacija. Prav s tega stališča so nepreverjeni prepisi drugotnega pomena. Posamezne naloge prinašajo različno število pesmi, odvisno od izhodišča (to so arhiv in oddelek za NOB tisk pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in arhivi v pokrajinskih muzejih), iznajdljivosti, prizadevnosti in sreče zbiralca pa tudi od obsega terena, ki ga skuša preiskati. Vsako besedilo mora biti obdelano na priloženem popisnem listu, ki vsebuje nujne podatke o pesmi (avtor, prva vrstica, naslov), njenem nastanku in hranilišču, morebitne uglasbitve in podatke o avtorju. Seveda so zaželeni tudi druge ustrezne pripombe.

Spremno poročilo v vsaki nalogi obsega poglavja: O zbiranju gradiva, O avtorjih, Tematika, Oblika in izraz, mogoče pa je kako poglavje tudi dodati, kar je stvar presoje vsakega posameznika. Študentje dobijo navodila za kolikor mogoče enotno delo na začetku, seveda se tudi med njim lahko vedno obrnejo po najrazličnejšo pomoč na svojega mentorja ali kolege, ki so tako delo že opravljali, toda njihovi glavni pomočniki so prav gotovo informatorji v raznih ustanovah in na terenu.

Poleg tega so uvedene tudi tri kartoteke, in sicer kartoteka prvih vrstic pesmi, ki je zelo potrebna za kontrolo, ali je bilo dano besedilo že obdelano ali ne; če je bilo, ali je opremljeno z vsemi podatki, in če ne, kakšna dopolnila so še potrebna. Za preverjanje je povsod veljavna le prva vrstica pesmi in ne naslov, saj niso redki primeri, ko naslov manjka. Največ sprotnih težav se pojavlja pri iskanju avtorjev besedil, ker so največkrat pomanjkljivo podpisani ali samo s psevdonimi, a marsikdaj niti teh ni. Zato je bilo zelo potrebno vpeljati tudi kartoteko avtorjev po njihovih pravih popolnih imenih in psevdonimih. Zaznamovano je oboje, le da ima psevdonim navedeno kazalko za ime. Tako je mogoče hitro ugotoviti, ali je bil avtor že obdelan in dobiti ustrezne podatke za nadaljnje delo. Doslej je odkritih okrog 1180 avtorjev, od katerih jih je bilo mogoče identificirati dvesto oseminsedemdeset. Že po tem je mogoče sklepati, da je gradivo precej pestro glede na zvrsti, tematiko, obliko in izraz, a dokaj enotno v svoji odporiški in narodnoosvobodilni ideji.

Poizvedovanje za avtorji

je pri tem delu vsekakor najbolj vznemirljivo. Pot do njih ni lahka, v začetku je polna zastranitev in ovinkov. Prenekaterikrat se je treba vrniti s terena praznih rok in na zaupajoče odposlana pisma sledijo odgovori kot npr. »Na Vaše pismo Vam sporočam, da moje ime ni v zvezi s pesnikovanjem in Vam na žalost ne morem ustreči...« (Bohinjsko jezero, 29. 6. 1972) ali »Žal mi je, ker Vas moram razočarati. Četudi je bilo moje ilegalno ime res Vislava, pesmi nisem pisala. Želim Vam pri iskanju veliko uspeha...« (Rakek, 21. 7. 1972). Toda porajajočemu malodušju odpomore tako pismo, kot je naslednje, ki v uvodnih vrsticah najnazorneje kaže

odnos pravilno naslovljenih prejemnikov do tovrstne pošte: »Vaše pismo me je presenetilo in razveselilo obenem, ker vidim, da tile naši skromni poskusi pisanja med NOB le niso čisto pozabljeni...« (Maribor, 22. 9. 1972). Sledijo zaželeni podatki in priloženih je še nekaj novih pesmi. Nato spet sušno obdobje ali izmenoma sonce in sence: ob imenu Tamara se razpredejo niti na štiri strani, a vsaka prinese negativen odgovor; trud poplača pismo spet iz Maribora: »Zelo ste me razveselili z vašo fotokopijo, saj svojih pesmi skoraj nisem spoznal. Pisane so v strahu med nenehnimi boji, zato so neizdelane. Z radostjo sem jih prepisal, ne morem si predstavljati, kje in kdaj so bile objavljene. ...vam pošiljam podatke, ki so vam potrebni...« (24. 10. 1972). Tudi pošta v Ajdovščino je našla pravega naslovnika: »...Začudil sem se, ko sem videl, da še obstaja moje pisanje iz časa NOB, saj je temu že skoraj 30 let. Verjemite mi, da od vseh takratnih pesmi (sestavil sem jih ca. 100) nimam niti ene...« (Ajdovščina, 31. 10. 1972). Dodani so zaprošeni podatki in prošnja za kopije avtorjevih pesmi, ki smo jih našli v ljubljanskih arhivih.

V oddelku NOB pri Gorenjskem muzeju v Kranju hranijo precej posameznih besedil, več sta jih napisala šestnajstletna Anja in štirinajstletni Istok (ne Iztok!). Med njimi vzbuja največjo pozornost zbirčica Tihe priče, pesmi iz Begunj, ki jih je l. 1941 napisal učitelj Ivan Dodič. Tam je bilo tudi nekaj pesmi neznanega avtorja, za katere sem po njihovi tematiki sklepal, da so mogle nastati v nekem izrazito delavskem okolju, npr. na Jesenicah. Res sem njihovega avtorja Franceta Klinarja-Kladivarja odkrila v tem mestu in prišla še do osemindesetih pesmi, ki so v zbranem gradivu precej samosvoje.

Pri delu v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sem se spraševala: »Le kdo bi utegnil biti Potok?« To partizansko ime mi je bilo zaradi svoje neprisiljene izvirnosti zelo všeč. Kljub precejšnjemu dvomu, da bom kdaj zvedela, kdo se skriva za tem imenom, je bil to vendarle prvi avtor množičnega NOB pesništva, s katerim sem se neposredno srečala. Neznanko so rešili Bóžičevi iz Kranja in s kolegico Alenko sva se nekega poletnega popoldné odpravili k Janezu Moharju v Strahinjški pri Naklem. Prišel nama je naproti z grabljami in vilami. Nameraval je spravljati seno. Močan, zagorel, sivih las in jasnih oči. Pripovedoval je o svojem težkem življenju, o začetkih svojega pesnjenja v NOB in ni se mogel dovolj načuditi, da je to takratno delovanje po tolikih letih začelo vzbujati pozornost. V poizvedovanju, zakaj nas to njegovo delo zanima, so se prepletali presečneženje, zadovoljnost in zadrega.

Prisluhnimo eni njegovih pesmi, ki jo je napisal v maju l. 1945, takoj po koncu vojne:

*Črni, težki bili dnevi so, ko smo praznih rok ta težki boj sprejeli.
Trpeli, umirali smo, a smo vendarle dan svobode doživeli.
Takrat smo svojce, domove zapustili in v gore v boj odšli,
da okupatorja, fašiste in izdajalce bi uničili.
To složno smo v bratstvu in edinstvu častno izvršili.
Golazen vso, ki mučila je narod, smo z zemlje naše prepodili.
Zdaj pa odšli bomo domov graditi novo domovino,
da izbrišemo fašistov sled in izdajalcev krutih zapuščino.
Zdaj fašistov osvobojeni smo, a boj še ni končan.
Delo čaka nas, obnova domovine, dom porušen je in razdejan.
Če pa spet kdaj kdo svobodo poskusil nam bi vzeti
razsajati, požigati, uničevati' po naši zemlji sveti,
spet šli bomo v boj, braniti naše meje te,*

*ki segajo do tam, kjer je tekla naša kri, kjer sinov naših kosti trohne,
ker tam so naše meje, kjer je tekla naša kri
in tam so naši bratje, kjer jezik se slovenski govori.*

(Slovo od tovarišev)

Prijetno je bilo tudi srečanje s tovarišico Marinko Verčičevo iz Škofje Loke, ki je bila ključ za razkritje nekakega terenskega dekliškega pesniškega krožka v Malenskem vrhu v Poljanski dolini. Gre za štiri dekleta Pavlo Benedik-Tatjano, Justinko Peternelj-Nado in sestri Marinko-Jano in Martino-Božo ali Miloško Demšar, ki so se najraje shajale pri grobu padlega komandirja Poljanske čete, tovariša Živka, krasile njegov grob in se pogovarjale o svojih pesmih. Brale so jih ena drugi, jih hvalile, grajale, skupno popravljale in prepisovale ne le svoje pesmi, ampak tudi iz partizanskih pesmaric in glasil. Marinka še danes hrani zvezek, kjer ima prepisanih oseminsedemdeset partizanskih pesmi. V tem krogu je nastala po vsej Sloveniji znana pesem *Ko v ranem jutru ptički so zapeli*. Pavla jo je zložila kar med košnjo na melodijo danes že skoraj pozabljene pesmi *Ko temni mrak zagrne zemljo trudno*, ki jo je Živko zelo rad pel. Pesem njemu v spomin je napisala tudi Marinka, čez eno leto pa drugo, ki se glasi:

*Ko spet čez leto dni sem stala sred blegaških gozdov,
spoznala sem, da nikdar več ne bo zbledel spomin,
ki v srcu mi zveni kot iz dalje glas zvonov
in je svetel kot dragocen rubin.*

*Spet sedla prav pod tisto sem skalovje
in nemo zrla gori na stezico.*

*Spet kot takrat v vetru se igralo je grmovje za vasico,
kjer sem pred letom dni poslednjič segla v roko partizanu,
ki je kot tisoč drugih borcev šel tudi on v gore,
da nas osvobodi in zemljo vzame spet tiranu.*

Potem je padel tudi on kot drugih mnogo že.

*A umrl ni v srcih naših, saj vsem, ki njega smo poznali,
takrat je v boli zaplakalo srce.*

Kot lani spet nocoj po strmi stezi sem vračala se iz blegaških gozdov.

*A tam ob poti, kjer je lani rastla trava,
sem letos položila cvetje — na grob njegov...*

Toda porazom se pri tem delu ni mogoče izogniti. Vse preveč je nerazvozlanih imen, več vprašanj kot odgovorov nanje, zato je vsaka srečno izpeljana pot tem bolj dragocena. Primeri se, da hoče kdo svojo pesniško delovanje iz tega časa zatajiti. V glavnem zato, ker se je njegova kritičnost in zahtevnost do literature povečala, svojega pesnjenja pa nikdar sploh ni imel za nič več kot službo času — eno od oblik angažiranja v NOB. In če ga vprašate po telefonu, ali je kdaj pisal pesmi, bo odgovoril, da ne. Ko se pa le dogovorite z njim, da bo po vašem mnenju dozdevno svoja besedila vsaj pregledal in se tako prepričal, če sklepamo prav, si ob pogledu na svoje nekdanje rokopise ne more kaj, da bi ne vzkliknil: »Kje ste pa to dobili?«

Med neugotovljenimi avtorji je še vedno ime, ki se skriva za črkama B. O. Mogoče bo kdo od bralcev pričujočega zapisa mogel rešiti uganko, zato posredujem prisrčno otroško pesmico z naslovom *Pogovor o tebi v celoti*:

»Komu pa, mamica, poneseva te rože bele?«
 »Na grob, da očku bodo tam cvetele.«
 »Zakaj pa je zapustil očka Katko samo?
 Zakaj ni mislil nič na mene in na mamó?«
 »Veš Katica, ko očka moral je v boj,
 ni mogel vzeti naju dveh s seboj.
 Ti si bila takrat še čisto, čisto mala,
 da si se očku komaj nasmejati znala.«
 »In kam je šel potem? Ga nisi zadržala?«
 »Ah, daleč, daleč, ga vojna je pobrala.
 Morda je vedel, da ga več ne bo k nama
 in da Katjuša bo nekoč ostala sama,
 a da bi vsi nekoč živeli srečno,
 se za svobodo žrtvoval je večno...
 In tu počiva zdaj v tej zemlji črni...!«
 »Daj, mamica, kar proč to prst odgrni,
 pa s seboj ga vzemiva kar nazaj,
 da bova spet veseli kot nekdanj!«
 »Ah, hčerkica, to se ne more več zgoditi,
 srce za vselej mu prenehalo je biti,
 za vselej ta ga skrila je gomila.«
 »Potem pa vsaj na grob mu bom stopila
 in z nogo bom krepko zacepetala:
 »Poslušaj očka, tu je tvoja mala!«

Nekaterim je vojni čas pustil tako globoke zareze v njihovi notranjosti, da se preprosto ne želijo pogovarjati o njem. Na to vplivajo tudi druge okoliščine, kakršne so na primer spremljale kolegico Andreino Troha, ki je dokumentirala naslednji vtis: »Ko sem v Italiji poizvedovala po pesmih in avtorjih, sem imela občutek, da so ljudje ob mojih vprašanih zadržani. Bivša partizanska kurirka (zdaj lastnica neke kavarne v Trstu) mi je tudi jasno povedala, da noče govoriti o tem zaradi morebitnega prisluškovanja fašistov. Pogovarjali sva se v slovenščini, ko pa je kdo vstopil v kavarno, je začela govoriti italijanski. Pozneje se je opravičila, češ da je bilo pri njih že toliko fašističnih izpadov, da si ne upa več tvegati pogovora v materinem jeziku.«

Toda večinoma pogovori z avtorji o »tistih časih« za dolgo ostanejo v spominu. Tistim, ki so vojni čas doživljali od blizu, natančneje, bili sredi njega, je neznan votel patos in velike besede. Z mirno gotovostjo, a osebno prizadetostjo pripovedujejo o partizanskem tovarištvu, neprekosljivih iznajdljivostih, neomajnem prepričanju v pravičen boj za osvoboditev, o skrajni poštenosti enih in ponigliavosti drugih.

Nagibi in okoliščine pisanja

Na udeležbo v slovenskem NOB pesništvu so delovale tako zunanje vzpodbude kot notranji nagibi. V prvem primeru so bili pogost vzrok zadolžitve avtorjev, da skrbe za kulturno življenje v določeni partizanski enoti ali na terenu, tekmovalno vzdušje, celó naročilo, neredko pa je k takim poskusom navedlo tudi intenzivno notranje doživljanje, ki je moralo najti sprostitvev v taki ali drugačni obliki.

Odlomek iz pisma tovarišice Milene Rozman-Anje je v zvezi s tem še posebno zanimiv: »Kot 16-letno dekle sem se organizirala v mladinski organizaciji. Moja naloga je bila — povratnike iz nemške vojske spraviti iz Tržiča v partizane. Ker se je to dalo napraviti samo zvečer v temi — mene pa je bilo teme zelo strah — sem hodila gledat pobite talce (Čegeljše in Kovor pri Tržiču). Pri tem strašnem pobijanju sem Nemce tako zasovražila, da me sploh ni bilo več strah in sem začela izvrševati vse naloge zelo predrzno. Zvečer pa, ko sem se vračala s kurirskih javk domov, je nastopil čas sprostitev, takrat pa sem pisala pesmi. Seveda sem vsako takoj uničila, da bi jih v primeru preiskave ne našli Nemci... (Laško, 25. 10. 1972).

Več je bilo o tem pisano na drugem mestu, zato se ustavimo pri nekaj pesmih in spremljajmo okoliščine njihovega nastanka. Na okenski okvir v celici št. 3 gestapovskega zapora v Dravogradu je Vida Kovač zapisala naslednje besede:

*Vse mine, Vse se
spremeni, saj
up na Svobodo
tak daleč
več ni.*

Kolegica Cita Kostevšek si je zaman prizadevala odkriti avtorico. Rubrika v popisnem listu, ki bi morala govoriti o njej, je ostala prazna; morda so jo ustrelili ali poslali v taborišče. A v trinajstih besedah, od katerih je kar devet enozložnih, se je do današnjih dni ohranila njena neodklonljiva misel, pravzaprav življenjsko načelo, ki ga v drugi polovici konkretizira z upom na prihajajočo svobodo.

Okoliščine nastanka pesmi so ponekod zelo izrazite, vendar to pesmim ni v škodo. O nastanku pesmi Trije borovci se njen avtor Andrej Pagon-Ogarev spominja: »... (Tiho doživljanje) in Trije borovci sta nastali poleti 1944 na Otlici. Takrat sem že imel zbranih precej pesmi za zbirko »Pesmi borcev XXXI. divizije«... No, tudi sam sem hotel nekaj prispevati v verzih... Tako sem šel med skale, kjer so rasli trije borovci, vzel svinčnik in papir in začel pisati. Prav takrat je na bor prifrlela sinička in zapela tisti značilni »Ci ci pe, ci ci pe«. To je bil tisti vzgib, da sem potem z lahkoto napisal pesem Trije borovci, ker sem jo res napisal pod krošnjami tistih treh borovcev. Vsa vsebina je resnično doživetje...« (Tolmin, 27. 11. 1972).

*Trije borovci stoje med skalami,
stari, skrivenčeni.
Vse naokoli hrbti izlizanih skal,
od burje razbičani...
Duša zamaknjena v trdo lepoto drhti,
misel povrača nazaj v pretekle se dni.
Kar oglasi se mi prav nad glavo:
»Ci ci pe, ci ci pe,«
glej jo siničko, kot da pomlad je,
iz kljunčka ji pesmica vre.
Iz dalje, kjer duh se začasno mudil je,
povrne se v tiho okolje,
med skale poraščene z redkim zelenjem,
domovje sokolje.*

...

*Na njivicah majčkenih komaj za ruto,
kjer jedva postavil bi uto,
oves in rž šele zdaj v avgustu zorita,
trd in črn kruh ljudem tem delita.*

*To narod je moj.
Sinička na boru, le še mi zapoj!*

Razpoloženski motivi so se lahko rodili le v zatišju vojnega dogajanja, zato so redki, vendar učinkovito dopolnjujejo podobo medvojnega pesništva. V prvotno ubito razpoloženje, ki ga poraja tihožitje vaškega pogorišča, prisveti svetel ton — zelena bilka:

*Je tiho požgano domovje,
otožno, puščobno golči.
Debelo starinsko tramovje
ga v krempljih kot mora drži.*

*Je mrzlo pokojno ognjišče,
vanj bel je oblak zastrmel,
je shramba beraško prgišče,
žito pa siv je pepel.*

*Ob zlomljeni mizi črepinje
so vrča in skorjice kruha.*

...

*Prav vse je kot v rakev stemnjeno.
Vetrovi z gora prišume,
skoz jagnedi stare ožgane
od boli otožno ihte.*

*Mati v neznanem je grobu,
dve hčeri je bombnik ubil.
Oče je umrl na Rabu,
a v Gonarsu sin je segnil.*

*Kje lepega doma si sanja? ...
Pred pragom le zrnce eno
odgnalo je bilko zeleno,
ki novo življenje oznanja ...*

(Ivan Dodič, Na pogorišču)

Nemalokdaj se zdijo okoliščine nastanka pesmi pretresljivejše kot pesem sama. Nemogoče je predstaviti vse, kar se zve v pogovorih z avtorji in zapisi o tem so enkratna obnova nastajanja slovenskega NOB pesništva. Dokumentirajmo to s podatki, ki jih je dobila kolegica Alenka Ambrožič: poleti l. 1943 so v partizansko bolnišnico v Matkovem kotu pripeljali ranjenega partizana Petra. Krogla mu je prebila pljuča in komolec. Rane so bile hude in nevarne in ker je v bolnišnici primanjkovalo zdravil in sanitetnega materiala, so se vanje zaredili črvi. Avtorica je

pesem o tem vpisala v prestreljeno Petrovo beležko, na kateri so vidni sledovi partizanove krvi na robovih in sledovi krogle, ki jo je prebila.

Že iz tu podanih primerov se vidi, da je nastanek pesmi močno motivirala smrt, ki je bila v tem času prisotna na vsakem koraku. Veliko avtorjev je skušalo za svoje padle ali drugače izgubljene tovariše — v zaporih, taboriščih — napraviti verzificiran spomenik v še tako okornih besedah, zato so taki zapisi po vsebini pravzaprav nekrologi, v katerih je najpogosteje opisano célo tovariševo življenje s poudarkom na njegovih temnih straneh ali dogodek, ki je povzročil njegovo smrt. Zato je še toliko zanimivejša pesem, ki je nastala ob rojstvu prvega otroka jeseniških izgnancev v Valjevu I. 1942. Napisana je na spominski diplomi, kjer so v treh kolonah narisani slovenski motivi, vmes pa so v dveh kolonah podpiši botrov in boter, ki jih je zelo veliko. Gotovo gre za tovariše, ki so temu dogodku v izgnanstvu prisostvovali. Verko Gasar je novorojenemu posvetil naslednje vrstice:

*Spominska listina ta
naj bode Ti večen spomin,
da Ti, slovenske matere sin,
nisi bil rojen doma.*

*Rodil si se v času velikih vojská,
ko mati je Tvoja mnogo trpela,
s Tvojimi botri v izgnanstvu živela,
ker zemljo je našo zajela tema.*

*Ko boš dorasel v fanta, možá
in zopet svetila bo luč,
Ti mati naj ključ
do skrivnosti teh verzov podá.*

(Morič Dušanu — Ignaciju ob rojstvu)

Toda brez dvoma so najdragocenejši primeri, kjer ni treba za pomembnost besedil nobenih zunanjih dokazov ali postranskih pričevanj in cel resonančni prostor zavzame pesem sama. Mednje sodijo pesmi Toneta Pipana-Črtomira, o katerem je bilo že marsikaj napisano, danes pa v tej zvezi predstavimo eno od pesmi njegovega prijatelja Milana Medveščka-Draga, čigar sicer redka besedila so med najkvalitetnejšimi v zbranem gradivu:

*Skozi dim in sikanje svinčenk
gremo na vrh,
neznan nas spreletava srh,
še en korak — glej morje,
da bi zagrabil ga z roko,
modrina, kamor nese nam oko.*

*Na robu noga obstoji,
tam mrtev partizan leži,
lice belo obrača v prst,
za njim blešči se v soncu — Trst.*

(Trst)

Dosedanje pesemsko gradivo je oblikovalo pet temeljnih doživljajskih krogov, ki so opazno vplivali na tematiko in poetiko vezane besede, v kateri so avtorji oblikovali svoja čustva, občutja in misli. Ti so:

1. *Partizanstvo in z njim aktivno povezano zaledje* (izraza »zaledje« ni jemati strogo dobesedno, saj je tedaj veljala taktika gverilskega in ne frontnega bojevanja). Tu so najpogostejše teme upesnjevanja boj, smrt in humor. Vse je konkretno. Avtor oblikuje predvsem to, kar neposredno videva in doživlja dan za dnevem:

*Zbor — glas dežurnega se čuje,
naj vojska hitro se obuje,
....
Predno razvije se kolona,
izpregovori komisar nam bataljona,
....*

(Sašo, Pohod v boj)

Smrt je dejanska, fizična, nepreklicna, največkrat povezana z bojem, zato so abstraktna razmišljanja o njej zelo redka; več je poskusov padlega zadnjikrat oživiti v besedi, in to z opisom njegovega življenja, smrti ali vsaj omembo njegovega imena. Največkrat se mu hočejo oddolžiti z obljubo maščevanja; toda to maščevanje bo opravila tudi kri padlih:

*Kadar pa bodo prihrumeli
vsi hudourniki krvi na plan,
ko klici zmage naše bodo zadoneli,
takrat, tovariš naš, boš maščevan!*

(Neznani, Mrtvemu junaku)

V zatišju si najraje sposedijo kuharje, kulturnike in opazne postave v sovražni-kovem taboru.

2. *Življenje na tečajih na osvobojenem ozemlju* je bilo precej bolj sproščeno in nenevarno kot v gozdu. Borci, ki so prihajali tja, so se počutili kot na oddihu. Tematika je zožena izključno na žive ljudi v določeni skupnosti. To verzificiranje zlepa ne jemlje v misel vojne ali smrti, je najbolj dnevniško in neboleče, namenjeno je sprostitvi in kratkemu času. Pogosto je vsak član skupine deležen svoje kitice:

*Tovariš Lojze to je fant/....
Janez je pa veseljak/....
Viktor je pa kot na trnju/....*

(Jože Gorše, Opis)

3. *Zapori*: bližina meje med smrtjo in življenjem je bila v njih najbolj uzaveščena, saj je bil človek v njih docela utesnjen in nemočen. Ujetnik je premišljeval o svojem preteklem življenju, o domu in domačih, spremljala ga je negotovost prihodnosti, ki jo je skušal prikriti z grenkim humorjem; Neznani Miloš ponazarja svojo usodo s staro arestantovsko pesmijo, ki izraža popoln obup pri samem viru življenja:

....
*Ko bi moja mamca vedli,
kaj se z mano zdaj godi,
ko so prvič me kopali,
rajši me utopila bi.*

(Pesem slovenskih fantov v Begunjah)

4. *Internacijska taborišča*: pesmi s taboriščno tematiko izražajo onemoglo jezo nad ponižanim življenjem, ki je bilo po omejenosti svobode v mnogočem podobno zaporniškemu. Tu je več zazrtosti vase in v preteklost, razmišljanja in misli na dom in domovino:

....
*Na zemlji pod šotorom mrzlim bivam
čez dan med sključenimi sotrpini,
pod noč pa živi me od njih spomini
nazaj spet poneso k domačim njivam.*

....

(Smiljan Samec, Iz internirančevih belih noči)

5. *Izgnanstvo*: naše ljudi so preseljevali v Srbijo, v Nemčijo... Del pesmi s to tematiko izpovedujejo velik obup:

....
*Zdaj mraz se zajeda v Tvoje stopinje
in kruh ti tujina skopa deli,
na licih upadlih mladost ti umira,
otožno zastrte so tvoje oči.*

(Neznana, Sestri izgnanki)

Marsikaj bi navedenemu še lahko dodali. Končno tudi to, kakšna strokovna vprašanja se pojavljajo, kako tako problematiko obravnavajo drugod ipd., toda težišče dela je še vedno v prvi fazi, to je pri zbiranju gradiva. Kako bo šlo od rok, je precej odvisno od tega, koliko nam bodo tisti, ki jih bomo srečevali, pripravljeni pomagati in z nami sodelovati. Globoko smo prepričani, da prav tako zavzeto in potrpežljivo kot doslej.

Jože Plešnar

Trnova pot Palestincev

Do tistega oktobrskega dne leta 1974, ko so delegati kakih stotih držav viharno pozdravili prihod delegacije Palestinskega osvobodilnega gibanja — PLO pod vodstvom Jaserja Arafata na sedež ZN v New Yorku, je palestinska revolucija morala prehoditi dolgo in trnovo pot. Arabsko-izraelski spor se je dolgih dvajset let odvijal kot da Palestincev sploh ni. Palestinski problem je bil stisnjen med platnice tankega dosjeja z napisom: »Palestinski begunci«. O tegobah tega ljudstva, ki je z nastankom Izraela leta 1948 izgubilo domovino, so razmišljali le visoki komisar ZN za begunce in pa tiste države, ki so prispevale denarna sredstva v sklad za pomoč palestinskim brezdomcem pod šotori begunskih taborišč. Celo v resoluciji št. 242, ki so jo po razpravi o krizi na Bližnjem vzhodu sprejeli ZN leta 1967, so Palestinci omenjeni le kot begunci, ne pa kot narod, ki ima vse pravice do samoodločbe in do lastne države.

Tako Izrael kot arabske države so Palestince začeli resno jemati šele takrat, ko so prijeli za orožje in se lotili obsežnih gverilskih akcij. Palestinska osvobodilna organizacija je utrdila svoja oporišča v Jordaniji, Libiji in Siriji, od tam pa so njeni borci odhajali na sabotažne in druge akcije v izraelsko zaledje. Fedajeni, kot so začeli imenovati pripadnike vojaških čet PLO, so v trenutku dobili občudovalce po vsem arabskem svetu, ki je bil razočaran nad politiko posameznih vlad, še bolj pa nad neuspehi njihovih vojaških čet. Fedajeni

so bili zato v očeh poprečnega Arabca vzgled za to, kako je treba uresničevati želje in zahteve arabskega sveta. Njihova moč je nezadržno naraščala, s tem pa tudi prizadevanja Izraela in nekaterih arabskih režimov, da bi jih onemogočili.

V Jordaniji so bili Palestinci država v državi. Imeli so ločeno administracijo, svojo policijo, do zob oboroženi borci pa so se mirno gibali po Amanu in drugih mestih Jordanije. Mnogi so napovedovali, da so dnevi režima kralja Huseina šteti. Podobno je bilo v Libanonu, ki je zaradi delovanja fedajenov prvi postal predmet izraelskih groženj in napadov. Posebno Libanon je bil občutljiv za delovanje palestinskih borcev, kajti zaradi svojega krhkega političnega ravnotežja med muslimanskimi in kristjanskimi strankami je vedno ostajal zunaj arabsko-izraelskega konflikta. Palestinci so Libanon nevarno približali možnosti, da se utopi v morebitnem novem izbruhu sovražnosti. Ta strah je bil razumljiv toliko bolj, ker je bila junjska vojna izredno uničujoča za Arabce. V šestih dneh je namreč Izrael popolnoma razbil njihove vojske.

Malokdo je bil presenečen, ko so oktobra 1969. leta v Libanonu odkrito napadli Palestince. Libanonska armada je dobila nalogo, da potisne Palestince prek meje. Vneli so se hudi spopadi, ki jih je preprečila šele odločna akcija arabskih držav pod vodstvom egiptovskega predsednika Naserja. Oktober leta 1969 je bil pravzaprav prvi poskus, da bi uničili palestinsko odporiško giba-

nje, ki je po mnenju nekaterih arabskih režimov preraslo nacionalne okvire boja za palestinske pravice in začelo streči tudi po njihovi varnosti in celo obstoju.

Drugi poskus je bil leto dni pozneje v Jordaniji, v kateri je živelo največ palestinskega prebivalstva, PLO pa je, kot rečeno, uvedla dvojno oblast. September leta 1970 bo med Palestinci vedno ostal zapisan kot »črni september«. Takrat je namreč beduinska vojska kralja Huseina z naj sodobnejšim orožjem, tanki in topovi in ob podpori ZDA, ki so kralju ponudile 82. padalsko divizijo, začela splošen obračun s fedajeni. Po hudih bojih jih je izgnala iz Amana in drugih večjih mest, vendar pa je posredovanje arabskih držav preprečilo dokončno uničenje palestinskega gibanja. V Kairu je bil istega leta sklenjen obsežen sporazum med PLO in Jordanijo, po katerem se je palestinsko gibanje moralo podrediti jordanskim zakonom, omejiti svoje vojaške akcije proti Izraelu z jordanskega ozemlja itd.

Toda premirje na podlagi kairskega dogovora ni trajalo dolgo časa. Ze dobrih šest mesecev pozneje, julija 1971 je znova izbruhnilo. To pot se je kralj Husein, v strahu za svoj prestol, odločil za dokončno uničenje palestinskega osvobodilnega gibanja. V neusmiljenem spopadu med jordansko armado in PLO, ki je dobilo razsežnosti prave državljanske vojne, je po splošnih ocenah izgubilo življenjeh kakih 20.000 Palestincev. Proti težkemu orožju sodobno oborožene jordanske armade se Palestinci niso mogli upirati, rešitev se poiskali v begu prek jordanskih meja. Večina se jih je zatekla na jug Libanona, mnogi pa so se celo predajali svojem naravnemu sovražniku — Izraelcem.

Tako je bilo palestinsko odporiško gibanje sredi leta 1971 praktično skoraj na kolenih. Mnogi so prerokovali, da se ne bo nikoli več dvignilo. Toda vsi po vrsti so bili v zmoti, kajti niso upoštevali zagrizenosti in odločnosti, ki sta kot nekakšna gonilna sila potiskali Palestince proti edinemu cilju — osvoboditvi Palestine in vrnitvi na izgubljene domove.

Ta cilj pa je, po njihovem mnenju, bilo mogoče doseči edino z oboroženo silo. Če je bila PLO po porazu v Jordaniji zdesetkana, ji ni bilo težko popolniti vrst z mladimi navdušenci, ki so prihajali iz bede begunskih taborišč, raztrošenih po vsem arabskem svetu. Že od rojstva so se ti mladi ljudje hranili s sovraštvom do židovskega cionizma, ki jim

je vzel domovino, ter z rožnatimi spomini staršev, ki so opevali lepoto in bogastvo izgubljene domovine. Edini mogoč beg iz taborišča je bil včlanjenje med fedajene, ali pa odhod na univerzo. Pa tudi pri tem je palestinska organizacija prevzela pobudo. Mnogim mladim komandosom, ki so se izkazali v vojaških akcijah je vodstvo nudilo štipendije in jih poslala na univerze in visoke tehnične šole v tujino. Danes je več diplomiranih Palestincev kot diplomiranih študentov katerekoli druge arabske države. V Jordaniji Palestinci sestavljajo polovico prebivalstva — več kot milijon ljudi — hkrati pa tudi 90 % vseh jordanskih državljanov, ki se lahko pohvalijo z univerzitetno diplomom. Ni pretirano reči, da Palestinci predstavljajo skupnost z vsemi potrebnimi kvalifikacijami in izobrazbo, ki bi lahko bila izredno močan vir delovne sile najvišjih sposobnosti. Ze dolgo vrsto let imajo Palestinci pomembno vlogo v trgovini, izobraževanju, tehničnih službah in v vladah držav po vsem arabskem svetu. V Kuvajtu zaseda urade ministrstev visok odstotek Palestincev, da v šali govoriijo, češ da Kuvajt vodijo Palestinci.

Morda je bil tudi to eden od vzrokov, da so nekatere arabske vlade postrani gledale na razvoj palestinskega gibanja in da Palestincem niso hotele nikoli priznati enakega statusa kot svojim državljanom. Jordanija je edina, ki jim daje svoje državljanstvo. V Kuvajtu lahko delajo, vodijo posle, dobivajo del dohodka od nafte, a nimajo pravice do državljanstva, niti do socialnega varstva. V Egiptu lahko študirajo, vendar morajo po diplomii zapustiti deželo. Isto velja za Libijo in Irak, ki sta se z besedami vedno bučno zavzemali za palestinsko stvar, a sta dovoljevali le majhnemu številu Palestincev živeti na njunem ozemlju. Palestinci lahko delujejo v sirski diplomatski službi, a nimajo sirskih potnih listov. V Libanonu so vedno morali nositi posebne osebne izkaznice, pa najsi je šlo za pripadnike PLO ali ugledne poslovne in bančne osebnosti. Palestinci so v vsakem primeru najbolj sposobni in najbolj izobraženi med vsemi Arabci, toda svojih kvalitiet ne morejo porabiti zase, na svoji zemlji.

Po dogodkih v Jordaniji in po prenosu vse svoje dejavnosti na ozemlje Libanona je PLO bistveno spremenila svojo taktiko in se bolj kot kdajkoli poprej usmerila v mednarodno dejavnost. Hkrati je sprožila tudi serijo akcij proti izraelskim koristim po vsem svetu. Nekatere od teh

akcij so doživele obsodbo vsega sveta, vendar pa so v celoti vzeto opozorile mednarodno javnost na palestinski problem. O Palestincih so začeli govoriti ljudje, ki nekoč niti vedeli niso, da obstaja takšen narod, o njih so razpravljale vlade in mednarodne organizacije. Nenadoma je palestinski problem postal ključ za rešitev bližnjevzhodne krize.

K temu je bistveno pripomogla okto-brska arabsko-izraelska vojna leta 1973, v kateri so se tudi palestinski odredi uspešno bojevali in pa srečanje arabskih državnikov istega leta v Rabatu, kjer so vse arabske države PLO priznale kot edinega zakonitega predstavnika vsega palestinskega ljudstva. Od tu pa do udeležbe voditelja PLO Jaserja Arafata kot palestinskega predstavnika na zasedanju Generalne skupščine, ni bilo daleč.

V tem času je znova nastal preobrat v taktiki in načrtih palestinskega osvobodilnega gibanja, ki je postalo bolj elastično v svojih stališčih in je z večjo mero dovzetnosti začelo razmišljati o takšnih predlogih kot so oblikovanje vlade v izgnanstvu, ustanovitvi tako imenovane mini države na območju Cisjordanije in Gaze ter o udeležbi na konferenci v Zenevi.

Mnogi sicer še vedno sodijo, da si Palestinci predstavljajo kot edino možno rešitev svojega problema uničenje države Izrael, uničenje rasističnega in cionističnega Izraela in oblikovanje nerasistične, demokratične Palestine. Cisto logično je, da narod, ki so mu odvzeli domovino, razmišlja o uničenju tistega, kar je bilo umetno ustvarjeno na njegovem kosu zemlje, pa čeprav so te misli bolj čustvene narave kot pa stvarnost. Zanj je bistveno, da ima pred seboj nekakšen cilj.

Dobršen del svetovne javnosti se je tega zavedal, toda hkrati je ideja o uničenju Izraela rabila tudi kot protipalestinsko orožje. Tako je tudi danes, čeprav je palestinski voditelj Jaser Arafat oktobra 1974 na sedežu ZN govoril o demokratični Palestini na celotnem ozemlju nekdanje Palestine kot o daljnem snu. Ne torej kot o cilju, ampak kot o nečem, kar si njegovo ljudstvo samo želi. Njegova izjava je posredno napovedala spremembo politike PLO, ki je v določenih pogledih danes dokaj očitna, čeprav zaradi različnih interesov v palestinskem gibanju, ni bila nikoli uradno potrjena. Mnogim Palestincem je jasno, da nova palestinska država ne bo mogla obsegati več kot 25 odstotkov nekdanje Palestine

in da bo nekoč z Izraelom treba doseči nekakšen dogovor.

Z naraščanjem vpliva zmernih tokov med Palestinci se je vzporedno krepil tudi prodor PLO na mednarodnem diplomatskem prizorišču. Leta 1974 in 1975 so ZN sprejeli vrsto resolucij, ki so vendarle dale možnost za popravek osnovne krivice, — obravnavanja palestinskega problema kot — problema beguncev. Pomemben prodor so Palestinci zabeležili januarja letos, ko so bili povabljeni na zasedanje Varnostnega sveta, ki je razpravljal o vseh vidikih krize na Bližnjem vzhodu. To je bil bistven korak naprej na poti do tega, da svetovna javnost dokončno prizna Palestinsko osvobodilno gibanje kot enakopravnega partnerja pri razreševanju bližnjevzhodnega zapleta in uveljavi njegovo pravico do udeležbe na ženevski konferenci, kjer naj bi se se-stale vse zainteresirane strani v arabsko-izraelskem sporu.

Medtem ko je PLO dosegala mednarodno uveljavitev pa je bila še nadalje predmet poskusov, da bi jo uničili. Takoj ko je PLO prišla v Libanon in okrepila svoje akcije proti Izraelu, so izraelske čete v povračilnih ukrepih bombardirale libanonske vasi, in palestinska begunska taborišča, ter vdirale na jug Libanona. Izrael je začel odkrito streči po libanonski varnosti in pritiskati na njegovo vodstvo, naj onemogoči Palestine. Pri tem je dobil močnega zaveznika v libanonski desnici, ki je začela navzočnost borcev PLO izrabljati kot orožje v boju za oblast. Desničarska falanga, ki zastopa interese kristjanske skupnosti, je lansko spomlad odkrito zahtevala od vlade, da razoroži Palestine in da jih izžene iz de-že. Ker se vlada tega ni upala storiti, so sklenili sami obračunati z njimi. V trimesečnih spopadih, ki so se začeli aprila 1975 so se bili Palestinci prisiljeni briniti.

Iz teh spopadov se je pozneje razrasla libanonska državljanska vojna, kajti poskus falange, da bi likvidirala Palestine, je do kraja razrval odnose v Libanonu, predvsem pa je zaostрил trenja med kristjansko in pa muslimansko skupnostjo, ki se je vedno zavzemala za palestinski boj. Nemajhno vlogo pri razpihovanju takšnega razvoja dogodkov v Libanonu je imel Izrael, ki je v Libanon takoj ob izbruhu spopadov med falango in Palestinci poslal kakih dvesto agentov. Njihova naloga je bila jasna — spodbujati moralnopolitično zmedo in širiti spopade ter tako posredno ustvariti razmere, v

katerih bi Libanon vse svoje tegobe zrušil na ramena Palestincev.

Načrti niso uspeli. PLO se je v vsej libanonski državljanski vojni, ki traja še danes, več ali manj uspešno držala ob strani. Čeprav je podpirala muslimansko levico, se je vzdrževala vojaških posegov na njeni strani. Nasprotno, PLO je nešteto krat prevzela posredniško vlogo, da bi pripomogla k rešitvi krize.

Libanonska državljanska vojna torej ni razbila Palestincev, pač pa je močno vplivala na zastoj nadaljnjih prizadevanj

za rešitev celotnega bližnjevzhodnega spora in končno tudi na nadaljnje reševanje palestinskega problema. PLO ima zdaj močno podporo arabskih držav, neuvrščene sveta in vse napredne svetovne javnosti, da bi svoje pravice uveljavila neposredno na mirovnih pogajanjih v Ženevi. Trenutno je edino Izrael tisti, ki ne bi želel sesti za isto mizo s palestinskimi predstavniki. Iz Izraela pa tudi prihajajo nove akcije usmerjene proti Palestincem. Trnova pot Palestincev še dolgo časa ne bo končana.

Franci Lakovič

Ubita vest

*Poslednjo postelj iz desak
tovarišu smo iztesali,
Zdaj trudni hodimo spet v korak,
da drug za drugim bomo pali.*

*Poslednja postelj iz desak
še vedno noče iz spomina,
poslednja postelj, v njej mrtvak,
čemù to terjaš, domovina?*

*Mar tuja zemlja in posest,
dekleta mlada, s silo vzeta,
ni le preveč za našo vest,
ki tisočkrat je že prekleta.*

*O, raje bi doma ostal,
kjer s kruhom belim mošt bi pili,
tako pa streljal sem in klal
ljudi, ki dom so svoj branili.*

*Ko pa bom v grobu sam mrtvak,
na križ naj črke bi pribili:
»Tu spi neznani tuj vojak,
ki vest so v vojni mu ubili.«*

Janko Poljanec

Prvih pet knjig nove zbirke »Rdeči atom«

Pri založbi Partizanska knjiga je v začetku aprila izšlo prvih pet knjig nove knjižne zbirke RDEČI ATOM. Že teh prvih pet del kaže na izrazito programsko pestrost zbirke, ki bo predstavljala domača in tuja leposlovna ter dokumentarna dela z edino vsem knjigam skupno značilnostjo, da bodo namreč vsa dela tako ali drugače govorila o revolucionarnih tokovih in bojih za osvoboditev po vsem svetu od začetka tega stoletja do današnjih dni.

Kriterije, ki so bili odločilni pri oblikovanju programa zbirke, še najbolj opredeljujejo besede, zapisane še v času, ko se je šele porodila zamisel za novo zbirko, ki naj bi pomenila tudi pomemben prispevek k počastitvi tridesete obletnice osvoboditve: »Upor kolonialnih narodov proti gospodarskemu, političnemu in kulturnemu zatiranju je upor proti istemu zlu, zoper katero so se jugoslovanski narodi dvignili v vstajo 1941. leta. Današnja želja po svobodi raste iz iste vere v lepše življenje in bolj pošteno ureditev sveta, ki je zadnjih sto let vedno vodila delavske in kmečke množice v revolucije in osvobodilne vojne... Ker pa je naš boj samo del velikega svetovnega revolucionarnega procesa, bodo v zbirki RDEČI ATOM našla odmev tudi družbena vrenja in premiki ter revolucije in narodnoosvobodilne vojne z vsega sveta.«

V prvih petih knjigah — izmed skupaj 25. predvidenih, ki bodo večinoma izšle še do konca letošnjega leta — so zbrana naslednja dela:

André Malraux: ČLOVEKOVA USODA — to delo velikega francoskega romanopisca in

esejista izhaja tokrat v slovenščini že drugič in v novem prevodu, ki ga je oskrbel Boris Verbič. Roman je pretresljiva pripoved o tragičnem porazu spontane vstaje šanghajskih revolucionarjev po Cangkajškovi izdaji in vdoru njegovih čet v mesto, kar vse je pripeljalo do mučenja in množičnega pobijanja komunistov. Kratko spremno besedo k temu zanimivemu delu o enem izmed najbolj krvavih dogodkov v času kitajske državljanske in hkrati osvobodilne vojne je prispeval Jernej Novak.

Norodom Sihanuk, Wilfred Burchett: MOJA VOJNA S CIA — spomini, ki jih je kamboški voditelj pripovedoval avstralskemu novinarju Burchettu v pekinškem glavnem štabu kamboškega osvobodilnega gibanja, razkrivajo vrsto zarot, ki jih je proti neodvisni politiki njegove države skovala zloglasna ameriška obveščevalna organizacija CIA, in ki so naposled pripeljale do Lon Nlovega državnega udara. Sihanuk v tej knjigi pripoveduje tudi o razvoju in vojaških uspehih osvobodilnih sil ter o utrjevanju ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju. Zaradi takšnega poročanja o dogodkih v Vietnamu in Kambodži je bil Burchett celo izgnan iz domovine in živi danes v Parizu. Delo je prevedel Jože Plešej, spremno besedo pa mu je napisal Miran Ogrin.

Vane Marinković: CIRKUS ALI KOŠCEK MESECA — ta roman je drugi del trilogije, ki jo je srbski pisatelj posvetil padlim skojevcem. Osrednji junak pripovedi, ki je hkrati tudi pripovedovalec, je vojna sirota; tudi ko se pridruži narodnoosvobodilnemu

gibanju, je njegovo življenje nenehen beg pred zasledovalci in neprestan strah pred izdajo. Pisatelju je imenitno uspelo poustvariti grozljivost vojne in izoblikovati pretresljivo človeško podobo dočerajšnjega otroka, ki ga je vojna neusmiljeno potegnila v svoj krvavi vrtinec. Roman je prevedel Božidar Premrl, ki je hkrati napisal tudi spremno besedo.

Nikola Nikolić: OTROCI S KOZARE — kot zdravnik za zapornike je imel avtor med vojno veliko opraviti z otroki v zloglasnem koncentracijskem taborišču Jasenovac in je torej tragične dogodke, ki jih opisuje v knjigi, večinoma tudi sam videl ter doživel. Bralca globoko pretresejo žalostne usode srbskih otrok, ki so jih Nemci po ofenzivnih akcijah pobirali po vaseh pod Kozaro in tudi drugod ter jih predajali ustašem, da jih pokoljejo. Hkrati je to tudi pripoved o požrtvovalnih prizadevanjih hrvaških izobražencev in tudi preprostega ljudstva, da bi rešili čim več teh smrti zapi-

sanih malih nesrečnikov. Osebo močno zavzeto dokumentarno pričevanje je prevedel in priredil Iztok Ilich, spremno besedo pa je prispeval Karel Grabeljšek.

Nada Kraigher: PET TEMNIH SVETLIH LET — to delo slovenske pisateljice, ki smo se z njim pred leti že srečali, bi težko opredelili bodisi kot spomine bodisi kot izrazito dokumentarno pričevanje, vsekakor pa gre za izredno zanimivo in razgibano pripoved o dogodkih, v katerih je avtorica sama sodelovala. Svoje delo je označila za »izmišljeno povest, ki je komaj okvirno resnična«, vendar pa gre predvsem za oseben odnos do lastnega življenja oziroma doživljanja tistih petih temnih svetlih let, ki oklepajo njeno ilegalo, partizansčino in politično agitacijsko delo najprej v italijanskem Bariju in nato še v Ameriki. Spremno besedo h knjigi je napisal Ivan Potrč.

Na kratko predstavljenih prvih pet knjig zbirke RDEČI ATOM je opremil in oblikoval Pavle Učakar.

Slavko Rupel

Milan Lipovec: Leseno jadro

Domača noviteta slovenskega knjižnega trga zadnjih nekaj tednov je novi roman Milana Lipovca, roman z naslovom LESENO JADRO. Milan Lipovec, ki se je pred leti uspešno uveljavil z romanom Ljudje ob cesti, se nam to pot predstavlja z romanom o ljudeh ob vodi. Morda sicer ne tako uspešno kot s svojim prvim tekstom, vendar s še vedno zanimivo knjigo, ki nas sicer ne pretrese, vendar nam lepo predstavlja življenje in ljudi na ljubljanskem Barju. Čeprav ne moremo govoriti o kakšni posebno zanimivi zgodbi, niti ne o trdni kompoziciji romana, saj so liki predstavljenih oseb premalo živi, premalo prepričljivo izsekane podobe, nam celota ostaja v spominu kot podoba Barja in njega ljudi.

V romanu Leseno jadro nam pisatelj predstavlja vzporedni zgodbi, ki pa se skoraj ne prepletata in ostajata vsaka zase del romana o ljudeh, ki žive z reko in ob njej. Prva je zgodba o Filipu, mladem fantu, verjetno doma s Primorskega, ki se v času pred zadnjo vojno znajde v Ljubljani, brez sredstev in zaposlitve. Sicer pa je študent,

ki se druži s sebi enakimi tovariši, prezeba v zimskem mestu, pa se potem znajde ob Ljubljanici, kjer naveže stike s čolnarjem Vidom. Čolnar prevažata s svojim ploskim čolnom kamen s Podpeči in opeko z Vrhnike ter jo razlaga v Trnovskem pristanu. Pri svojem težavnem in enoličnem delu potrebuje pomočnika in prijatelja. Filip postane čolnarjev pomočnik, z njim se zbliža in obadva poleti ter pozimi čolnarita po reki ter prevažata tovore v mesto. Sredi poti med Vrhniko in Ljubljano pa živi ob reki tudi družina trgovca in gostilničarja, toda bolj kot tega človeka nam roman predstavi gosposdarjevega brata Ivana, ki je človek posebne sorte. Samosvoj, načitan, izobražen samotar, ki ob reki išče svoj mir in svoje zadovoljstvo. Ta Ivan pa se ne pomišlja prikriti zločina svojega brata, niti ne pomišlja napasti v obrambo neke domišljene časti svoje družine preprostega fanta Filipa, ki čolnari mimo hiše. In ta Ivan se zaplete tudi v ljubezensko zgodbo z lepo tujko, ki jo njen mož bolj ali manj po nesreči s puško ubije v skriti koči v gozdu. In če

dodamo ljubezensko zgodbo med Filipom ter Bistro, Ivanovo nečakinjo, potem je to bistvo zgodbe. Ta je preprosta. V njej pa nastopajo še druge osebe, ki ostanejo nedodelane, življenjsko in značajsko epizodno ter take, da nam mimogrede zbledi iz spomina. Ostanejo pa nam omenjeni ljudje, kot neki tihi, preprosti in neznani junaki z reke, ki se počasi zvija čez močvirno ravan in nosi na sebi čolne s tovari za mesto.

V to sorazmeroma počasi tekočo zgodbo vpleta pisatelj svoja razmišljanja, napravi sem pa tja skok v zgodovino, sicer pa obrobja svojo pripoved z obrobnimi pripombami. Zato je pripoved precej razvlečena. Obrobna razmišljanja pa spet niso take narave, da lahko utemeljeno prekinjajo tok pripovedi. Toda pisatelj tok svoje zgodbe namerno prekinja, da celotni knjigi manjka kompozicijske enovitosti. Roman, ki nas

pritegne bolj kot oris razmer, v katerih žive ljudje, kot pa epska pripoved. Ljudje in njihove razmere, to je poleg prikaza vzdušja predvojnih razmer poglavitna odlika tega teksta, ki mu ne manjka nekaj romantičnosti, pri katerem pa pogrešamo vsaj malo dramatičnosti. In tako se nam torej roman Milana Lipovca o ljubljanskem Barju in njega ljudeh kaže s svojimi dobrimi in šibkejšimi stranmi žal kot solidna, pa vendar ne pretresljiva pripovedna stvaritev, o kateri lahko rečemo, da ji manjka to in ono, za katero pa vseeno velja, da nam v malce razvlečenem tekstu daje vendar nekaj nove podobe o ljubljanskem Barju in njega ljudeh.

Roman Leseno jadro je izdala koprška založba Lipa, knjigo pa je povprečno opremil Jure Cihlar.

Črtomir Šinkovec

Janko Perat: Golo upanje

Janko Perat ni novo in še neznano ime v svetu slovenske pisane besede. Prvič se je bil predstavil pred leti z romanom Umirajoči čas, v katerem je živo in prepričljivo prikazal čas druge svetovne vojne, kakor ga je sam doživljal najprej kot italijanski vojak, nato vojni ujetnik in zavezniški vojak v diverzantski formaciji zelenih baretk, in končno kot pripadnik NOV v eni izmed prekmorskih brigad. To obdobje je tudi opisal v daljšem podlistku Puščavske bitke, zanimajo pa ga tudi sociološki pojavi v našem povojnem dogajanju (Planine umirajo počasi). Roman Golo upanje je njegova druga in hkrati najzajetnejša knjiga. V njem zajema obdobje od jeseni 1937 do jeseni 1938, obdobje, ki pomeni med prvim in drugim tržaškim procesom (1930—1941) nekak višek fašističnega nasilja na Primorskem.

To obdobje pomeni tudi čas velikih dogajanj v svetu. Fašizem je bil na zmogovitem pohodu in njegov vodja, Mussolini, je zatrjeval, da bo Evropa postala fašistična. Italija je izstopila iz Društva narodov, da bi se sprostila vseh vezi na njeni nasilni in osvajaletni poti. S podjarmljanjem Etiopije je bil vsaj navidez obnovljen rimski imperij, s po-

razom republikanskih sil je šla h kraju državljanska in protifašistična vojna v Španiji; Hitlerjev škorenj je pohodil Avstrijo, njegove armade pa so se že pripravljale za napad na Češkoslovaško. Pod fašističnim bičem na Primorskem se je šlo čedalje bolj za biti ali ne biti. Ljudje so živeli pred nenehnim vprašanjem — kaj bo, kaj jim bo hudega prinesla prihodnost, saj je bilo v tem mračnem vzdušju očitno, da svetu grozi nova vojna in da se primorskim Slovincem pod fašistično knuto ne obeta nič dobrega. Razen strahu pred vsem hudim jim ni ostalo nič drugega kakor »golo upanje«, da bo edinole vojna presekala ta gordijski voz in da bo iz viharja vznikla svoboda in vstal nov, pravičnejši svet.

Vsebina romana Golo upanje je vtkana prav v to temno obdobje. Glavni akterji so študenti, organizirani v Narodno revolucionarnem gibanju Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. V njih živi izpoved kobariškega študenta Andreja Manfrede na prvem procesu proti primorskim rodoljubom pred posebnim fašističnim sodiščem: »Leta 1928 sem se začel ukvarjati z zgodovino. Tedaj sem začel dojemati iz tistega branja, da

imam tudi jaz svojo narodnost. Bral sem življenjepise velikih rodoljubov (Mazzinija in drugih). Porodila se mi je želja, da bi tudi jaz storil nekaj za svoje ljudstvo. Spoznal sem, da tudi jaz pripadam jugoslovanski domovini. Toda nikoli, niti tedaj niti danes nisem sovražil Italije. Deloval sem le proti zatiranju slovenskega ljudstva.«

To je bila izpoved in oporoka, ki je veljala predvsem primorski mladini, dijakom in študentom, ki so študirali v Gorici in Trstu, Benetkah in Padovi. In kdo drugi naj bi bil bolj zaskrbljen nad usodo svojega ljudstva in rodne dežele, ako ne mladina, ki se je združevala v odporiški organizaciji TIGR. Le-ta je pletla, čeprav večkrat zdesetkana, pogosto tudi s pomočjo ovaduhov in izdajalcev mrežo slovenske zavesti širom po Primorskem. Fašizem ni samo tlačil, plenil in bil pripravljen zbrisati sleherno slovensko sled iz teh krajev, temveč je z utrdkami, ki jih je gradil od Sušaka do Rateč opozarjal, da se pripravlja na osvajalni pohod proti vzhodu. Zato so se na Primorsko nagnetli fašisti in vojaštvo. Nad deželo sta bedeli kar dve obveščevalni organizaciji, vojaška SIM (Servizio Informazioni Militari) ter fašistična OVRA (Organizzazione Vigilanza Reati Antifašisti). Kljub temu je odporiška organizacija TIGR vzdržala dobrih petnajst let in je kot organizacija prenehala obstajati šele leta 1941, ko se je skoraj v celoti vključila v NOB. Zatreti je ni moglo najhujše fašistično nasilje.

Ceprav so glavni akterji romana — študent Lado Rutar, tigrovec in divji lovec Janko, komunist in tigrovec Tisov Jernej, ki so tvorili trojko, izmišljeni, je vendarle celotno dogajanje uokvirjeno v zgodovinska dejstva, ki se fabulativno prepletajo med primorskimi študenti v Padovi, Benetkah, Trstu ter rodnem Tolminskem. Osnovni motiv so priprave na atentat Mussolinija, ki je bil po splošnem mnenju povzročitelj in krivec vsega zla, tudi vojne, ki je že grozila na obzorju. Z Mussolinijevo smrtjo naj bi bila torej odstranjena tudi nevarnost vojne. Toda za atentat

so iz različnih vzrokov odpovedale moči in razvoj dogodkov je šel svojo pot.

V dogajanje romana je vpletenih še vrsto ljudi, kot na primer zavedni in napredni kmet Majnik. Kot takega so ga večkrat zaprli in mučili, pa mu niso mogli do živega. Šele ko so mu zagrozili z razlastitvijo in izselitvijo v notranjost države, je klonil in postal ovaduh, kar ga je potegnilo v prepad in si je naposled sodil sam. Majnik je imel hčer edinko, Natašo, ki jo je vezala mlada ljubezen z Ladom, med nju pa je usodno stopila mlada italijanska učiteljica Pia, doma iz Ligurije. Le-ta je bila poslana, še popolnoma neizkušena, med slovenske otroke v tolminsko vas. Dospel je ni bila ničesar slišala o Slovencih, niti na učiteljišču ne, zdaj pa so se ji odprle oči. Svoje delovanje posveti boljšim odnosom med ljudmi. Posebno vlogo v romanu igra Edi, uslužbenec na Kvesturi. Ker ni mogel zatajiti svoje slovenske krvi, igra dvojno vlogo in zaupno opozarja svoje prijatelje, katerih delovanje mu ni bilo znano, na pretečo nevarnost, ki jim je grozila, bodisi zaradi kurirskih zvez in obveščanja preko meje, bodisi zaradi odporiškega delovanja in priprav na atentat. Še več je epizodnih akterjev, ki ustvarjajo monolitno celoto, vmes pa so posejani mojstrski opisi narave, zgodba o kobili in smučarskih tekmah, ki so imele dvojen pomen in prizvok nacionalne zavesti.

Ni bilo mogoče drugače, da je bilo v teh vrsticah več govora o času dogajanja, kakor pa kritičnih misli o romanu samem, o umetniškem prikazu njegove vsebine. Toda poudariti je treba, da je delo napisano živo, z zanosom in tu pa tam z nadihom romantike, da se fabula spretno prepleta od prve do zadnje strani, in tudi, da tu pa tam pogrešamo poglobljene psihološke analize (sammomor kmeta Majnika). Kljub temu pisatelj na umetniški način obravnava čas, ki je še dobro v spominu in prav zato bodo mnogi roman prebrali še z večjim užitek in zanimanjem.

Slavko Rupel

Cankarjeva založba v počastitev stoletnice rojstva Ivana Cankarja

Med knjigami, ki so jih slovenske založbe izdale v počastitev stote obletnice Cankarjevega rojstva, pač ne moremo prezreti izdaj založbe, ki nosi ime po pisatelju. Cankarjeva založba je, kot je to postalo več ali manj običajno, izdala v počastitev slovenskega kulturnega praznika, paket štirih knjig z deli Cankarja in z deli o Cankarju. Čeprav sicer ne gre za kako posebno veliko izdajo in čeprav se štiri knjige ne morejo primerjati z izdajo Cankarjevega zbranega dela, ki je prav v Cankarjevih dneh doživela svoj zaključek, pa paket Cankarjeve založbe ni nič manjšega pomena. Štiri knjige — Pesmi in Podobe iz sanj, Hiša Marije pomočnice, Josipa Vidmarja eseji o Cankarju in Ziherlovi spisi o pisatelju — predstavljajo tehten prispevek k izdajam ob stoletnici pisateljevega rojstva. In k prizadevanju, da bi ljudje Cankarja tudi brali ter ga prav razumeli.

Zbirka Sto romanov je svojevrstna zbirka Cankarjeve založbe, saj v njej izhajajo izbrana dela svetovnega slovstva ter redka domača. Pomembna je ta zbirka še posebej glede na tehtne uvode, ki predstavljajo originalne študije o objavljenih delih in o avtorjih. V to zbirko Sto romanov je založba uvrstila Cankarjev roman Hiša Marije pomočnice in z njim vred objavila študijo Janka Kosa o Cankarjevem romanu. Sámó delo, Hiša Marije pomočnice, je roman, ki je nastal ob Cankarjevem prihodu v hišo Löfflerjevih na Dunaju in seznanjanju z usodo domače hčerke Malči. Ta bolan otrok se je pisatelj posebej priljubil in ob obiskih v eni od dunajskih bolnišnic, kamor so odpeljali neozdravljivo bolnega otroka, je nastal pisateljev roman o teh otrocih. Hiša Marije pomočnice je roman o neozdravljivo bolnih dekletih, ki so v nežni mladosti prišle v bolnišnico in tam čakajo na odrešujočo smrt. O tem kritičnem romanu trdosrčnega obravnavanja bolnih otrok in njihov prepuščenju usodi, pravi literarna zgodovina, da predstavlja drugi veliki Cankarjev tekst, zasnovan v slogu in s tehniko simbolistične proze. V tem romanu se je pisatelj spoprijel s problemom, kako v okviru obširnega pripovednega teksta podrediti stvarno, naturalistično snov duhovnim in formalnim zakonitostim simbolističnega romana. Pisatelj je prikazal vzporedne usode večih otrok in tako uresni-

čil idejo kolektivnega, simbolističnega pripovednega dela, ki pa ga kritika ni dobro sprejela. Danes seveda gledamo na to delo bistveno drugače. Kakšen je pomen tega dela, je v uvodu prikazal Janko Kos, ki prihaja do pomembnih zaključkov, da je prav ta roman mogoče šteti kot tipično obliko Cankarjevega romana in kot delo napisano v duhu evropske simbolistične proze, ki je seveda prav v Cankarju našla ustvarjalca evropskega formata.

Druga knjiga leposlovnega značaja je miniaturna izdaja Cankarjeve izbrane poezije, kateri je urednik Boris Merhar dodal črtice iz knjige Podobe iz sanj. Značilno za te kratke primere Cankarjeve proze je dejstvo, da se je Cankar v njih odvrnil od svoje notranjosti in kot glavnega junaka upodobil vojno. Medtem ko je v prvih črticah značilno še pisateljevo pesimistično obravnavanje vojne, je v zadnjih delih vse bolj optimističen. In tako lahko ta dela razumemo kot pisateljevo predsmrtno in preroško izpoved vere v prihodnost slovenskega naroda. Prav je zato, da so skupaj s poezijo, ki navadno najde mesto v miniaturnih izdajah, bile v množični izdaji objavljene tudi Podobe iz sanj. Zlasti še, ker so to primeri kratke proze edinstveni v slovenski literaturi na temo vojne in je pisatelj prav z njimi doživel pri bralcih nesopren in nedeljen uspeh.

Ostali dve knjigi govorita o Ivanu Cankarju kot pisatelju. Josipa Vidmarja knjiga O Ivanu Cankarju prinaša razen dveh izjem vse, kar je Vidmar napisal o Cankarju. Gre torej za dela, ki so izšla v različnih časovnih obdobjih, prvo pred petdesetimi leti, zadnje pa ravnokar, ki pa vendar še danes ohranjajo svojo veljavo in polno vrednost, saj se avtor še vedno z njimi strinja. Knjiga je sicer komponirana tako, da prinaša na začetku prikaz slovenske Moderne. Pod naslovom Začetki se Vidmar zaustavlja ob Cankarjevem začetku umetniškega ustvarjanja, pod naslovom Marginalije pa obravnava Vidmar nekatera ključna vprašanja Cankarjeve proze in dramatike. Sledi obravnavanje Cankarjevega dela v celoti (Delo), na koncu pa priobčuje svoje osebne spomine na pisatelja (Spomin) ter svoja mladostna doživetja Cankarjeve človeške in umetniške osebnosti. Tako prinaša ta knjiga v sicer različnih de-

lih vendar zaokrožen pogled Josipa Vidmarja na Cankarja, pogled ki naj tudi danes bralcu pomaga pobliže spoznavati in razumevati pisateljevo umetnost.

Druga knjiga je knjiga Borisa Ziherla Ivan Cankar in naš čas. Knjiga prinaša zaokrožen ponatis tistega, kar je o Cankarju napisal Boris Ziherl, pri čemer so Ziherlovim esejem dodani ustrezni Cankarjevi publicistični spisi. V knjigi je objavljenih pet Ziherlovih razprav oz. esejev, v katerih obravnava avtor predvsem socialno zgodovinsko vlogo pisatelja, čeprav se pri tem dotika tudi Cankarjevega umetniškega ustvarjanja. Ivan Cankar in naš čas, Ivan Cankar in njegova doba sta prvi dve razpravi, ki ju dopolnjujejo Cankarjevi spisi o slovenskem ljudstvu in slovenski kulturi, Kako sem postal socialist in Lepa naša domovina. V drugem

delu so tri Ziherlove razprave, in sicer o Cankarju in slovenskem delavskem gibanju, o hlapcu Jerneju in esej pod naslovom Ivan Cankar in slovenska družba. Cankarjevi trije spisi (Slovenska kultura, vojna in delavstvo, Slovenci in Jugoslovani, Očiščenje in pomlajenje) dopolnjujejo Ziherlova razmišljanja in dognanja, tako da je s to knjigo ustvarjen zanimiv primer komponiranja Cankarjevih spisov in razprav o njem. Čeprav je Vidmarjeva knjiga posvečena predvsem umetniškim problemom Cankarjeve umetnosti, Ziherlova pa obravnava Cankarja kot družbenopolitičnega delavca in socialistično angažiranega publicista, pa se vendar obe medsebojno dopolnjujeta in osvetljujejeta Cankarjevo podobo. Založba ju zato ni brez pomena uvrstila v svojo elitno knjižno zbirko Bela krizantema.

Iztok Ilich

Marjan Britovšek: Boj za Leninovo dediščino

V obsežnem, v dve knjigi razdeljenem dokumentarnem delu z naslovom Boj za Leninovo dediščino obravnava profesor Marjan Britovšek v vseh nadrobnostih eno najbolj dramatičnih in odločilnih obdobij v zgodovini Sovjetske republike, ko je v začetku dvajsetih let Lenin zapuščal politično prizorišče, njegovi najožji sodelavci pa so se zapletli v neusmiljene frakcijske boje, pri čemer je vsak po svoje razlagal in uveljavljal misli velikega voditelja revolucije. To je bilo obdobje nekakšnega medvladja, ko je bil Lenin, zadet od kapi, za dalj časa priklenjen na bolniško posteljo. Vodilno jedro partije so tedaj sestavljali Zinovjev, Kamenev in Stalin, ki jim je medtem že v precejšnji meri uspelo izolirati Trockega in njegove pristaše. V tem boju se je čedalje bolj uveljavljal Stalin, ki je zaradi taktične spretnosti, pretehtanih nastopov v javnosti in realističnega presojanja položaja ter administrativnega utrjevanja partijskega aparata in še zlasti s spretnim zakulisnim delovanjem kmalu postal vodilna osebnost v tem nenavadnem triumviratu.

Knjiga obravnava na podlagi dostopnega dokumentarnega gradiva ozadje in posledice teh frakcijskih bojev, ki so globoko segli tudi v Komunistično internacionalo, predvsem

pa v priprave na nemško revolucijo leta 1923, ko so člani ruskega politbiroja s precejšnjo gotovostjo računali tudi na možnost proletarske revolucije v Srednji Evropi. »Zaradi boljšega razumevanja,« pripominja avtor, »sem v uvodnem poglavju skiciral profile Leninovih sodelavcev v kritičnih trenutkih RKP(b) in sovjetske države ter prikazal Leninovo spretnost pri premagovanju frakcijskih sporov.« Lenin je namreč znal edini svoje zelo heterogene sodelavce pritegniti in jih združiti okrog skupnih izhodišč ter tako obvarovati partijo, da v najbolj odločilnih trenutkih ni razpadla v frakcije.

V naslednjih poglavjih, ki v glavnem že segajo v obdobje po Leninovi smrti, je avtor upošteval tudi izhodišča in programe različnih opozicijskih skupin in registriral njihovo dejavnost. »S številnimi citati sem skušal bralcu predočiti vsebino člankov,« razlaga Britovšek v uvodu, »ki so pojasnjevali uradna ali opozicijska stališča. Izogibal sem se sintetičnim zaključkom, ki bi lahko zameglili ostrino spora. Raje sem navedel več kot manj in bralcu prepustil, da si sam ustvari sodbo o obdobju, ki je tesno povezano z genezo stalinizma... V sklepu prikazujem tudi usodo Leninovega testamenta. Za Stalina je bil vsekakor mračna senca, ki je sprem-

ljala njegovo vladavino v obdobju, ko je zlorabljal oblast in norme partijskega življenja.« Testament je imel tudi zanimivo zgodovino; postal je predmet političnih spekulacij, naposled pa ga je na XX. kongresu KP SZ izkoristil Hruščov, ko ga je prebral delegatom in s tem oznanil začetek obdobja destalinizacije. »Na koncu dela obravnavam še XIII. kongres RKP(b), ki je pomenil zaton aktivnosti leve opozicije in ideološki pomol trockizma.«

Zelo zanimiva dokumentarna študija Boj za Leninovo dediščino, katere odlomki so, ko so v nadaljevanjih izhajali v listu Delo, že vzbudili veliko pozornost bralcev, ima torej izrazito historično rekonstruktiven značaj. Osrednji namen Britovškovega pisanja, ki se žal ne odlikuje po uglajenem jeziku, pa je, da kar najbolj plastično razgrne globino in ostrino frakcijskih bojev za oblast in da hkrati opozori na znani Leninov način razreševanja zapletenih problemov, ki je bil bistveno drugačen od metod, ki so jih uporabljali njegovi politični dediči s Stalinom

na čelu. Delo, ki je plod dolgoletnega zbiranja, izbiranja in preverjanja obsežnega gradiva, namreč podrobno osvetljuje tudi prizadevanja bolnega Lenina, da bi s svojimi reformnimi predlogi dal mladi sovjetski državi pravo socialistično vsebino. Njegova smrt pa je v kratkem zapečatila politično usodo Trockega, oziroma tako leve kot desne opozicije, in tako na široko odprla vrata v tri desetletja trajajoče obdobje mračnjakega in krvavega Stalinovega terorja, katerega posledice smo močno čutili tudi pri nas.

Delo je obogateno z vrsto dokumentarnih fotografij, z obsežnimi opombami ter s sinopsisi v angleščini, nemščini in ruščini. Za zgodovinarje in študente bo še zlasti dragoceno zato, ker predstavlja prvi tako obsežen in strnjen zapis o dogodkih, ki so globoko odmevali tudi v našem revolucionarnem gibanju. Izdajo, ki je obogatila zbirko Tokovi pri založbi Mladinska knjiga, je opremil Mihajlo Soltes, grafično pa jo je oblikoval Borut Kovše.

Slavko Rupel

Ivan Cankar: Očiščenje in pomlajenje

Publicistično delo Ivana Cankarja, kakor ponavadi na kratko označujemo njegove politične, polemične, kritične in satirične spise, je nastajalo vzporedno s pisateljevim umetniškim snovanjem v vseh obdobjih njegovega življenja. Dolga vrsta pisateljevih izjav, zapisov in objav je nakazovala pisateljevo nazorsko usmeritev, ki je prišla do zunanjega izraza posebno leta 1907, ko je pisatelj kandidiral pri volitvah na listi socialno-demokratske stranke. Vstop v aktivno politično življenje je zato samo pri tistih, ki pisatelja niso поблиže poznali, vzbudil začudenje. Sicer pa je ta njegov korak in njegovo nadaljnje politično udejstvovanje poleg izjav in objav nakazovala tudi pisateljska usmeritev, saj je pisatelj v vseh svojih literarnih delih, da pisem in podobnih izjav ne omenjamo, izražal svoje socialistično prepričanje in iskal odgovorov na aktualna vprašanja svojega časa, na vprašanja slovenskega političnega življenja, bodočnosti socialistične misli, združevanja jugoslovanskih narodov v enakopravno federativno urejeno državo in s temi vezanih problemov. Cankarjeve misli in iz-

reke ter odlomke iz njegovih del že dolgo uporabljamo ob najrazličnejših prilikah kot citate, za podkrepitev misli in idej v zvezi z našo družbeno stvarnostjo. Zato nas ne preseneča, da se je ob proslavah stote obletnice Cankarjevega rojstva pojavila knjiga, ki prinaša tovrstno izbrano Cankarjevo gradivo in ki širok krog naših ljudi seznanja s polemičnimi, kritičnimi in podobnimi spisi velikega pisatelja. Knjigo je izdala Državna založba Slovenije, pripravil pa jo je kot urednik Dušan Moravec, ki je knjigi nadel naslov Očiščenje in pomlajenje ter ji napisal uvod ter opombe. Knjiga, ki naj predstavlja široko zasnovano izdajo, pomeni po svoji zamisli in realizaciji svojevrstno izdajo, vsekakor pa zanimivo novost, ki naj seznanja naše ljudi s to dejavnostjo Cankarjevega duha in peresa in ki naj izbrane Cankarjeve polemične, kritične spise ter izreke napravi dostopne in zbrane za vsako priliko.

Knjiga Očiščenje in pomlajenje ima štiri dele. Prvi del združuje tiste govore, članke in glose, ki so bili objavljeni v predvolilnem boju leta 1907. Predavanja Ivana Cankarja

Slovenci in Jugoslovani, ki ga je Cankar imel leta 1913 ter v istem času napisani članek Kako sem postal socialist, tvorijo drugi del. Tretji del vsebuje Cankarjeve članke, ki so nastali v zadnjem obdobju pisateljevega življenja. Četrta del knjige pa skuša z odlomki iz pisateljevih literarnih stvaritev, predvsem dram, prikazati, kako je pisatelj svoje ideje in misli izpovedoval tudi v svojih literarnih delih. Knjigo zaključujejo tri Cankarjeve izpovedi iz Bele krizanteme, na koncu pa so še urednikove opombe, ki se omejujejo na najuspešnejše podatke o objavljenih delih

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Boris ZIHERL: *Ivan Cankar in naš čas*. Zbirka »Bela krizantema«. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Josip VIDMAR: *O Ivanu Cankarju*. Zbirka »Bela krizantema«. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Ivan CANKAR: *Hiša Marije pomočnice*. Zbirka »Sto romanov«. Uvodno študijo napisal Janko Kos. Opremil Cveto Jeraša. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Ivan CANKAR: *Pesmi. Podobe iz sanj*. Druga izdaja. Izbor pripravil Boris Merhar. Portret avtorja je delo akademskega slikarja Božidarja Jakca. Vinjete so delo Dore Novšak. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Veljko KOVAČEVIČ: *Kapelski kresovi*. Prevedli Jelka Kušar, Iztok Ilich in Franček Brglez. Opremil Tone Strus. Fotografija na ovitku Ivo Sešek. Izdala in založila v nakladi 5000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1976.

André MALRAUX: *Človekova usoda*. Zbirka Rdeči atom. Prevedel Boris Verbič. Opremil Pavle Učakar. Izdala in založila v 6000 izvodih Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Nada KRAIGHER: *Pet temnih svetlih let*. Zbirka Rdeči atom. Opremil Pavle Učakar. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Dr. Nikola NIKOLIČ: *Otroci s Kozare*. Zbirka Rdeči atom. Prevedel in priredil Iztok Ilich. Opremil Pavle Učakar. Izdala in založila v nakladi 6200 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Vane MARINOVIČ: *Cirkus ali košček meseca*. Zbirka Rdeči atom. Prevedel Božidar Premrl. Opremil Pavle Učakar. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

in odlomkih. Na začetku knjige najdemo krajši urednikov uvod, ki prikazuje bralcu značaj in pomen Cankarjevega publicističnega dela.

Knjigo je domiselno opremil Karel Hrovatin, celotna izdaja pa je prirejena tako, da s svojevrstno vsebino in zanimivimi kratkimi izvlečki iz Cankarjevih del, citati ter polemičnimi in kritičnimi spisi, opozarja na velik pomen tovrstnega Cankarjevega dela, ki ga enakovredno poudarjamo skupaj z velikim umetniškim opusom.

Norodom SIHANUK — Wilfred BURCHETT: *Moja vojna s Cia*. Zbirka Rdeči atom. Prevedel Jože Plešej. Opremil Pavle Učakar. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Dr. France KRESAL: *Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918—1941*. Opremila ing. arh. Nadja Furlan. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1976.

Joža HORVAT: *Nad brezni oceanov*. (Dnevnik z Bese). Zbirka Potopisi. Prevedel Tone Potokar. Izdala in založila v nakladi 3000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1976.

Rikard ŠTAJNER: *Kriza*. Zbirka misel in čas. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Zdenko ROTER: *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji*. Zbirka »Misel in čas«. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Kajetan KOVIČ: *Labrador*. Zbirka pesmi. Uredil Tone Pavček. Opremil Karel Hrovatin. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Tomaž SALAMUN: *Praznik*. Zbirka pesmi. Uredil Tone Pavček. Opremil Tomaž Kržišnik. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Andrej HIENG: *Čarodej*. Roman. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Janko OMAHEN: *Izpoved*. Opremil Janko Omahen. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Dražigost POKORN: *Vitki živijo dlje*. Opremil Savo Sovre. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Leksikon Cankarjeve založbe. Drugi pregledani in dopolnjeni natis uredila Ksenija DOLINAR. Založila in izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.